

Bahor qaytmaydi

O' t k i r H O S H I M O V

T o s h k e n t 2 0 1 5

UO‘K: 821.512.133-3

KBK: 84(50‘)7

H-71

Hoshimov, O‘tkir

Bahor qaytmaydi: qissa va hikoyalar / O‘tkir Hoshimov. – T.: Yangi asr avlodi, 2015. – 280 b.

ISBN 978-9943-27-552-2

O‘tgan asrning 60–70-yillarida o‘zbek adabiyoti juda katta iste’dodlarni qabul qildi. Ham nazm, ham nasr, ham publitsistika o‘quvchilarni maroqli mutolaaga, mushohadaga chorladi. Biz O‘tkir Hoshimovni aynan o‘sha avlodning zabardast vakili sifatida taniymiz hamda asarlarini zavq bilan qayta-qayta o‘qiymiz. O‘tkir Hoshimovda nafasat tuyg‘usi behad kuchli. Uning qahramonlari aksari go‘dakday beg‘ubor, nafasat tuyg‘usiga boy, hissiyotli, o‘ta ta’sirchan odamlardir.

“Bahor qaytmaydi” qissasi 1969-yilda yozilgan. Qisada yozuvchi iste’dodli, biroq uning qadriga yetmagan, ulug‘ maqsadlardan mahrum xudbin yigitning tanazzul tarixini, ruhiy-ma’naviy inqirozini san’atkorona tahlil etib bergan. Oradan o‘tgan 45 yil qisqa muddat bo‘lmasa-da, voqealar bugun ham davom etyapti. Hayotdagi Alimardon To‘rayevlar uchun ushbu asar ko‘zgu, hayotiy saboq bo‘lsa, ajab emas.

UO‘K: 821.512.133-3

KBK: 84(50‘)7

ISBN 978-9943-27-552-2

© O‘tkir Hoshimov, «Bahor qaytmaydi». «Yangi asr avlodi», 2015.

Bo'ston qishlog'iga og'ir-vazmin qadamlar bilan kuz kirib keldi. Tumanlik qo'ynida jimgina mudragan tonglar, ilk sovuq og'ushida junjikkan seryulduz oqshomlar boshlandi. Havoga yelpig'ichday qat-qat bulutlar chiqdi. Quyoshning iliq, tansiq nurlari odamlarga xush yoqadigan bo'lib qoldi. Havoda ananas isi aralash yong'oq xazonlarining o'tkir hidi gurki-radi. Yoz bo'yi meva tugish dardida yashnagan bog'lar, shodon shovullagan terakzorlar hayotning mangu, beshafqat haqiqati oldida o'ychan, g'amgin bosh egdi. Chor-atrof yaproqlarning mungli shivir-shiviriga to'ldi.

Sumbula tug'di. Qishloqni halqaday o'rab oqayotgan anhor birdan tiniqlashdi. Telba to'liqlar endi jilovlanib, yuvosh bo'lib qoldi.

Odamlar qilichini ko'tarib kelayotgan qishdan cho'chiganday shosha-pisha harakatga tushdilar. Kimdir chorbog'ida o'tin arraladi, kimdir qo'shnisining tom suvog'iga hasharga chiqa boshladi.

Hamma yagona bir tashvish bilan, kuz tashvishi bilan turib, kuz tashvishi bilan yotadigan bo'ldi.

Faqat bitta hovlida – qishloq chekkasida, shundoqqina anhor yoqasida joylashgan hovlida sukunat hukm surar, faqat bir kishi yolg'iz o'z tashvishi bilan band edi.

* * *

U past-baland qoyalar orasidan ot choptirib borayotganmish. Ot yeldek ucharmish, tog'-u toshlar chirpirak bo'lib orqada qolib ketarmish. Birdan hamma yoqni zulmat qoplabdi. Ot alanimaga qattiq qoqilibdi-da, qop-qorong'i jarlikka munkib ketibdi. U otni bo'ynidan mahkam quchoqlab olganicha shuvillab pastga tushib ketayotganmish-u yerga hech yetmasmish. Nafasi bo'g'ziga tiqilib, dahshatdan oyoq-qo'llari toshday qotib qolganmish...

– A-a-a!

Alimardon o'z ovozidan o'zi cho'chib uyg'onib ketdi. Anchagacha qayerda yotganini bilolmay, ko'zlarini katta-katta ochganicha shiftga tikilib qoldi. A'zoyi badani o't bo'lib yonar, peshanasini muzdek ter bosgan, bir tutam sochi ter aralash qoshlariga yopishib qolgan edi.

U anchagacha behush tikilib yotdi-da, vasajuftlari sarg'ayib ketgan shiftni, tokchadagi lagan-tovoqlarni, burchakdagi shkaf ustida turgan, chaqa solinadigan ganch mushukchani ko'rib sekin uf tortdi. Xayriyat, uyda ekan!

Bir lahzadan keyin ko'z o'ngidagi narsalar tag'in siyrak tumanlik ichida yo'qoldi-yu, yana alahlay boshladi. Zum o'tmay tag'in ko'zini ochdi. Bora-bora fikri tiniqlashib, shiftga tikilib qoldi. Qayerdandir bir qaldirg'och uyga otilib

kirdi. Shift tagida aylana-aylana vassajuftdagi uzun mixga kelib qo'ndi. G'amgingina vijirlab qo'ydi. Oq-sarg'ish bo'ynini burib Alimardonga qaradi. Munchoqdek ko'zlarini tikib uzoq qarab turdi-da, yana bir sayrab qanotini yozdi. Lip etib pastga sho'ng'idi, derazaning ochiq tavaqasidan hovliga otildi.

Alimardon ko'rpa ostidan qo'llarini mashaqqat bilan sug'urib oldi. Tirsagiga tayanib, sekin deraza tomonga o'girildi. Terlab yotgan badaniga sovuq shamol tegdi. Bo'g'ilib-bo'g'ilib yo'tala boshladi. Har yo'talganida nafasi og'ziga tiqilar, ko'z o'ngida xira halqachalar pirpirar, quloqlari shang'illar edi. Nihoyat, sekin-sekin damini rosladi, hovliga tikilgancha bir tekis, chuqur-chuqur nafas ola boshladi.

Ochiq derazadan tip-tiniq osmonning bir chekkasi ko'rinib turardi. Chekka-chekkadagi azamat yong'oqlar shov-shuv etib, o'tib ketgan bahorini eslaganday jimgina xayolga tolgan, o'riklarning qonday qizargan yaproqlari uzilib ketishdan cho'chib titrab turibdi. Yong'oq shoxida zag'izg'on sayradi. Keyin ola qanotlarini yoyib, havoga ko'tarildi-yu, uzun dumini likillatib, etakdagi molxona tomiga borib qo'ndi. Tom ustiga yoyib tashlangan makkajo'xorilarni bir-ikki cho'qigan bo'ldi-da, yana qanotini yoyib havoga ko'tarildi. Devor oshib qo'shni hovliga o'tib ketdi.

Alimardon shu yozda onasi o'lganidan keyin hovlidan fayz ketganini hozir ayniqsa chuqur his qildi. Onasi necha yildirki, uni uylantirishni orzu qilar, ammo Alimardon unamas edi. Rost,

u ko'p qizlarni ko'rgan, lekin hech biri bilan birga bo'lishni xayoliga ham keltirmagan edi. "Avval konservatoriyani bitirib olay, u yog'i o'zi topilib ketadi" deb o'ylardi. Alimardon diplom yoqlashidan bir hafta oldin onasi qazo qildi. U orzusiga yetolmadi: kelinining qo'lidan bir piyola choy icha olmadi.

Alimardon yuragining bir burchida uyg'on-gan chidab bo'lmas hasratdan entikib qoldi.

– Anvar ham kelmabdi, nomard! – pichirladi u g'ijinib. Alimardon betob bo'lib qolganidan beri goh Anvar, goh onasi har kuni kelib uning holidan xabar olib turishardi. Bugun kelmabdi. "Birovning go'riga birov tusharmidi? Anvarning men bilan nima ishi bor!" U jahl bilan ko'zlarini chirt yumib, ko'rpani boshiga tortdi.

Yana ko'zi ilinayotgan edi, gurs-gurs qadam tovushi eshitildi. Alimardon ko'rpani ko'tarib qaraguncha, allakim deraza yonidan lip etib eshik tomonga o'tib ketdi.

"Anvar!" – Alimardon eshikning ochilishini kutib burilib qarab yotdi.

Anvar pastak eshikdan boshini egib kirdi-da, qo'lidagi qog'oz xaltani bir chekkaga qo'yib, shi-mining pochasini qoqa boshladi.

Engashib turganacha boshini ko'tarib qaradi-da, jilmaydi.

– Tuzukmisan?

Alimardon indamadi. Qoshini chimirganча tikilib yotaverdi.

Anvar har kelganida shunday jilmayib qarar, xuddi shunday past, mehribon ovozda undan hol so'rar edi.

Hozir Alimardon uning tez yurganini, ko'ylagining tugmalarini yechib yuborganini, ichidagi maykasi terlab badaniga yopishib qolganini ko'rdi.

Anvar tufflisining bog'ichini shosha-pisha yechib, tez-tez yurib uning tepasiga keldi. Karavot yoniga cho'kkalab, peshanasiga muzdek kaftini qo'ydi.

– Isitmang yo'q-ku, – dedi yana jilmayib.

Alimardon uning qo'lini peshanasidan olib tashladi. “Yolg'on aytyapti!”

– Yo'lda o'lib qoldingmi, degandim.

Anvar do'stining bo'g'i q ovozidan uning xafa bo'lganini tushundi, ko'z milkklarining cheti tiri-shib, qizarib ketdi. Uning sal narsaga qizarishi ham, qizlardek tortinchoqligi ham, chiroyli chehra-si ham ko'pincha Alimardonning jig'iga tegardi.

– Kech qoldim-a? To'g'rimi? – dedi Anvar uzr so'ragan ohangda.

Keyin begunoh ko'zlarini Alimardondan uz-may yana o'sha past, o'ychan ohangda gapirdi:

– Ishga bordim. Hech ilojini qilolmadim. Birinchi kun...

Alimardon uning o'ziga emas, shiftning bir chekkasiga qarab so'radi:

– O'sha telestudiyagami?

Anvar do'stining gap boshlaganidan quvonib ketdi.

– Ha. Bilasanmi, musiqa tahririyatiga! – U sevinchdan chehrasi yorishib, o'rnidan turdi.

– Sen sog'ayishing bilan studiyaga borasan. Hozir u yerdagilar yosh artistlarga juda muhtoj ekan. – U do'stiga sinchiklab qarab qo'ydi.

Alimardon miyig'ida kuldi-yu, indamadi. Ko'nglida g'ijinishmi, adovatmi, allaqanday xira bir tuyg'u uyg'ondi. O'zidan oldin Anvarning ish boshlagani, quvonch bilan gapirishi unga yoqmadi.

Uning o'zini ham shahardagi musiqa maktabiga o'qituvchi qilib tayinlashgan, ammo hali ish boshlamagan edi.

Anvar do'stini ranjitib qo'ygani payqadi shekilli, indamasdan borib qog'oz xaltani ochdi.

– Uzum yeysanmi? – dedi turgan yerida buriilib qarab.

Alimardonning javobini ham kutmay hovliga chiqib ketdi. Zum o'tmay to'rt burchak patnisda ikki bosh uzum ko'tarib kirdi. Yana karavot oldida cho'kkaladi. – Ol, juda shirin ekan...

Alimardon ko'z qiri bilan qarab qo'ydi. Sapsariq husaynilar tovlanib turar, shudringday suv tomchilari tarang, tekis uzum donalari ustida jilolanar edi.

Anvar ikki dona uzumni uzib oldi.

– Og'zingni och!

Alimardon uzumni karsillatib yer ekan, beixtiyor jilmaydi.

– Shaharda nima gaplar?

– Tinchlik... – Anvar qizlarnikiga o'xshash tim qora ko'zlarini suzib qo'ydi.

Alimardon uning qiziq bir yangilik aytishga og'iz juftlab turganini sezdi.

– Gapiraver! – dedi jilmayib.

Anvar yalt etib unga qaradi.

– Muqaddam shu yerga – Bo'ston guzaridagi do'xtirxonaga hamshira bo'lib kelibdi...

“Ha, shuning uchun og‘zi qulog‘ida ekan-da!” Alimardonning ko‘nglida yana o‘sha chalkash tuyg‘u uyg‘ondi. Anvar bu qizni yaxshi ko‘rishini ko‘p gapirar edi. “Bu yog‘i ham besh bo‘libdi... Qiziq, bir xil odamlarning ishi o‘z-o‘zidan yurishib ketaveradi. Meniki-chi?” Alimardon ichidan xo‘rsinib qo‘ydi.

– Yaxshi! – dedi xushchaqchaq gapirishga urinib. – Bizni kelinning o‘zi davolar ekan-da?

– Aytdim unga... – Anvar bir shingil uzumni unga tutqazdi. – Bugundan boshlab har kuni kelib turadi. – U to‘satdan esiga tushgandek so‘radi... – Mastava qilib beraymi... Aftingni burishtirma, yaxshilab pishiraman...

Saldan keyin Anvarning oshxonada gursillab o‘tin yorgani eshitildi. Zum o‘tmay deraza orqasida Anvarning o‘zi ko‘rindi. U maykachan bo‘lib olgan edi.

– Hamma yoq xazon bo‘lib ketibdi, supurib tashlay, – dedi u derazadan boshini suqib.

Keyin molxona eshigi tagida yotgan uzun supurgini oldi-da, xuddi chalg‘ida o‘t o‘rayotganday qulochkashlab supara ketdi.

Yirik-yirik yong‘oq xazonlari qizg‘ish o‘rik yaproqlariga qo‘shilib, supurgiga ergashgancha havoda ojizgina pirpirab uchib, ancha nariga borib tushar, hovlining oppoq sathi yo‘lakday ochilib qolar edi. Anvar supurgini g‘ayrat bilan qattiq-qattiq silkitar, ammo zum o‘tmay supurilgan yerga yana xazonlar kelib qo‘nar, xunobi oshib tag‘in orqaga qaytar edi.

Alimardon yaproqlarning pirpirab uchishini tomosha qila-qila pinakka ketdi...

* * *

Oshxona ichi tutunga to'lib ketgan edi. O'tin o'chakishganday yonmas, hadeb tutar edi. Anvar cho'nqayib olgancha bor kuchi bilan puflayverib tomoqlari achishib ketdi. Bo'g'ilib yo'tala boshladi. Endi toqati toq bo'lganida o'tin lov etib yonib ketdi.

Anvar tutundan bo'g'ilib tashqariga otil-di. Ko'zlarini uzoq ishqaladi. Qo'lini tushirdi-yu, ko'cha eshik oldida o'ziga qarab turgan Muqaddamni ko'rib xijolatdan yuzlari lovillab ketdi. Muqaddam qizil ko'ylak kiyib olgan, qo'lidagi yaltiroq sterilizatorni silkitgancha hadeb kulardi.

Anvar jilmaygancha yugurib uning oldiga bordi.

– Keldingizmi? Qanday topdingiz?

– Hamma yog'ingiz qorakuya bo'lib ketib-di-ku! – Muqaddam erka tabassum bilan unga qarab qo'ydi. – Qanday kiranman, deb cho'chib turgan edim... Yaxshiyam o'zingiz bor ekansiz!

...Muqaddam Anvarga boshdan-oyoq qarab chiqdi. Shu tobda uning chang aralash is tekkan qosh-kipriklari, maykachan bo'lib olib, xijolatdan qizarib turishi ham kulgili, ham zavqli edi. U Anvarni hech qachon hozirgiday sodda, ammo ko'ngilga yaqin, dilkash bir holatda ko'rmagan edi.

– Oshpazlikni ham bilasizmi? – dedi u Anvarning qorayib qolgan peshanasiga qarab.

Anvar soddagina jilmayib qo'ydi-yu, Alimardon yotgan uyga imo qildi.

– Kiraylik.

Ketma-ket uyga kirishdi. Devor oldidagi karavot yoniga Anvar birinchi bo'lib bordi. Ko'rpani ko'tarib qaradi-yu, Muqaddamga o'girilib shivirladi:

– Uxlab qolibdi-ku...

Muqaddam oyoq uchida yurib kelib, bemorning ustiga egildi.

Rangi bir oz siniqqan, ammo ko'rkam chehrasida qat'iyat balqib turgan yigit ko'zlarini chirt yumib uxlab yotardi. Muqaddam bir qarashdayoq uning chimirilgan qoshlarida, mahkam yumilgan yupqa lablarida, kulgichi chuqur botib kirgan iyagida mag'rur bir ifoda borligini payqadi. Negadir qip-qizarib ketdi. O'zining holatidan o'zi iymanib, gunoh qilib qo'ygan odamdek Anvarga qaradi. Anvarning tikilganini ko'rib battar qizardi.

– Uyg'otasizmi? – dedi sekingina.

Anvar yalang'och yelkalarini qisdi.

– O'zingiz bilasiz...

Muqaddam bir lahza o'ylanib qoldi.

– Mayli, – dedi pichirlab. – Bezovta qilmay qo'ya qolaylik. Sterilizatorni tashlab ketaman. Ertaga ertalab kela qolaman.

Anvar bu safar ham yelkasini qisdi.

– Mayli...

Muqaddam eshik oldiga borganida yana bir marta o'girilib qaradi. Tokchalardagi choynak-piyolalarga, shkaf ustidagi ganch mushukchaga, taxmondagi ko'rpachalarga bir-bir nazar tashladi-yu, tag'in karavotga tikilib qoldi. Bemor hamon qoshini chimirgancha qimir etmay yotar, chehrasida o'sha qat'iyat bor edi.

– Bronxit ekanmi? – dedi Anvarga qarab.

Anvar bir qo'lini baland ko'tarib eshik kesakisidan ushlagancha goh Alimardonga, goh Muqaddamga qarab turar edi.

– Bolaligidan shunaqa, – dedi Anvar achinish to'la past ohangda. – Sal shamollasa o'pkasi qisadi. Qaysi kuni anhorda cho'milib, tag'in shamollab qolibdi. O'jar-da, o'jar. Kasalxonaga bormadi. – U bir nafas jim qoldi-da, yana Alimardon tomonga qaradi. – Hali bilmaysiz... Juda ajoyib yigit. Shunaqa ovozi borki, shunaqa yaxshi ashula aytadiki...

– Eshitdim... Shifokor aytgan edi. – Muqaddam Anvarga qarab jilmaydi. – Ketaveraymi?

Anvar uning ko'zlaridan o'ziga qadrdon bo'lib qolgan iliq mehrni sezdi-yu, quvonib ketdi.

– Ovqat pishsin... Kuzatib qo'yaman.

* * *

Ular anhor yoqasidagi yolg'izoyoq yo'ldan izma-iz borishardi. Muqaddam oldinda ketar, Anvar uch qadamcha orqada undan ko'z uzmay borardi. Yo'l kimsasiz bo'lgani uchun Muqaddam tufisini yechib, barmoqlariga ilib olgan, yalang oyoqlari ostidan ko'tarilgan chang yo'l chekkasidagi sarg'aya boshlagan o'tlar ustiga cho'kar, etagining shamolidan silkingan g'umaylar ohista bosh silkib qolardi. U chor-atrofni tomosha qilib borar, Anvar uning chehrasini ko'rmasa ham quvonchdan jilmayayotganini, hayajonlanayotganini sezib turardi.

Qishloq ustida kuzning atlas libosi lovillab yonadi, ufqqa tutashib ketgan polizlar, tokzor-

lar goh qizgʻish, goh qahrabo rangda tovlanadi. Olisda, osmonning yer bilan tutashgan joyida olovli bir hovur ichida quyosh botib borardi. Qayerdadir buzoqlar maʼraydi, guzar tomondan maktab bolalarining qiy-chuv tovushlari eshitaladi.

Soʻqmoq birdan oʻngga burildi-yu, pastga anhor ustiga shoʻngʻib ketdi. Muqaddam toʻxtab qoldi. “Endi qayoqqa boramiz?” – deganday Anvarga qayrilib qaradi.

– Yakkachoʻpdan oʻtamiz... – Anvar Muqaddamni chetlab oʻtdi-da, tik soʻqmoqdan pastga yugurib tushib, qirgʻoqdagi tolning gʻadir-budir, yoʻgʻon gavdasini qoʻli bilan ushlab qoldi. Anhor sohilida erkaklab ketgan baland-baland yalpizlar yashnab yotar, qirgʻoqdagi ikki tup azim tol atrofga oqshom soyasini tashlagan edi. Anvar burilib qaradi-yu, terak boʻyi balandlikda oʻziga qarab jilmayib turgan Muqaddamni koʻrdi. Yuqorida hali quyosh nuri soʻnmagani uchun Muqaddamning qizil koʻylagi oftobda yaraqlar, goʻyo uning oʻzi ham alanga ogʻushida yonayotgandek edi.

U qoʻllarini havoda keng yozdi-da, bolalarcha shodon ohangda qichqirdi:

– Ushlang, Anvar aka!

Anvar hushini yigʻib olguncha u chopqillab tusha boshladi. Anvarning yuragi gupillab urib ketdi. U Muqaddamning hozir bagʻriga kelib urilishini bilib turar, ammo quchoqlab olishini ham, qoʻlidan tutib qolishini ham bilolmay ikkilanardi. Anvar hushini toʻplab boʻlguncha Muqaddam shiddat bilan yetib keldi. Anvar bir-

dan o'zini chetga oldi-da, uning bilagidan mahkam tutib qoldi. Muqaddam keskin burilgancha uning ko'ksiga urildi. U negadir ko'zlarini yumgancha hadeb kular, Anvar esa hayajondan nafasi tiqilib, nima qilishini bilmay qolgan edi. Muqaddam unga hech qachon shunchalik yaqin turmagan, uning sochlari hech qachon Anvarning yuziga tegmagan edi. Anvar hayajondan bo'g'ilib qolgan, o'zi ham ma'nosini tushunib yetmagan allanimadan uyalar edi.

Muqaddam qo'lini tortib oldi-da, qoshlarini chimirib jilmaydi.

– Yomonsiz-a...

Anvar yana negadir o'zidan-o'zi uyalib, ko'zlarini olib qochdi.

Muqaddam tuflisini yalpizlar ustiga tashlab, anhorga oyog'ini osiltirib o'tirdi. Anvar tikka turaverishini ham, uning yoniga o'tirishini ham bilmasdi. Muqaddam yelkasi osha burilib qaradi. Xuddi uning ko'nglidagini bilib turganday so'radi:

– O'tirmaysizmi?

Anvar uning yoniga o'tirdi. Suvdan salqin, zax havo gurkirar, narigi sohildagi tik qirg'oq, ikki tol o'rtasidan cho'zilib ketgan ingichka yakkacho'pning soyasi suv yuzida lopillar, anhor tip-tiniq bo'lgani uchun suv tagidagi tol xazonlari aniq ko'rinib turar edi.

Muqaddam Anvarga bir qarab qo'ydi-da, engashib, hovuchlab suv olgancha oyog'ini yuva boshladi. Anvarning yuragi boyagidan ham qattiqroq gupillab urib ketdi. Quloqlarigacha lovillab yuzini o'girdi.

– Bu yerda cho‘mlsa bo‘ladimi?

Anvar hayron bo‘lib qaradi. Muqaddam unga qaramasdan ikkinchi oyog‘ini yuvar edi. Anvar muzdek suvni his qilib, eti junjikib ketdi.

– Sovuq-ku hozir...

– Sovuqmas paytda-chi?

– Bo‘ladi, – Anvar suv tagida silkinib turgan xazonlardan ko‘z uzmay jilmaydi. – Bu yerda ko‘p cho‘milganman... Bolaligim shu yerda o‘tgan...

Ikkovlari ham jimib qolishdi.

Anhor yuzi sekin-sekin qoraya boshladi. Qayerdadir chigirtka chirilladi. Anhor bir shovullab, yana jimib qoldi. Anvar Muqaddamga burilib qaradi. U tizzalarini quchoqlab olgan-cha narigi sohilga tikilib o‘tirar, Anvar uning nimalarni o‘ylayotganini bilmasa ham chuqur xayolga tolganini his etdi. Muqaddam uning qarab o‘tirganini sezdi, shekilli, sekin so‘radi:

– Alimardon bilan birga o‘sganmisizlar?

Anvar o‘sha beg‘ubor xotiralarni eslab jilmaydi.

– Ikkalamiz shu yerlarda sigir boqardik, – u birdan kulib yubordi, – Alimardon o‘shanda ham shayton edi... Bir marta anhorning narigi betidagi Sobir cho‘loqning poliziga qovun o‘g‘irlikka tushganimizda meni rosa do‘pposlatgan... Men chayla yaqiniga borib Sobir cho‘loqni poylab turdim. Agar uyg‘onib qolsa hushtak chalishim kerak edi. Alimardon ham qovunni olib chiqqanidan keyin hushtak chalib meni chaqirmoqchi edi. – Anvar Muqaddamga qarab kulib qo‘ydi. – Hali o‘tiribman, hali o‘tirib-

man Alimardonning hushtagidan darak yo'q. Bir mahal birov yelkamdan mahkam ushlab, tarsaki qo'yib yuborsa bo'ladimi. Sobir cho'loqning uyg'onganini bilmay qolibman... Uyga kelsam, Alimardon allaqachon qovunga to'yib, uxlab yotibdi. Ishini bitirib, indamay ketavergan ekan.

Muqaddam yelkalarini silkitib qah-qah urib kuldi:

– Siz o'shanda ham bo'shgina ekansiz-da...

Anvar yuvosh jilmaydi:

– Kim bilsin...

Asta-sekin oqshom qo'na boshladi. Tol shoxlari soyaday qorayib qoldi. Shabada turdi. Yaproqlar duv to'kilib, suv yuziga chipillab tusha boshladi.

– Dadam o'lganidan keyin biz shahar hovliga ko'chib ketdik, – dedi Anvar o'ychan ovozda. – Shunda ham men o'ninchini bitirguncha Bo'stondan ketmadim. Maktabni bitirayotganda odam boshqacha bo'ladi-ku... Men shoirlikni orzu qilgandim.

– Shoir bo'lolmadingiz! – Muqaddam kulgi to'la ovozda uning gapini kesdi. Keyin yupatdi:

– Mayli, jurnalist bo'ldingiz-ku!

– Kim bilsin hali... Ishni endi boshladik-ku!

– U yana do'stini esladi. – Alimardon konservatoriyani yaxshi bitirdi. Ko'rasiz, undan yaxshi bastakor, yaxshi artist chiqadi...

Ikkovlari tag'in jimib qolishdi. Muqaddam bemalol o'tirar, ketgisi kelmayotganga o'xshar edi. Anvar kech bo'lib ketayotganini ko'rib iymanar, bu yo'l kamqatnov bo'lsa ham birov

o'tib qolishidan, "Bu yerda nima qilib o'tirib-sanlar?" – deyishidan istihola qilardi. Atrofni g'ira-shira qorong'ilik o'radi. Suv yuziga ilk yulduzlar sho'ng'idi.

– Ketamizmi? – dedi Anvar o'rnidan turib. – Qarang, qorong'i tushib ketdi.

U Muqaddamni qo'lidan ushlab, lopillab turgan yakkacho'pdan ehtiyot bilan olib o'tdi.

– Katta anhor ekan... – Muqaddam qirg'oqqa chiqib yengil nafas oldi. – Oti nima?

– Qonqus... – dedi Anvar yo'l boshlar ekan.

Muqaddam taqqa to'xtab qoldi:

– Qonqus?!

Anvar uning orqada qolib ketganini ovozidan payqadi-yu, o'girilib qaradi. Muqaddam besholti qadam orqada turar, qorong'ilikda gavdasi elas-elas ko'rinardi.

Anvar qaytib kelib shivirladi:

– Yuring! – Bir necha qadam bosgandan keyin tushuntirdi. – Eski nom-da...

Muqaddam oppoq so'qmoqdan avaylab qadam tashlab borarkan, yana so'radi:

– Nega unaqa?

– Har xil gaplar bor, – Anvar unga qarab qo'ydi. – Bittasi menga ayniqsa yoqadi... Bir vaqtlari bu yerdan katta daryo o'tgan, deyshadi. Daryo bo'yida shahar bor ekan... Bir kuni shaharga dushman hujum qilib qolibdi. Shahar odamlari daryoning ko'prigini buzib tashlashibdi... – U yana Muqaddamga burilib qaradi. – Daryoning kechuv joyi bor ekan-u, uni shu shahardagi ikki yigitdan boshqa hech

kim bilmas ekan. Ikkala do'st bitta qizni yaxshi ko'rishar ekan.

Qamal bo'lmasidan bir hafta ilgari qiz yigitlardan biriga – o'z sevganiga tekkan ekan. Ikkinchi yigit do'stidan qanday qilib bo'lmasin qasos olishga, qizni qo'lga kiritishga qasam ichgan ekan. Dushman shaharni o'rab olishi bilan o'sha yigit xoinlik qilibdi. Daryodan suzib o'tib, dushman sarkardasiga sirni aytibdi: “Agar sen raqibimni o'ldirib sevgilimni menga topshirishga va'da bersang, yo'lni ko'rsataman”, – debdi. Sarkarda rozi bo'libdi. Dushmanlar kechuvdan o'tib, shaharni bosib olishibdi. Qizning sevgilisi urushda o'libdi. Sarkarda xoinni chaqirib, may tutibdi. “Xizmat haqingni ol”, – debdi. Xoin may ichib, oxirgi tilagini aytibdi: “Men sening talabingni bajardim. Endi sen ham mening shartimni bajar. Odamlaringga ayt, sevgilimni olib kelishsin”. Sarkarda kulib yuboribdi. “Sevgilingni ko'rish senga nasib qilmaydi, hozir ichganing may emas, zahar! O'z do'stiga xiyonat qilgan odam menga do'st bo'lolmaydi. Sen qon qusib o'lasan!” – debdi. Xoin chindan ham qon qusib o'libdi.

Anvar jimib qoldi. Uning qadam tovushlari so'qmoq ustida tekis gursillay boshladi.

– Qiz-chi, qiz nima bo'пти?

Anvar Muqaddamning ovozi eshitib burilib qaradi-yu, uning vahimada katta-katta ochilib turgan ko'zlarini qorong'ilikda aniq ko'rdi.

– Sevgilisining o'lganini eshitgan zamoni o'zini daryoga tashlagan ekan.

Muqaddam qoʻrquv toʻla koʻzlarini terak boʻyi pastlikda jimgina oqayotgan anhorning qop-qoʻra suvlariga tikdi.

– Tezroq yuraylik...

– Mayli. Men ham tezroq qaytishim kerak... Alimardon xunob boʻlib oʻtirgandir.

* * *

Alimardon uygʻondi-yu, oʻzidan bir necha qadam narida turgan qizni koʻrdi. Qiz bosh yalang, sochlari turmaklangan, oppoq xalat kiygan edi. U katak-katak dasturxon yopilgan stol ustida biqirlab qaynayotgan yaltiroq sterilizatoridan pinset bilan ignalarni avaylab olar, sovutish uchun boʻlsa kerak, bir chekkaga qoʻyar edi. Qiz yonlamasi turgani uchun Alimardon uning chehrasini yaxshi koʻrolmas, ammo derazadan yogʻilayotgan tong nurida qirra burni, silliq, xushbichim yuzining bir tomoni, mayin tukli lablari aniq koʻrinardi.

“Muqaddam, – deb oʻyladi u qizdan koʻz uzmay. – Anvarning kuyib yurganicha bor ekan”.

U koʻp qizlarni koʻrgan, ammo bunaqa jozi-bador qizni uchratmagandi. Yuragi gupillab ura boshlaganini sezib, boshini koʻtardi. Qiz karavot gʻichirlaganini eshitib, burildi.

– Uygʻondingizmi? – Qiz jilmayganida uzun, qayrilma kipriklari tutashib yana ham chiroyli boʻlib ketdi.

“Farishtaday ekan...” – Alimardon ham beixtiyor jilmaydi.

– Siz Muqaddamxonsiz-a? – u yana nimadir deyish kerakligini oʻylab soʻradi. – Anvar ketdimi?

– Men kelsam, ketgan ekanlar, – dedi Muqaddam yana shprislarni olib. – Ishga yetgan bo'lsalar kerak...

“Kelganiga ancha bo'lgan ekan-da...” – Alimardon nima uchun quvonayotganini o'zi bilmasa ham qizdan ko'z uzolmay qoldi.

Muqaddam flakondagi dorini shprisga tortib oldi-da ignasini yuqori ko'tardi. Igna uchidan tizillab dori otildi.

– Bilagingizni chiqaring... – dedi u Alimardonga qaramay.

Alimardon uning uyalayotganini sezib turardi.

– Qo'rqaman-da, – u ataylab ko'rpaga burkanib oldi. Ko'rpa tagidan mo'ralab qaradi-yu, Muqaddamning qizarib ketganini, o'zini jiddiy tutishga urinayotganini payqadi.

– Bo'ling! – Muqaddam hamon igna uchidan otilayotgan doridan ko'z uzmay, quruqqina buyurdi. – Chang qo'nsa, shprislarni boshqatdan qaynatishga to'g'ri keladi.

Alimardon hamon undan ko'z uzmay, ko'ylaginging yengini shimardi.

– O'lib qolsam, o'zingiz javob berasiz!

U ukolning og'rig'ini sezmedi ham. Tepasida engashib turgan Muqaddamga tikilib yotaverdi.

Muqaddam avaylab dori yuborar, qo'llari bilinar-bilinmas titrar, Alimardonning emas, o'zining joni og'riyotganday labining bir burchini qimtib turardi. Alimardon uning oppoq yuzidan ko'z uzolmas, xalatining ochiq yoqasidan ko'rinayotgan bo'ynidagi xoli ham, kunduzday qoshlari ham yuragini o'rtar edi.

– Mana, bo‘ldi, – Muqaddam igna o‘rni-ni spirtli paxta bilan artib jilmaydi. – Shunga qo‘rqib o‘tiribsiz....

U sekin-sekin stol oldiga yurib bordi-da, ignani chiqarib sterilizator qopqog‘iga tashladi.

Alimardon uning har bir harakatini diqqat bilan kuzatar, miyasi g‘uvillab ketgan, chalkash tuyg‘ular ichida to‘lqinlanar edi.

Muqaddam anjomlarini yig‘ishtirib bo‘lguncha u bir qarorga keldi-yu, chaqirdi:

– Nima qilib qo‘ydingiz... – dedi hayajondan ovozi titrab. – Hamma yog‘im olov bo‘lib yonib ketyapti-ku!

– Nima? – Muqaddam cho‘chib o‘girildi. Uning chehrasida qo‘rquv bor edi.

– Ishonmasangiz peshanamni ushlab ko‘ring!

Muqaddam shoshilib kelib uning peshanasiga kaftini bosdi. U endi gapirishga og‘iz juftlagan edi, Alimardon bo‘ynidan mahkam quchdi-yu, siltab pastga tortdi, lablaridan, yuzidan o‘pa boshladi.

Muqaddam bir lahza gangib qoldi. U o‘zi-ni yo‘qotib qo‘ygan, Alimardonning og‘ushi-da talpinar, ammo chiqib ketolmas edi. Qiziq, shuncha oylardan beri Anvardan kutib yurgan keskin harakatlarni Alimardon qilar, bu ayyor yigitni urib yuborishini ham, indamasligini ham bilmasdi. Ammo Anvar eslashi bilan siltanib qaddini rosladi-da, Alimardonning yuziga tarsaki tushirdi.

– Uyatsiz! – U ko‘z o‘ngini to‘sgan yosh pardasidan hech nimani ko‘rolmay, tusmollab stol yoniga bordi.

Shosha-pisha sterilizatorni yig'ishtirayotganida orqa tomondan Alimardonning bo'g'iq ovozi keldi.

– Kechiring...

Muqaddam yoshli ko'zlari bilan unga qaradi.

Alimardon karavotda ma'yus bosh egib o'tirardi.

– Kechiring, Muqaddam, – dedi u bo'g'iq ohangda. Keyin unga tik qarab turib ta'kidladi: – Meni, ifloslik qilyapti, demang. Siz baribir meniki bo'lasiz!

Muqaddam ko'ksini toshirib yuborayotgan yig'idan bo'g'ilib, tashqariga otildi.

Ko'cha eshik g'iyqillab ochilib yopilganidan keyin, Alimardon o'zini yostiqqa tashladi. Vijdonining tub-tubida yengil bir azob uyg'ondi.

“Yaxshi bo'lmadi... – U shiftga bir lahza tikilib yotdi-da, o'ziga tasalli berdi. – Nima bo'пти?! Qizlar ham mard yigitlarni yaxshi ko'radi. O'sha lattadan kam joyim bormi?!”

... Shu kuni tushda Iqbol xola osh olib kelganda Alimardon u bilan sovuqqina salomlashdi. Anvarni so'ramadi ham...

* * *

Muqaddam Anvar akasi bilan nurli ko'chadan borardi. Salqin sezilib qolgan, oldi odamlar yomg'irpo'sh kiyib olishgan edi. Kattakon shahar seryulduz kuz osmoni tagida chiroqlarini yashnatib yotar, yo'lkalar u yoqdan-bu yoqqa shoshilib o'tayotgan kishilar bilan gavjum edi. Odamlar yotish oldidan shahar kezishadi, chekka-chekkalardagi gazzuv do'konlari oldida

navbat kutib toʻdalanib turishadi. Chor-atrof sayilchilarning gʻovur-gʻuvuri, tramvay-trolley-buslarning shovqini bilan toʻlib-toshgan.

Ular yoʻlovchilar daryosiga qoʻshilib jimgina borishar, simyogʻochlar tagida oʻz soyalariga yetib olishar, uch-toʻrt qadam yurishlari bilan soya yana olinga oʻtib ketar, kelgusi simyogʻochga yaqinlashgan sayin orqaga chekinar edi.

Mehmonxona yonidagi yer osti yoʻlidan oʻtib, gulzor maydonga chiqishdi. Eng chekkadagi oʻrindiqqa borib oʻtirishdi. Bu yerda hamma narsa – baland-baland binolar peshtoqidagi afishalar ham, shovullab otilayotgan favvora ham, oʻrindiqlar ham kamalak nurida tovlanadi. Mehmonxonaning yettinchi qavatidagi restorandan orkestr sadosi, mastona qiyqiriqlar eshtiladi. Toshkent oʻzining tashvishi-yu quvonchi, nurlari-yu zulmati bilan yashaydi.

Muqaddam zimdan Anvarga qarab qoʻydi. U favvoradan koʻz uzmay oʻtirar, chehrasi suv ichida aylanayotgan nurlar aksida goh qizarib, goh koʻkarib koʻrinardi.

– Alimardonni koʻrib turibsizmi?

Muqaddamning yuragi zirqirab ketdi. Anvarning oʻziga qaramay gapirganidan shubhaga tushib, ikkilanib qoldi: “Sezibdi! Aytaymi, yoʻqmi?” U yana bir lahza ikkilanib turdi-da, ichki bir ishonch bilan oʻziga dalda berdi: “Bilsa nima!”

– Ha, borib turibman... – U shunday dedi-yu, ikki yuzining lovillab ketganini sezib, tilini tishlab qoldi.

Anvar oʻgirilib qaradi. Uning koʻzlaridan yuvosh tabassum bor edi.

– Tuzukmi?

– Yaxshi... – Muqaddam yelkalarini uchirib qo'ydi. – O'zingiz bormadingizmi hech?

– Ish ko'payib ketdi, – dedi Anvar charchoq ohangda, – ertadan-kechgacha yugur-yugur... Hali bastakor bilan uchrash, hali she'rlarni muhokama qil... Televizorni ko'raverarkanmiz-u, tomoshalarni tayyorlash qanchalik mashaqqatli bo'lishini bilmas ekanmiz.

Muqaddam uning sidqidildan gapirayotganini payqadi.

Yo'q, Anvar quvlik-shumlikni bilmaydi!

U Anvaring o'ychan ko'zlariga qarab, ohista xo'rsindi. O'sha kundan beri o'zining ko'nglida uyg'ongan muammoga javob topgandek bo'ldi. "O'zimning Anvar akam yaxshi!" – U xayolida shunday dedi-yu, ammo ko'nglining bir chekasini ayovsiz kemirayotgan chidab bo'lmas bir kuch tag'in junbishga keldi. Muqaddam bu muammoning nima ekanligini tushunib yetolmas, ammo bir narsa aniq edi: u Alimardonning nimasidir Anvardan ustunroq, kuchliroq ekanini his etar edi. Ko'pdan buyon Anvarning allanimasi o'ziga yoqmay kelayotganini payqagan, lekin bu narsa nima ekanini aniq bilmas edi. Alimardonni uchratganidan keyin bildi. Anvar bo'shang ekan, latta ekan!

– Ketamizmi?

Muqaddam uning yuvosh ovozi eshitdi-yu, nima deganini payqamay savolomuz qarab qo'ydi.

– Kech bo'lib ketdi, – dedi Anvar noqulay jilmayib. – Uyingizdagilar xavotir olishadi.

Ular tor ko'cha boshidagi kattakon xarsang tosh oldida xayrlashdilar. Kun bo'yi tosh ustida pista sotib o'tiradigan xotin allaqachon uyiga ketgan, chor-atrofdagi pista po'choqlari sochilib yotardi.

Anvar xayrlashib qo'l cho'zarkan, Muqaddamning ko'nglidagi boyagi xijillik yo'qoldi. Xayolida yana o'sha yupanchli, tiniq fikr uyg'ondi: "Yo'q, o'zimning Anvar akam yaxshi!" Muqaddam uning qo'lini uzoq qisib turdi-da, ishonch to'la ko'zlariga qaragancha xo'rsinib qo'ydi.

Ko'cha ichkarisidan allakimning qadam tovushlari eshitildi. Anvar darrov qo'lini tortib oldi.

– Xayr...

Muqaddam shartta burildi-da, qorong'i ko'cha ichiga sho'ng'ib ketdi.

Ajab, qiz bolaning qalbi lovillab yonsa-yu, yigit kishi hadeb bo'shashaversa...

Anvar Muqaddamning nimadandir ko'ngli cho'kkanini sezdi, shekilli, ketidan gapirib qoldi:

– Alimardondan xabar olib turing...

Muqaddam eshitsa ham indamay ketaverdi. Anvarning quloqlari ostida keskin, asabiy poshna sadolari uzoq vaqt qarsillab turdi. Bora-bora qadam tovushlari susayib, tinchib qoldi.

* * *

Muqaddam ambulatoriyaga kirib kelganida anchagina odam to'planib qolgan edi. U biri bolasini ovutayotgan, biri tinimsiz yo'talayotgan bemorlar orasidan o'tib, yo'lak oxiridagi eshikni ochdi. To'rdagi stol qarshisida sochlari oqar-

gan shifokor o'tirardi. Muqaddam ishga kelgan birinchi kuniyoq bu ayol qishloqda "Huri do'xtir" deb tanilib ketganini, odamlar uni qattiq hurmat qilishini eshitgandi. Uning o'zi ham bu ayolning onalarday mehribon muomalasini yaxshi ko'rib qolgandi.

– Men keldim, opa... – dedi u ichkari kirib.

Shifokor yozayotgan kasallik varaqasidan bosh ko'tarib, jilmaydi. Tashqarida yomg'ir yog'ayotgani uchun chiroq yoqib qo'yilgan, stol ustidagi shisha bankaga solingan termometrlar yaltirab ko'rinardi.

– Bugun yana xonadonlarga qatnaysiz, – dedi shifokor.

"Yana Alimardonning uyiga boramanmi?" – deb o'yladi Muqaddam. O'sha kungi voqeani, kecha Anvar akasi bilan sovuq xayrlashganini esladi-yu, choyshab to'shalgan divanning bir chekkasiga bo'shashibgina o'tirdi.

– Boshqa odam borsa bo'lmaydimi? – dedi u choyshabni g'ijimlab. Huri opa o'ziga sinchiklab qarab turganini his etsa ham boshini ko'tarmay o'tiraverdi.

– Kim boradi?

Muqaddam ko'z qiri bilan qaradi-yu, shifokorning ko'zlaridan ajablanayotganini payqadi.

– Xadicha opangiz borolmaydi-da, – dedi shifokor xotirjam ohangda.

Muqaddam o'zining lov etib qizarib ketganini sezdi. U ishga kelgan kunidan Xadicha ta'tilga chiqishi kerak edi. Ammo Muqaddam hali tajribasiz bo'lgani uchun og'iroyoqligiga qaramay, u hamon qatnab turar, ish o'rgatardi.

Muqaddam stol ustidagi shisha banka-ga, tashqarida derazaga ohista urilayotgan yomg'ir tomchilariga jur'atsiz qarab qo'ydi-da, shivirladi:

– Uyalaman...

Shifokor shu qadar beg'araz qah-qah urib yubordiki, Muqaddam beixtiyor boshini ko'tarib qaradi.

Shifokor kula-kula xalatining yengi bilan ko'zlarini artdi.

– O'qishda Ibn Sinoning gapini aytishmagan-midi? Bemordan seskangan tabib – tabib emas. Siz birovga ona, birovga opa, birovga singil bo'lishingiz kerak.

“U-chi, – deb o'yladi Muqaddam. – U shundoqligini bilarmikan?” Alimardonning chiroyli chehrasi, chimirilgan qoshlari ko'z o'ngiga keldi-yu, ham qo'rqinchli, ham allanechuk erkalovchi tuyg'ular ichida ikkilanib o'rnidan turdi. Eshik oldiga yetganida negadir o'zining ham o'sha yoqqa talpinayotganini sezib, hayajon ichida tutqichni ushladi.

– Ayting, navbatdagi odam kirsin, – deb qoldi shifokor uning ketidan.

...Yomg'ir hamma yoqni ezib yuborgan edi. Qishloq jimib qolgan, paxsa devorlar zax bosib ketgan, hali ko'milmagan toklar egri-bugri qizg'ish gavdasini yashirolmay, iymanganday osilib yotardi. Chor-atrofdagi yomg'ir aralash namiqqan xazon hidi gurkirardi.

Muqaddam o'sha tanish, pastak eshik tagiga yetganidan keyingina tez yurganini, yuragi allaqanday qarama-qarshi tuyg'ularga

to'lib-toshganini payqab qoldi. Eshikni qiya ochib, hovliga kirdi-da, yerda yotgan bir qarich yong'oq cho'pini olib, tufisiga yopishgan loyni sidirib tushirdi.

Hovlidagi narsalar deyarli o'zgarmabdi. Faqat yong'oqlar yap-yalang'och bo'lib qolibdi. Shoxlarining uch-uchidagi bitta-yarimta yaproqlar yomirdan ivigan tanini ko'tarolmay ojiz silkinadi. Molxona tomidagi makkajo'xorilar yig'ib olinibdi, qamish bo'g'otdan sizib tushayotgan yirik-yirik tomchilar ora-chora yaraqlaydi.

U devor tagidagi quruq yo'lkadan uch-to'rt qadam yurib, to'xtab qoldi. Ichkaridan rubob ovozi eshitildi. Avvaliga hissiz, erinchoq ting'illab turdi-yu, keyin birdan jo'shqin sadolarda jaranglab ketdi. Muqaddam bir nafas quloq solib, bu kuyni avval hech qayerda eshitmaganini sezdi. Ha, bu kuy yangi kuy edi. Unda endigina yerdan bosh ko'targan boychechaklarning nozik shivirlashi ham, tantanavor bahor shalolalari ham, quyoshday tiniq tuyg'ular ham bor edi.

Muqaddam beixtiyor jilmaydi: "o'zi chalyapti". U kuy og'ushida erkanib yana uch-to'rt qadam yurdi. Endi deraza yoniga yetganida kuyga xuddi torlarning o'ziday tiniq bir ovoz qo'shildi. U qo'shiqning birinchi satrlarini yaxshi anglab ololmadi-yu, keyin aniq eshita boshladi:

*...Yaxshi qol, ey dilbarim, dilda kadar,
ketmakdaman,
Ishq aro endi holim zer-u zabar
ketmakdaman.*

*Na ishonch-u, na quvonch-u, na ko'ngildan
ochma gap,
Barchasidan ushbu kun yo'qdir samar,
ketmakdaman!*

Ovoz shu qadar tiniq, dilrabo ediki, Muqaddam hayajondan entikib ketganini sezdi. Qo'shiq uni allalar, shirin tuyg'ularga g'arq etardi. U yoqasidan muzdek suv quyilib kirayotganini anchadan keyin sezdi. Bo'g'otdan bir qulochcha chiqarib qo'yilgan tarnov tagida to'xtab qolgani-ni bilib, deraza oldiga yaqinroq bordi. Ichkari qorong'iroq bo'lgani uchun Alimardonning yu-zini aniq ko'rolmasa ham, uning karavot yoni-da tik turgancha rubob chalayotganini ko'rdi. U o'z kuyidan o'zi mast edi, deraza tomonga qay-rilib ham qaramasdi.

*Men quyosh yuzlimga deb tun kechalar
berdim yurak,
Oqibat otganda tong qondir jigar,
ketmakdaman.
Shuncha kunlar o'tdi, ammo so'rmading
holimni bir,
Oxirida hol so'rab kelsang magar,
ketmakdaman.*

Muqaddam to'xtab qololmadi. Tez-tez yur-di-da, yo'lakdan o'tib, eshikni ochdi. Alimardon uni ko'rib, bir lahza to'xtadi. Lekin zum o'tmay yana rubob jarngladi. U qo'shiqning oxirgi bay-tini Muqaddamdan ko'z uzmay aytdi:

*Kelganingda dedilarki, bu yigit koni zarar,
Ketmagimdan oxir, ayt, bormi zarar,
ketmakdaman.*

U negadir yengilgina xo'rsinib jilmaydi.

– Muqaddam...

Muqaddam uning quvonch to'la ko'zlari parpirab ketganini, xo'rsinganini sezdi.

– ...Keldingizmi? – dedi Alimardon, xuddi uning albatta kelishini bilganday.

Muqaddam yomg'irpo'shini eshik oldidagi mixga ildi.

– Chalavering...

– Eshitasizmi? – Alimardon shodlik to'la ko'zlari bilan unga boshdan-oyoq razm solib chiqdi. – O'tiring. Ivib ketibsiz...

Muqaddam katak-katak choyshab to'shalgan karavotning bir chekkasiga o'tirdi. Alimardon uning yoniga og'ir cho'kdi-da, qoshlarini chimiridi.

– Chalaymi?

Muqaddam indamasdan bosh silkidi. Pastak shift ostida yana torlar nola chekdi. Alimardonning qo'llari pardadan pardaga yengil ko'char, toshqin sadolar tekis parvoz etar edi.

Kuy tamom bo'lgandan keyin Alimardon unga yana qoshlarini chimirib qarab qo'ydi.

– Rahmat! – Muqaddam unga mehr bilan tikilib qolganini payqab, darrov ko'zlarini yashirdi.

– O'sha kuni shunaqayam urgan ekansizki, uch kungacha yuzim lovillab yurdi. – Alimardon kuldi.

– Yaxshi chalar ekansiz, – dedi Muqaddam unga yana tezgina qarab olib.

– Siz kuydan ham yaxshisiz...

Muqaddam uning qoʻllari chakkasidagi sochlariga tekkanini sezib, choʻgʻ tekkanday seskandi. Ammo turib ketmadi.

– Mana shu ashula siz uchun yozilgan... – Alimardonning ovozi negadir titrab ketdi.

Muqaddam xavotirlanib unga oʻgirildi-yu, shu ondayoq Alimardonning qaynoq, titroq lablari oʻziga yopishganini his etdi. Muqaddam ojiz talpinar, ammo uning ogʻushidan chiqib ketolmasdi. Bu daqiqalar unga ham lazzatli, ham azobli tuyilardi. Anchadan keyin u karavotdan sakrab turdi-da, teskari qarab qoʻllari bilan yuzini yashirdi.

– Yaxshimas, nima keragi bor, Alimardon aka... – dedi boʻgʻiq ovozda.

Shu ondayoq yelkalariga yana uning ogʻir qoʻllari tushganini payqadi. Siltanib, burchakdagi shkaf yoniga borib oldi. U yuzlarini kafti bilan yashirgancha turar, oyoqlaridan mador ketib, qaltirardi.

– Muqad...

U Alimardonning ovozini yana quloqlarining tagida eshitib, kaftini tushirdi-da, uning allaqanday hayajonli, oʻt yonib turgan bejo koʻzlarini koʻrib qoʻrqib ketdi.

– Qoʻying! – U Alimardonning koʻkrigidan itarib yubordi. – Xudo haqi, tegmang...

Lekin Alimardonning baquvvat qoʻllari beliga chirmashganini koʻrib, dahshat ichida shivirladi:

– Qoching, hozir dodlayman!

Ikkovlari gandiraklab borib shkafga urilishdi. Shkaf ustidagi ganch mushukcha ag'darilib Alimardonning yelkasiga, undan yerga tushdi-da, chil-chil bo'ldi.

– Qoching! Uyatsiz! – U Alimardonning yuz-ko'ziga urar, tipirchilardi. Yana bir lahza-dan keyin Muqaddam karavotga uchib tushdi. – Nima qilyapsiz? – dedi qo'rquvdan ko'zlarini katta-katta ochgancha pichirlab. Keyin kuchi boricha yulqina boshladi.

Alimardon uni bo'shatmas, hadeb bir gapni qaytarardi:

– Muqad... Baribir birga bo'lamiz-ku, Muqad...

Muqaddam kuchli edi. U uzoq olishdi. Keyin birdan bo'shashdi-yu, jimib qoldi. Hozirgina o'zi shilib tashlagan Alimardonning yuzlarini silab, ko'zlarini chirt yumib oldi. Endi u hech nimani o'ylamas, unga hamma narsa baribir bo'lib qolgan, faqat qo'rqardi...

...Yarim soatlardan keyin u gandiraklab o'rnidan turdi. Tokchaga suyab qo'yilgan oyna oldiga sekin-sekin bordi. Ko'zgudan sochlari parishon to'zg'igan, yuzlari so'lg'in bir qiz qarab turardi. Shu tobda u o'zining qadri birdaniga pasayib ketganini yurak-yurakdan his qildi-yu, o'krab-o'krab yig'ladi. Alam ichida orqasiga o'girilib qaradi. Alimardon karavotga qo'llarini tiragancha boshini quyi solib o'tirardi.

Muqaddam chidab turolmadi:

– Endi nima bo'ladi, Alimardon aka?

Birdaniga o'ziga yaqin, aziz bo'lib qolgan kishisining quchog'iga o'zini otdi. Uning tiz-zalaridan quchoqlab, yuzlarini yashirdi.

– Dadam so‘yib tashlaydi meni!

Alimardon uning sochlarini silab, xo‘rsindi:

– Bo‘ldi... Yig‘lamang.

Uning ovozi negadir hissiz, sovuq edi.

... Anchadan keyin Muqaddam chil-chil bo‘lgan mushukchaning siniq bo‘laklarini bosib o‘tib, yomg‘irpo‘shini kiydi. Eshikdan chiqib ketayotganida yana bir qayrilib qaradi. U mana shu pastak uyga, qoshini chimirib o‘tirgan Alimardonga o‘zining bir umr bog‘lanib qolganini his etar, ketgisi kelmasdi.

* * *

To‘satdan kelib tekkan o‘qning zarbi anchadan keyin bilinarkan.

Muqaddam eshigi tagiga yetganidan keyingina o‘zi qilib qo‘ygan gunohning butun dahshatini his etdi. Bu yuk shunday og‘ir ediki, borgan sayin uning ikki elkasidan qattiqroq ezar, yerga bukib, majaqlab tashlayotganday bo‘lardi.

“Dadam so‘yib tashlaydi!” U zax hidi anqib turgan kesagiga suyangancha lablarini mahkam tishlab, munkayib qoldi. Eshik go‘rday sovuq og‘zini lang ochib, qorayib turardi. Zulmat quyuqlashib borar, pastak bulutlar qop-qora etaklarini sudrab shahar ustida kezib yurar, hamon o‘sha sovuq, loqayd tomchilarini purkar edi.

Muqaddam yelkasidan muz o‘tib ketganini sezib, sekin mo‘raladi. Ichkaridan tiq etgan to‘vush eshitilmas, faqat tarnov g‘amgin shovullardi. Uning qadam bosishga majoli qolmagan, ichkariga kirishi bilanoq pichoq ko‘tarib turgan

dadasiga ro'para bo'ladiganday yuragi zirillardi. U necha yillardan beri o'qituvchilik qilib, bolalarga tarbiya bergan, pensiyaga chiqqanidan keyin ham mahalla raisi bo'lib elga bosh-qoshlik qilib yurgan, mahalla-ko'y "Qori aka" deb orqaloldidan qattiq hurmatlaydigan otasi yolg'iz qizining sharmandalagini kechirmasligini bilardi.

Yo'lak tomondan gurs-gurs qadam tovushlari, keyin yo'tal ovozi eshitildi.

"Dadam!" – Muqaddam yuragi uzilib tushganday tag'in devorga suyanib qoldi.

– Muqad! – U dadasining yo'g'on ovozini eshitib, boshini ko'tardi, qorong'ida uning qalin, hali oq oralamagan soqolini, quyuq qoshlari tagidan sinchiklab tikilib turgan ko'zlarini aniq ko'rdi. – Nima qilib turibsan? – Dadasining baland ovozi yana uning quloqlariga mixday qoqildi.

– O'zim, – dedi Muqaddam beparvo gapirishga urinib. – Ishdan keldim.

– Kir uyga! Shalabbo bo'lib ketibsan-ku!

Dadasi uni chetlab o'tdi-yu, uch qadamcha nariga borib qo'lidagi soyabonini ochdi. Boshi ustida baland ko'targancha tez-tez yurib, zulmat qo'yniga singib ketdi.

Muqaddam sarosima ichida hovliga mo'raladi. Ravon ayvondan yog'ilayotgan nur kaftdakkina hovlini, bir tup o'rikning yomg'irdan qorayib ketgan pastak shoxlarini yoritib turardi. Suv jo'mragi tagidagi hovuzchaga yig'ilib qolgan halqob suv xira yiltirardi.

Muqaddam devor tagiga tashlab qo'yilgan yapaloq g'ishtlar ustidan sakrab-sakrab o'tib, ayvon eshigini sharaqlatib ochdi.

Tokchadan allanimani olayotgan Anzirat xola cho'chib o'girildi.

– Keldingmi?... Yomg'ir ham ezildi-yey...

Muqaddam onasining kasalmand yuziga, shishib ketgan qovoqlariga qaradi-da, ko'zlari-ni yashirdi.

– Yig'ladingmi? – Onasi laganni quchoqla-gancha uning oldiga keldi. – Nima bo'ldi?

Muqaddam dahshat ichida eshikka yopishdi.

– Lobarlarnikiga chiqaman...

* * *

Uy ichi qorong'i edi. Shiftdagi qandil tash-qaridan tushib turgan ojiz nurda xira yaltirar, yomg'irning shivir-shiviri eshitilib turar, qayer-dadir soat chiqillardi.

Muqaddam bolalikdanoq qadrdon bo'lib qolgan bu uyga ko'p chiqar edi. Shodligini ham, alamini ham mana shu uyda, mana shu Lobarga to'kib solardi. Ammo hozir u nima dey-di? Qanday gapirsin?

Muqaddam shiftga tikilgancha yotar, xayoli chuvalashib ketgan, nimani o'ylayotganini o'zi bilmasdi.

Lobar yotgan karavot g'irchirladi. Qorong'ida uning uf tortagni eshitildi.

– Muqad...

Muqaddam indamay yotardi.

– Muqad... – dedi Lobar yana sekingina.

– Nima deysan? – dedi u jerkib.

– Uxlaganing yo'qmi?

Muqaddam indamadi.

Yana Lobarning xo'rsingani eshitildi.

– O'lsin! Boshimni yuvgan edim, sochim hech turmayapti.

Muqaddam qaramasa ham Lobarning turib o'tirganini, semiz qo'llarini iyagidan o'tkazib, sochini o'rayotganini aniq tasavvur etdi.

Anchadan keyin tag'in karavot g'ichirladi. Lobar yana uf tortdi.

– Jahongir meni qishlog'iga olib ketaman, deyapti...

Muqaddam sarg'ish jingalak sochli, ser-harakat, xushchaqchaq yigitni esladi. Jahongir Lobarni yaxshi ko'rar, yaqinda ular bilan baravar o'qishni bitirib, feldsher bo'lgan edi.

– Tegaver, – dedi Muqaddam beparvo.

– Voy, opam turibdi-ku...

– Bo'lmasa sabr qil!

Muqaddam teskari qarab oldi. Yana jimlik cho'kdi. Qayerdadir chiqillayotgan soat Muqaddamning azobli daqiqalarini loqaydlik bilan bitta-bitta sanay boshladi. Tashqarida yomg'ir qattiqroq shivirladi.

– Muqad...

– Nima, nima?!

– Vuy, muncha, a! – Lobar sirli pichirladi. – Nimani o'ylayapsan?

Muqaddam indamay yotaverdi.

Lobarning piqillab kulgani eshitildi.

– Bilaman... Anvarni...

“Anvar!” – Muqaddamning miyasi zirqillab ketdi. Yelkasidan bosib yotgan yuk ustiga yana bir tog' ag'darildi. “Anvar!” – dedi u pichirlab. Yelkalari avvaliga sekin-sekin titradi. Keyin silkinib-silkinib yig'lab yubordi. U bugun negadir

Anvarni eslamagan ekan. Shuncha yillik qadrdon Anvar akasini, Anvar akajonini o'ylamagan ekan.

Muqaddam ovozini chiqarmaslik uchun ko'rpachaga burkanib oldi. Bir vaqt Lobar ko'rpani tortqilayotganini sezib yana ham qattiqroq burkandi.

– Qoch! – dedi nafasi bo'g'ziga tiqilib.

– Voy, jinni, nega yig'laysan?

– Yaqinda men o'laman, Lobar! – u hayratdan og'zi ochilib qolgan o'rtog'iga tik qarab qichqirdi. – O'laman! Eshitdingmi?!

* * *

Alimardon erta uyg'ondi. Yomg'ir tinganidan beri havo tiniqlashib, yerlar selgib qolgan edi. U yuvingani anhor bo'yiga tushdi. Hali quyosh chiqmagan, suv yuzida nozik tuman pardasi silkinib turardi. Alimardon sirpanchiq sohildan avaylab yurib, pastga tushdi. Qumloq sohilga cho'nqayib, muzdek suvni kaftiga oldi-yu, sovuqdan barmoqlari zirqirab ketdi. Keyin bilaklarini shimarib olgancha pishqirib-pishqirib yuvina boshladi. Bir zumda qo'llari, bo'yni qip-qizarib ketdi. Shimining tizzalariga suv sachrab, shalabbo bo'ldi.

Ko'nglida allanechuk biryengillik sezib sakrab turdi-yu, bir chekkada, ho'l o'tlar ustida yotgan sochiq bilan uzoq artindi. Qirg'oqdan yuqoriga chiqquncha quyosh ko'rindi. Yong'oqlarning yalang'och shoxida chumchuqlar sayradi. Yerdan mayin hovur ko'tarila boshladi.

U yengil-yengil qadamlar bilan hovli tomonga yurib ketdi.

Uch kundan beri Alimardon shod, ruhi tetik edi. Butunlay sog'ayib qoldi. Beshyog'ochdagi musiqa maktabiga borib, dars bera boshladi. Faqat o'sha kundan beri Muqaddam ko'rinmayotgani ko'nglini xijil qilib turardi. Kecha ishga ketayotganida guzardagi do'xtirxonaga kirgisi keldi-yu, tag'in aynidi: "Nima, yalinib kiramanmi?" U yaxshi ish qilmaganini, bir qizni baxtiqaro qilib qo'yanini bilar, uni sog'inardi. "Baribir uylanishim kerak!" – o'sha kundan buyon uning xayolida shu fikr charx urardi.

Hozir ham yelkasiga tashlab olgan sochiqning bir uchidan ushlagancha shudring bosgan so'qmoqdan yurib kelarkan, yana Muqaddamni o'yladi: "Bugun do'xtirxonaga kiraman!" U ko'cha eshikni ochib hovliga kirishi bilan o'rtadagi so'rining temir panjarasiga suyanib turgan Anvarni ko'rdi-yu, seskanib to'xtab qoldi. Ko'nglida uyg'ongan qo'rquvni, uyatni, allaqanday tushunib bo'lmas bir tuyg'udan rangi o'chib ketganini o'zi ham sezib, Anvarga zimdan qarab qo'ydi. U Anvarning hoziroq kelib yoqasidan olishini, urib yuborishini kutardi. Ammo Anvar hamon so'ri panjarasiga tirsagini tiragancha, oyoqlarini chalishtirib xotirjam turardi.

"Bilmabdi! Nimaning ma'nosiga tushunardi bu!" Alimardon Anvarning holidan huzur qilib ich-ichidan kulib qo'ydi.

– Qachon kelding!

Anvar sekin-sekin yurib kelib qo'lini uzatdi. U kuyovlardek yasanib, yangi kostyum-shim kiyibdi. Ko'kish yaltiroq galstuk taqib olibdi.

– Yana sovuq suvga yuvindingmi? – dedi u yolg'ondaka po'pisa qilib.

– Nima qipti? – Alimardon kuldi. – Senga o'xshab oyimqiz bo'laymi?

– Kim, kim shunaqa? – Anvarning ko'zlari alamdan qisilib ketdi. – Qahramon-ey! Bir oy inqillab yotmagin tag'in...

– Bo'pti! – Alimardon uning hech nimadan xabari yo'qligiga tamoman ishondi-yu, yelkasi-ga shapillatib urib qo'ydi. – Hazil, uyga kiraylik.

– Yo'q... – Anvarning ko'zlariga jiddiyat cho'kdi. – Ertaga ertalab studiyaga borgin... Konsert bor. Sen ham chiqasan.

Alimardon ko'pdan o'ylab yurgan orzusi chin-dan ham ro'yobga chiqayotganidan quvonib, yuragi gursillab urib ketdi. Yalt etib Anvarga qaradi-yu, ataylab talmovsiradi:

– Qo'ysang-chi!

– Hazili yo'q! – Anvar astoydil tayinladi. – Men dasturga kiritib qo'ydim.

Alimardon o'ziga soddalik bilan tikilib turgan do'stiga qarab, yana ataylab beparvo gapirdi:

– Meni boshlariga urisharmidi?

– Kutaman! – Anvar yana jiddiyat bilan tayin-ladi-da, qo'lini cho'zdi. – Xayr!

Uning uchi ingichka tuflisi selgib qolgan hov-lida bilinar-bilinmas iz qoldirib, ko'cha eshigiga yetganidan keyin Alimardon shodon tabassum bilan shivirladi: "Galvars!"

* * *

Tushga yaqin Anvar uni telestudiya eshigi ol-dida kutib oldi. Yana eng avval Alimardonning ko'zi uning chiroyli galstugiga tushdi.

– Rubobing qani? – dedi Anvar Alimardonning quruq kelayotganini ko'rib.

– Boshimni qotirmasang-chi, nima deb chiqaman? – U ichida jon deb tursa ham ataylab tixirlik qildi.

– Mayli, yuraver-chi... – Anvar uni militsioner turgan vestibyuldan olib o'tib, keng, yorug' yo'lakka boshlab kirdi. Poyandoz to'shalgan zinlardan ikkinchi qavatga ko'tarilishdi. Tepasiga "Musiqqa tahririyati" deb yozilgan eshik oldida to'xtab qolishdi.

– Yuraver! – Anvar eshikni ochib, uni boshlab kirdi. Chog'roq xonaga ham xuddi zinlardagiga o'xshash qimmatbaho gilam to'shalgan, bir-biriga qaratib qo'yilgan ikkita stol bo'sh turardi.

Anvar yumshoq o'rindiqli kresloni Alimardonning oldiga surdi.

– O'tirib tur-chi...

– Sening stoling qaysi?

– Ana... – Anvar beparvolik bilan devor oldidagi stolni ko'rsatdi. – Hozir tor topib kelaman. – U tez chiqib ketdi.

"Shunaqa joyda ishlarkan-da!" – Alimardon sekin uf tortib qo'ydi. Shu tobda negadir uning Anvarga yana hasadi keldi, ammo nimagaligini o'zi ham bilolmadi.

Yana bir necha daqiqadan keyin Anvar sadaf pardalari yaraqlab turgan yap-yangi tor ko'tarib kirdi. "Ajoyib tor ekan! – Alimardon cholg'uning u yoq-bu yog'ini aylantirib ko'rarkan, tag'in bilintirmay uf tortib qo'ydi. – Payti kelsin, albatta, olaman!"

– Endi repetitsiya xonasiga kirib mashq qilasan...

...Alimardon studiya zalining bir chekkasidagi jajjigina stulga o'tirgancha navbat kutardi.

Bu yerga kirishdan oldin qanchalik qoʻrqqan boʻlsa, endi navbat tegishini shunchalik orziqib kuta boshladi. Kimdir qoʻshiq aytar, allaqanday qizlar raqs tushar, ammo u hech kimni koʻrmas, hech nimani eshitmas edi. Shu tobda xayolida yolgʻiz bir fikr charx urar: “Hozir meni hamma koʻradi. Butun respublika koʻradi!”

Nihoyat, pultda oʻtirgan qizning: “Navbat Alimardon Toʻrayevga”, – degani eshitildi.

U boshqa hech nimani eshitmadi. Yuzlari lovillab yonayotganini, quloqlari shangʻillayotganini his etib, sekin oʻrnidan turdi. Operator kamerani asta-sekin uning oldiga surib kela boshladi. Hozir tabassum qilishi kerakligi toʻsatdan xayoliga keldi-yu, kameraning qizil chiroqlariga qarab jilmaydi. Torni sekin-sekin cherta boshladi. Keyin zavq bilan, harorat bilan chalishga tushdi. U yaxshi chalayotganini, tor oʻzining qoʻlida bulbulday sayrayotganini bilar, bilgan sayin zavq bilan chertardi. Kuy tamom boʻlishi bilan u qoʻshiqni, oʻsha – Muqaddamga aytib bergan – “Yigit qoʻshigʻi”ni boshlab yubordi. Uning ovozi jimjit studiyaning baland shiftlariga tegib jaranglar, bugungi konsertda oʻzi gʻolib chiqayotganini, ajib bir ohangda aytayotganini bilib turardi.

Qoʻshiq tamom boʻldi-yu, u boyagiday tabassum bilan ohista bosh egib qoʻydi...

Yoʻlakka chiqishi bilan Anvarga duch keldi. Anvarning koʻzlari shodlikdan chaqnar, uning qoʻlini mahkam qisib, hadeb bir gapni takrorlardi:

– Juda yaxshi chalding, doʻstim! Juda yaxshi.

Alimardon doʻstining shodlikdan chaqnab ketgan yuziga qarab miyigʻida kulib qoʻydi. Shu

ham chalish bo'ptimi? Hali shunday kunlar keladiki, Alimardon To'rayev degan nomni eshitganida butun mamlakat hayratdan yoqa ushlab qoladi.

– Ketamizmi? – dedi u Anvarga beparvo qarab.

– Yur... Men ham Bo'stonga borishim kerak.

– Muqaddamning oldigami? – u qah-qah urib yuborishdan o'zini arang tiyib, ko'zlarini suzdi.

– Mayli, yuraver...

Ko'chada quyosh porlar, havo iliq, huzurbaxsh edi.

Alimardon taksi to'xtatgisi keldi. Anvarning hay-haylashiga qaramay, ko'chaning o'rtasiga tushib olib qo'l ko'tardi, ammo mashinalar to'xtamas, uni mayna qilganday g'izillab o'tib ketardi.

Nihoyat, bir "Volga" o'n qadamcha nariga o'tib to'xtadi. Ikkovlari ketma-ket yugurib borishdi.

– Qayoqqa, birodar? – shopmo'ylov taksichi mashinaning qiya derazachasidan mo'raladi.

– Bo'stonga oborib qo'ying! – dedi Alimardon nafasini rostlab ololmay.

Haydovchi kuldi.

– U yoqqa shaxsiy mashinangizda borasiz, uka!

Alimardon parparonday yelib ketgan mashinaning orqasidan qarab, tiishlarini g'ijirlatib qoldi: "Bo'pti! O'z mashinamda borganim bo'lsin!"

* * *

Qishloq yomg'irdan yuvilib, yashnab ketgan edi. Devorlar tagida adashib bosh ko'targan munis maysalar ertaga qor ostida qolishidan bexabar yashnab turardi.

Alimardon oldinda ketar, Anvar do'stining tekis talpinayotgan baland gavdasiga qarab borar, Alimardonning televizorda chiqqanida, bunda o'zining ham xizmati borligidan shod edi.

Katta ko'chaning muyilishidagi tut tagiga yetganda Alimardon burilib qaradi.

– Do'xtirxonaga boraman, deganmiding?

Anvar ham to'xtab, soatiga qaradi.

– Muqaddam ketmagandir hali?..

– Ko'rishing shartmi?

Anvar uning chehrasida bir qalqib o'chgan masxarali tabassumni o'zicha tushundi.

– Sog'indim, – dedi sekin. Zax yerga yopishib yotgan tut xazonlarini oyog'ining uchi bilan titkiladi. Keyin do'stiga qarab ohista xo'rsindi.

– Sen bilmaysan-da... Hech tushunib bo'lmaydi bu qizga. Ikki haftadan beri gaplashmay qo'ydi. Nima bo'layotganini o'zim bilmayman.

– U boshini baland ko'tarib, kuz osmonida kezib yurgan bir parcha bulutga tikildi. Uning ko'zlarida shirin bir orzumi, entikuvchan tabassummi bor edi.

Alimardon yana boyagiday masxarali kuldi. U endi bu qo'ymijoz oshnasidan oladiganini olib bo'lgan, studiyadagilar bilan tanishib olgan, yana televizorda chiqish uchun Anvarning yordami kerak emasdi.

– Men uylanyapman, – dedi xotirjamlik bilan.
Anvar yarq etib burilib qaradi. U sevinishdan ko'ra ko'proq hayron qoldi.

– Qo'ysang-chi hazilingni!

Alimardonning yuzida yana o'sha quv tabas-sum qalqdi.

– Hazili yo'q, – dedi sovuqqina qilib.

– Shayton-ey, nega aytmading? – Anvar endi ishondi. – Qachon? Kimga?

Alimardon hozir uning yuragiga bigiz sanchishidan zavqlanar, ich-ichidan toshib kelgan kulgisini arang bosib turardi. Ovozin iloji bori-cha beparvo qilib, qoshini chimirdi.

– Muqaddamga...

– A? Qaysi Muqaddam? – Dahshatga to'liq qisqa bir hayqiriq havoda faryod soldi. – Qaysi Muqaddam?!

Anvar oyoqlarining uchigacha muzlab ketganini his qilib, Alimardonning beparvo ko'zlari-
dan ma'no qidirib qoldi. Alimardon tag'in bir marta kulib qo'ydi.

– O'sha o'zing bilgan Muqaddam-da! – U oyo-
g'ining uchida keskin burilib ketaverdi.

Alimardon boshini g'oz tutib borar, jahon-
da hech nima o'zgarmagandek, hamma narsa ko'ngilxushlik bilan borayotgandek edi.

U tutzor ko'cha ichiga kirib ketganidan keyingina Anvar o'ziga keldi. Yuragini tilimlab tashlagan xabarni hazilga yo'yishga harakat qilgandek shuursiz jilmaydi. Yugurib borib, Alimardonni yelkasidan ushlab, o'ziga qaratdi.

– Ovsar! Shunaqa narsa bilan hazillashadimi odam?!

Alimardon hayron qolganday qoshini chimirdi.

– O‘zing bilasan, hazilni yomon ko‘raman.

Anvar uning chindan behazil gapirayotганиni tushundi. Birov bexosdan “onang o‘ldi”, deganda kishi qanday ahvolga tushsa, hozir u ham xuddi shunday ahvolda qoldi. A‘zoyi badani yaproqday qaltiray boshlaganini his etib, Alimardonning yoqasiga yopishdi.

– Yolg‘on gapiryapsan, maraz!

Alimardon huzur qilib kuldi:

– Bor, ishonmasang o‘zidan so‘ra! – U Anvarning qo‘lini yoqasidan olib tashlab, dona-dona qilib ta‘kidladi: – U menga tegadi, bildingmi?! U menga tegishga majbur! Men uni o‘zimniki qilib qo‘ydim!

– Tuhmat!

Anvarning ko‘z o‘ngi qorong‘ilashib ketdi. Qoshini chimirib turgan Alimardon ham, yalang‘och tutlar ham, osmonda kezib yurgan bir parcha bulut ham chirpirak bo‘lib aylanib ketdi.

U Alimardonning basharasiga qachon musht tushirganini bilolmay qoldi. O‘ziga kelganida, Alimardon kaftining orqasi bilan qop-qora qonga bo‘yalgan og‘zini artar, pastak tutga suyanib olgancha hadeb tupurardi.

Anvar zarang yerni qarsillatib tepgancha yugurib ketdi. Maktabdan qiy-chuv ko‘tarib chiqqan bolalar orasidan, so‘rilarda choyxo‘rlar chordana qurib o‘tirgan choyxona oldidan yugurib o‘tdi-yu, derazalariga oppoq darpar-dalar tutilgan do‘xtirxona eshigiga borib qoldi. Shiddat bilan yo‘lakka otilib kirdi. Navbat kutib o‘tirgan odamlarning hayhaylashiga qa-

ramay, tepasiga "Manipulyatsionnaya" deb yozilgan eshikni shaxt bilan siltab tortdi. Qarshi tomondagi derazaning bir tavaqasi daranglab ochilib ketdi.

– Muqaddam!

Uning hayqirig'i butun do'xtirxonani jaranglatib yubordi. Ustiga oq choyshab yopilgan stolga tirsagini tayaganicha kaftini peshanasiga bosib o'tirgan Muqaddam o'rnidan turdi-yu, oyoqlaridan mador ketganday yana o'tirib qoldi. Uning rangi quv o'chib ketgan, ko'zlarida dahshat bor edi.

Anvar ko'ksini to'ldirgan nidoni yalinchoq ingroq ohangda aytdi:

– Muqaddam... Ayting... Rostmi?

U Muqaddamning yo'q deyishini kutib turar, shu bir og'iz so'z uchun butun borlig'ini berishga tayyor edi.

Vahimali sukunatga to'liq bir necha daqiqa o'tdi.

Muqaddam kafti bilan yuzini to'sib yig'lab yubordi:

– Rost...

Anvarning ko'z o'ngida yana hamma narsa chirpirak bo'lib ketdi. Oyoqlari o'z-o'zidan bo'shashib, gandraklab ketdi-yu, eshikka suyanib qoldi. Bu yerdagi hamma oppoq narsalar birdaniga qop-qora tusga kirdi-da, boshini solintirgancha tashqariga qarab sudraldi.

U birdaniga hammasini tushundi. Muqaddam nima uchun o'ziga begona bo'lib qolganini ham, endi hech qachon qaytib kelmaydigan, umrbod nasib etmaydigan aziz bir narsasidan

judo bo'lganini ham, o'zining sofdilligi, ochiq ko'ngilligi o'z boshiga balo bo'lib yog'ilganini ham – hamma-hammasini tushundi. Faqat bir narsani tushuna olmasdi. Shuncha yillik qadrdon do'sti nima uchun xiyonat qildi unga? Shunchalar ablahlik qilishga uni nima majbur etdi ekan?! Dunyo paydo bo'lganidan beri nima uchun odamlar boshi ustida xiyonat degan qop-qora sharpa kezib yuradi? Odamlar bunchalik qabihlikni qayoqdan o'rganisharkin?!

U yelkasiga kelib tushgan qaqshatqich zarbadan munkib ketganday boshini quyi solib borar, qishloq oqshom taraddudidini ko'rar, choyxona gavjum, maktabdan qiy-chuv solib bolalar chiqib kelishardi. Olisda – ufq etagida quyosh botib borar, daraxtlar uchida qonli shafaq o'ynardi.

* * *

Shanba oqshomida Bo'ston qishlog'i ajib bir joziba kashf etdi. Bu oqshom oy ham erta chiqdi. To'lib, qip-qizarib, yashnab-yashnab chiqdi. Nog'oraning shodon taka-tumi iliq kuz havosini titratdi. G'ujg'on o'ynagan yulduzlar to'yxona ustida pasayib raqs tushdi.

Anvar Qonqus ustidagi yakkacho'pda oyoqlarini osiltirib uzoq o'tirdi. Anhor jimjit, suv yuzida yulduzlar qalqib oqar edi.

Nog'orachi yigit usta ekan! Shunday berilib, shunday terga botib chaldiki, osmon pardasini yirtib yuborguday bo'ldi. O'z kasbini yaxshi bilar ekan! Boplab chalar ekan! U faqat bir narsani bilmadi. Nog'ora cho'pi bilan nog'orani

emas, xuddi o'ziga o'xshash bir yigitning qalbi-ni savalayotganini bilmay qoldi.

Shu kuni ajoyib voqea bo'ldi. Kimningdir ko'nglida bahor gulladi. Kimdir kimgadir intizor bo'ldi. Kimningdir qalbiga qor yog'ib chiqdi.

To'yga butun qishloq yig'ildi. Faqat anhor o'z o'zanidan chiqolmadi. Qonqus tun bo'yi g'azab bilan, alam bilan to'lg'anib oqdi.

* * *

Hayot shunaqa ekan. Goho kimningdir motami kimgadir bayram bo'larkan!

Alimardon ikki oygacha ana shu bayram rohati bilan gasht qilib yashadi. Muqaddam o'zi o'ylaganidan ham yaxshiroq, mehribonroq chiqib qoldi. Anvar bo'lsa undan butunlay uzoqlashib ketdi. Telestudiyada to'satdan duch kelib qolsa, teskari burilib ketadigan bo'lib qoldi. Ammo Alimardon parvo qilmasdi, bir vaqtlar o'ziga qadrdon bo'lgan bu yigitni endi bir pulga ham olmas, o'z quvonchi, o'z baxtidan mast edi.

U shu ikki oy ichida to'rt marta televizorda chiqdi. Ha, endi uning omadi yurisha boshlagan edi. Uzoq safarga chiqayotgan odam biron narsasini unutib qoldirishidan cho'chib, o'zini qanchalik tekshirsa, Alimardon ham shunchalik puxta tayyorlanardi. Yong'oqzor bog' ustida har sahar uning yangroq, dilbar ovozi parvoz etar, u qo'shiq boshlaganida tabiatning o'zi ham tan berib quloq solganday bo'lar, so'qmoqlar ham, anhor ham bir nafas sukut saqlab tinglardi.

Alimardon har haftada yangidan-yangi qo'shiqlar o'rganar, she'rlarga o'zi kuy bastalar edi.

Navbatdagi bayram arafasida uni yana studiyaga chaqirishdi. Shu kuni Alimardon o'z kuchiga ikki marta ishonch hosil qoldi. Musiqa tahririyatiga kirib borishi bilan Anvarning yordamchisi – kasalmand muharrir yigit unga uchta konvert topshirdi.

– Sizga ekan.

Alimardon hayron bo'lib konvertlardan bittasini ochdi.

Oddiy qora qalam bilan yozilgan xatning birinchi satrlarini o'qidi-yu, hayajondan ko'z o'ngi jimirlashib ketdi. U ko'pdan orzu qtilib yurgan niyatiga yeta boshlaganidan mast, shod edi. Xatning oxirgi satrlarini o'qirkan, qo'llari qaltirab ketdi. “Biz tinglovchilar Alimardon To'rayevning ajoyib ovozi har kuni eshitsak deymiz...”

Maktub ana shunday so'zlar bilan tugallangan edi.

Shu kuni u beshta qo'shiq aytdi. Har qaysisini o'zgacha zavq bilan, o'zining dilbar ohangi bilan yurak-yurakdan kuyladi.

Konsertdan keyin studiya bufetiga kirdi. Ikki qadah konyak ichdi. Bugun uning ruhi tetik, kayfi chog' edi. Shahar yangi libos kiygan, ko'chalar charog'on, rang-barang afishalarning olovli jimjimasi salqin havoda kamalakdek tovlanadi. U trolleybus bekatiga chiqqanida tanish bir ovozni eshitib, to'xtab qoldi.

“O'zim! O'zimning ashulam!” U to'rt qavatli kattakon binoning ovoz kelayotgan derazasini topdi. Qo'shiq birinchi qavatdagi yorqin shu'la tushib turgan derazadan quyilib chiqib, qanot

qoqardi. Alimardon hayajon ichida sekin-sekin yurib deraza tagiga bordi. Deraza pardalari tushirib qo'yilagni uchun hech nima ko'rinmas, ammo ichkarida odam ko'pligi soyalardan bilinib turardi. Chamasi, biron-bir kecha bo'layotgan bo'lsa kerak, ichkarida bosinqi g'ovur eshitilar, ammo qo'shiq tovushi baralla, tiniq yangrar edi. Bu Alimardonning o'sha birinchi "Yigit qo'shig'i" edi.

"Magnitafonga yozib olishgan ekan", deb o'yladi Alimardon nafas chiqarmay. U bu bino talabalar yotoqxonasi ekanini esladi. "Boshlandi! Talabalar yoqtirdimi, ommalashish shu!" Alimardonning lablarida quvnoq tabassum o'ynadi. Hozir kirib: "O'sha qo'shiqni aytgan Alimardon To'rayev men bo'laman", desa ishonisharmikan?..

U yong'oqzor bog'ko'chaga allamahalda yetib bordi. Hali oy chiqmagan, ammo osmonda jimjima yulduzlar charaqlaydi, oyoq ostida xazon qirsillaydi. U pastak eshikni taqillatarkan, negadir zaharxanda bilan jilmaydi. "Alimardon To'rayev! Durustroq darvozasi ham yo'q!"

* * *

Ertalabdan beri ezila-ezila yoqqan yomg'ir tushga borib qorga aylandi. Avvaliga bitta-yarimta uchqunlar havoda erinchoqlik bilan kezib yurdi-yu, keyin birdan tezlashib ketdi. Yirik-yirik laylak qor qiyalatib urib berdi.

Alimardon deraza oldida tik turgancha, birinchi qorning yog'ishini tomosha qilardi. Hamma yoq tabiatning ulug'vor, ayovsiz haqiqati oldi-

da quti o'chganday jimjit bo'lib qoldi. Yomg'ir yog'ayotganda shodon shovullagan tarnov ham, bo'g'otdagi chumchuqlar ham bir nimadan cho'chiganday ovozsiz qotdi. Hovlidagi so'lining panjaralari, molxonaning tomi oppoq bo'lib qoldi. Hovli etagidagi azamat yong'oqlar taqdirga tan berganday ma'yus bosh egdi, yakkam-duk-kam yaproqlar sovuqdan dildiray boshladi.

Bora-bora oqshom qo'ndi. Yurakni ezuvchi, ko'ngilga g'ashlik soluvchi g'ira-shira oqshom qo'ndi.

Narigi uyda Muqaddamning oyoq mashinani shatillatib ish tikishga o'tirgani eshitildi. U og'iroyoqli bo'lganidan beri kechalari hech kimga sezdirmay, chaqaloqchaga atab ko'ylakchalar tikadigan odat chiqargandi.

Ko'cha eshik taqilladi. Alimardon negadir cho'chib tushdi. Eshik sukunat qo'ynida yanada qattiqroq gursilladi. Muqaddamning mashina shatillatishdan to'xtagani eshitildi. Ammo Alimardon undan oldinroq hovliga tushdi. Kuyovlikdan yodgor bo'lgan beqasam choponi bilan yuzini qordan pana qilib, yo'lakka bordi. Pastak eshikning halqasidan ushlab tortdi.

G'ira-shira qorong'ilikda ikki kishi turardi. Ulardan biri novcha, bosh yalang, yomg'irpo'sh kiyib olgan, sovqotgan bo'lsa kerak, turgan yerida hadeb depsinardi. Ikkinchisi pakana, semiz, kalta palto kiyib olgan, ammo chehrasi aniq ko'rinmasdi.

"Yo'ldan adashganlar bo'lsa kerak". Alimardon eshikni kattaroq ochib taklif qildi:

– Kelinglar.

– Sizni topadigan kun bor ekan-ku, Alimardon aka! – Novcha yigit eski tanishlarday quyuq so‘rashdi. Sherigi ham qadrdonlarga xos tavoze bilan qo‘sh qo‘llab uning kaftini qisdi.

Alimardon hech nimani tushunmagan bo‘lsa ham, yana taklif qildi:

– Marhamat...

– Yo‘q, aka, – novcha yigit yana dilkashlik bilan shang‘illab gapirdi. – Biz bir xizmat bilan kelgan edik.

Alimardon ular to‘yga aytib kelishganini tushundi-yu, ataylab o‘zini go‘llikka soldi.

– Qanaqa xizmat?

– Mana shu do‘stimiz, – yigit sherigiga imo qildi. – Ukasini uylantirayotgan edi. Endi kat-talik emas, erkalik, aka, bir xizmat qilasiz-da!

Sherigi ham qo‘sh qo‘llab ta‘zim qildi.

– Endi yo‘q demaysiz-da, aka! Xizmat haqin-giz qancha bo‘lsa rozimiz. Olisdan keldik.

Alimardon “qancha berasiz” demoqchi bo‘ldi-yu, aytmadi.

– Yo‘q... – u keskin bosh chayqadi. – Men to‘yga yurmayman... Hech borgan emasman...

To‘y egasi astoydil yalina boshladi:

– Xo‘p deng endi, aka. Oqqo‘rg‘on degan joy-dan daraklab keldik, yo‘q demang...

Alimardon yigirma qadamcha narida, tum-shug‘i bilan derazaga qadalay deb turgan “Volga”ni endi ko‘rdi. Qorning qalin pardasi or-tida uning rangi ko‘rinmas, sharpaday arang ko‘zga chalinardi.

– Mashina o‘zingiznikimi?

To‘y egasining ko‘nglida umid uyg‘ondi she-killi, quvonib ketdi.

– O‘zimizdan, aka, o‘zimizdan! Birpasda yetkazib olib boraman.

– Yo‘q, bo‘lmaydi, – Alimardon tag‘in bosh chayqadi. – Ertaga ishga borishim kerak.

– Xo‘p deng, aka, biz ham tushunadigan odammiz. Xafa qilmaymiz... – U Alimardonning o‘ylanib turishini o‘zicha tushundi. “Faloncha beramiz”, deb katta pulni aytdi.

Alimardon yana bir tarang qilsa, qadri oshishini bilib noiloj qiyofada yelkasini qisdi.

– Borolmayman, dedim-ku, ilojim yo‘q.

To‘y egasi bir lahza o‘ylanib turib qo‘l siltadi.

– Mayli, aka, – deb ikki hissa ko‘proq va‘da qildi.

Alimardon jilmayayotganini yashirish uchun uf tortdi.

– Hech qo‘ymadingiz-da!... Qaytib kelishim nima bo‘ladi? Men ham ishli odamman.

– O‘zim keltirib qo‘yaman...

Alimardon yana yuzini qordan pana qilib, ayvonga qaytdi. Muqaddam uning hayallab ketganidan xavotir olib bo‘lsa kerak, eshik oldida turardi.

– Kim? – dedi u erining ko‘ziga tikilib.

Alimardon beparvo qo‘l siltadi.

– Mehmonga chaqirib kelishibdi.

– Borasizmi? – Muqaddam sekingina, hurkibgina so‘radi. Endi u turmushni tushuna boshlagan aksari xotinlarday yuvosh bo‘lib qolgandi.

– Albatta!

Ketma-ket uyga kirishdi. Muqaddam shifonerdan kiyimlarini olib berib turdi. Alimardon bir og‘iz ham gapirmay eshikka tomon yo‘l oldi. Faqat ayvonga chiqqanida burilib qaradi:

– Eshikni zanjirlab ol!

U yoʻlda ham churq etmadi. Mashina qor boʻroni orasida shiddat bilan olgʻa uchar, havoda parpiragan uchqunlar old tomondagi oynaga chirsillab urilar, bir juft shuʻla oqish zulmatni yorib borardi.

Alimardon suyanchiqqa oʻzini tashlagancha yoʻldan koʻz uzmay ketar, mana shu koʻrimsiz, qoʻpol qishloqida bor mashina oʻzida yoʻqligi alam qilardi unga.

Bir soatchadan keyin chiroqlar nurida charqalab yotgan toʻyxonaga kirib borishdi. Kat-takon uy odamlar bilan liq toʻlgan, mehmonlar toʻrt tomondagi devor tagida chordana qurib oʻtirishar, dasturxon toʻkin, araq isi gurkirardi.

Alimardon qoʻshiq boshlashi bilan hamma yoq suv quyganday jimib qoldi. U oʻz ovozinin sehri bilan toʻyxonani rom etganini sezib, zavq bilan ashula ayta boshladi. U qoʻshiq aytar, qoʻpol etik, chopon kiygan odamlar boshini sekin-sekin chayqab, huzur qilib eshitishar, shu tobda deraza ortida ham bola-chaqa, xotin-xalaj toʻlib ketganini Alimardon bilar, bilgan sayin zavqlanar edi.

Qoʻshiq tugashi bilan: “Yasha!”, “Baraka top!” – degan qiyqiriqlar yer-u koʻkni qopladi. Uning oldida odamlar tizilib ketdi. Ular qadoq qoʻllari bilan uning chakkasiga pul qistirishga navbat kutishardi. Alimardon koʻpdan buyon shu qadar ehtiros bilan kuylamagan edi. Shu qadar koʻp ichmagan edi. Ha, u bugun mast boʻldi. Ammo nimadan mast boʻlganini oʻzi ham bil-madi: maydanmi, olqishdanmi, pul isidanmi...

* * *

Tashqarida shamol uvillaydi, qor uchqunlarining derazaga chirsillab urilishi aniq eshitiilib turadi, allaqayerda yong'oq shoxi ayanchli ingraydi. Muqaddam ko'rpaga o'ralib olgancha, dahshat ichida qorning shitirlashiga quloq solib yotar, muzdek zulmat mo'ralab turgan derazaga qarashga botinolmas, yuragining gup-gup urishi o'ziga ham aniq eshitalaverdi.

Devordagi ko'kish tun chirog'i o'limtik nur sochadi, yaltiroq kapgirli soat goh qattiq, goh sekin chiqillaydi, vaqt imillab o'tadi.

Qiziq, balog'atga yetgan qiz muhabbatni emas, muhabbatning o'zi uni izlab topadi, deganlari rost ekan. Muqaddam necha yillardan beri Anvardan muhabbat izlab yurardi. Birdaniga Alimardonning sevgisi uni izlab topdi. U to'y oldidan qanchalik kuyib-yongan, iztirob chekkan bo'lsa, to'ydan keyin shunchalik quvonch bilan yashay boshladi. Otasi ham to'yga darrov rozi bo'la qoldi. Alimardon unga bir dunyo baxt hadya etdi.

Muqaddam hamon guzardagi do'xtirxonada ishlar, hamkasb dugonalari uning baxtiga havasi kelganini yashirib ham o'tirishmasdi. Muhabbat to'shakda uyg'onadi, deganlari shu bo'lsa kerak-da! Bora-bora Anvarni unutdi. "O'zimning Mardon akamni hech kimga alishmayman!" Bo'yida bo'lganini sezganidan beri xayoliga shu fikr mahkam o'rnashdi. Ammo xuddi o'sha kundan boshlab tag'in bir narsani ko'p o'ylaydigan bo'lib qoldi.

Muqaddam bir vaqtlar bolaligida shahar hovlisining yo'lagida qizaloqlar bilan chirchira

o'ynashni yaxshi ko'rardi. Har kuni ularning hovlisiga qizlar to'lib ketar, kechgacha koptok o'ynashardi. O'yinning qiziq qoidasi bor edi.

Kimki chirchirni ellikkacha yetkazmay koptokni qo'lidan qochirib yuborsa, o'yindan chiqib ketardi.

Keyingi kunlarda uning nazarida Alimardon akasi ham xuddi koptokday qo'lidan chiqib ketayotganga o'xshardi.

Ayol kishi erkakning, oz bo'lsa-da, o'zidan so-vishini darrov payqaydi. Muqaddam Alimardon akasining avvalgiday ochiq-sochiq muomala qilmayotganini sezib turardi. Keyingi paytlarda eri ko'p ichadigan, sal narsaga jerkib tashlaydigan odat chiqardi. "Yeganing oldingda, yemaganing ketingda, men bilan ishing bo'lmasin", degan gapni ko'p qaytaradigan bo'lib qoldi. Axir, odam dunyoga faqat yeyish-ichish, kiyinish uchun kelmaydi-ku! Nahotki, Alimardon akasi shuni bilmasa! Muqaddam shularni o'ylagan sari, eri kun sayin o'zidan uzoqlashib borayotganini his qilar, bundan dahshatga tushardi. Hozir ham o'sha beshafqat tuyg'u yuragiga bigizday sanchildi-yu, qaltirab ketdi. "Yo'q, yo'q... o'zim ham vahima bo'lib qolibman". U ko'rpaga burkandi, o'zini majbur qilib ko'zini yumdi...

Muqaddam depsinib uyg'onib ketdi. U uxladimi, yo'qmi, bilolmadi, ammo vahimali bir tuyg'udan negadir vujudi titray boshladi. Ko'rpadan sekin boshini chiqarib quloq soldi. Hamon shamol uvillaydi, qor uchqunlari hamon zulmat qoplagan derazani savalaydi. Birdan tashqarida allakim dodlagandek bo'ldi.

Muqaddam oyoq-qo'llari bo'shashib, ko'zlari-
ni katta-katta ochgancha, taxta bo'lib qoldi.
Boyagi ovoz tag'in qaytarildi.

– Mashina-ku, – deb pichirladi u qo'rquv
ichida, – uy orqasidan mashina o'tyapti.

Shu ondayoq ko'cha eshik qattiq taqilladi.

“Mardon akam!” – Vujudiga huzurbaxsh iliq-
lik yugurdi. Alimardon akasining zanjirni tez-
tez taqillatishiga o'rganib qolgan edi.

Muqaddam qushday yengillik bilan sakrab
turdi, chiroqni yoqdi. Boshiga Alimardon akasi-
ning beqasam choponini yopganicha ayvonga
chiqarkan, yo'lakay devordagi soatga qarab
oldi. Soat millari to'rt yarimni ko'rsatar edi.

Muqaddam hovliga tushgan zamoni sovuq
havo nafasini qaytarib yubordi. Kalishi qorga
to'lib chiqdi. Shu payt eshik tag'in qattiq taqil-
ladi. U oyog'ining igna sanchib achishishiga
qaramay yugurdi. Tayg'ana-tayg'ana eshik ta-
giga yetib keldi.

– Kim? – dedi hurkovich ohangda.

– Och!

Muqaddam Alimardon akasining ovozi-
ni tanib, darrov zanjirni tushirdi.

Alimardon engashib eshikdan kirarkan,
unga urilib ketdi.

– O'lib qoldingmi? – Uning og'zidan gupillab
araq isi keldi.

“Ichibdi!” – Muqaddam indamasdan eshikni
tag'in zanjirladi.

Ketma-ket ayvonga chiqishdi. Alimardon tel-
pagini yechib, paltosining yelkasiga qo'ngan
qorni qoqarkan, qoshini chimirib Muqaddamga

qarab qo'ydi. Uning yuzlari qizarib ketgan, qisqa-qisqa nafas olardi.

– Bitta chaqirganda ochsang bo'lmaydimi? – dedi u telpagini burchakdagi divanga tashlab.

Muqaddam uning savoliga savol bilan javob berdi:

– To'yga bordingizmi?

Alimardon unga yelkasi osha qaradi.

– Ha! Yoqadimi?

Erining boya yo'lakda aytgan gapi Muqaddamning yuragini o'rtab yuborgan, ikki yo'l o'rtasida o'tirgan og'iroyoqli xotiniga o'limni ravo ko'rgani hamon vujudini titratardi.

– Yo'q! – dedi u ovozi titrab. – Yoqmaydi!

– Yoqmasa... – Alimardon kinoyali jilmayib qoshini chimirdi. – Yoqmasa... Keta qol! Uying yaqin...

– A?! – alamli bir hayqiriq Muqaddamning bo'g'ziga tiqilib qoldi. Ko'zlari birdan jiqqa yoshga to'ldi. Titroq qo'llari bilan erining bo'yniga mahkam osilib yig'lab yubordi. – Qaytarib oling so'zingizni... Jon Mardon aka, qaytarib oling!..

Yana bir necha daqiqadan keyin u erining zabardast yelkasidan mahkam quchoqlab bag'riga bosar, hozir uni birov tortib olayotganday qo'yib yuborgisi kelmasdi.

“Mast-da, kayf ustida aytib yubordi, – derdi u o'ziga-o'zi tasalli berib. – Ertaga o'zi pushaymon yeydi...”

* * *

Anvar mashinka xonasidan chiqdi-yu, qo'li-dagi qog'ozni sekin-sekin silkitgancha, yorug'

yo'lakdagi guldor poyandozning bir chekkasidan boshini quyi solgancha yurib ketdi. U ish ko'pligidan xursand, faqat mehnat bilan ovunar edi.

Biryo'la ham sevgilisidan, ham do'stidan judo bo'lish og'ir ekan. Alimardon bilan Muqaddamning to'yi o'tganidan beri u odamlarga o'zgacha bir sinchkovlik, ichki alam, ishonchsizlik bilan qaraydigan bo'lib qoldi. Bog'larda sayr qilib yurgan oshiq-ma'shuqlarini ko'rganida, ularning sirli shivirlashayotgani qulog'iga tasodifan chalinib qolganida g'ashi kelardi. "Bir-birining ko'ziga tikilib aldashyapti", – deb o'ylardi u jirkanch bir tuyg'udan ijjirg'anib. – Mana shu qiz hozir bu yigitning qulog'iga shivirlayapti. Ertaga labi sovumasdan turib, boshqasini o'psa ajab emas..."

Iqbol xola yoz kelishi bilan to'y harakati-ni boshlab yubordi. Uzoq xolavachchasining E'tibor degan qizini hadeb maqtaydigan bo'lib qoldi. Anvar onasining gaplarini eshitganida zaharxanda kulib qo'ya qolardi. "Rost-da, maqtasa-maqtayvermaydimi, unga nima!"

Bugun ertalab ham onasi hadeb gapiraverib, uning jahlini chiqarib yubordi.

Anvar onasi bilan achchiqlashib qoldi. "Uylanmayman, vassalom!"

U hozir ham yo'lakdan og'ir-og'ir qadamlar bilan borarkan, o'sha dilxunlikni esladi. "Nima qilsin, axir, onasida nima gunoh? U ham to'y ko'rsam, orzularim ushalsa deydi-da..."

Anvar musiqa tahririyati eshigiga yetganda, allakim chaqirganini eshitib, to'xtab qoldi. Burilib qaradi-yu, yo'lak muyilishida, kattakon

toshoyna oldida turgan Alimardonni ko'rib, yuragi sirqillab ketdi. Alimardon konsertga kelgan bo'lsa kerak, qora kostyum kiyib olgan, o'sha haqoratli tabassum bilan iljayib, tamaki chekib turardi.

Anvar o'shandan beri u bilan gaplashmas, ko'rgani ko'zi, otgani o'qi yo'q edi. Uni odamlarga nafrat bilan qarashga o'rgangan, butun orzularini chil-chil qilgan, eng ulug' baxtini tortib olgan mana shu emasmi, axir?! Do'st bo'lib qo'yniga kirib, yuragini yulib olgan shu emasmi?!

Anvar qo'li asabiy qaltirayotganini sezib, ushlab turgan qog'ozni shartta ikki buklab shimi-ning cho'ntagiga solib oldi-yu, uning yaqin kelishini kutib turdi.

Alimardon hech nima bo'lmaganday jilmayib yaqinlashdi-da, qo'l uzatdi.

– Chaqirsam ham qaramaysan... Shunchalik qasding bormi?

Anvarning ko'ziga u hozirgina o'ljasini yeb, labini yalab turgan bo'riday ko'rinib ketdi. U bilan pachakilashib o'tirgisi kelmadi.

– Qo'lingni tort!

U ovozi titrab ketganidan afsuslanib, yuzini chirt o'girdi.

– Voy-bo'! – Alimardon yana hech nima bo'lmaganday kuldi. Uning beparvo kulgisi Anvarning yuragini o'rta b yubordi. O'zini g'olib his qilayotganini ovozidan bilib, azob cheka boshaldi. – Qachon uylanasan?

Anvar nafrat bilan burilib qaradi-yu, Alimardonning hamon kulib turgan ko'zlariga to'qnash keldi.

– Ishing bormidi? – dedi u g‘azabdan ko‘zlarini qisib.

Alimardon yana kuldi.

– To‘yingda bir xizmat qilay, degan edim-da...

Anvar bir nafas ikkilanib turdi-da, aytmasligim kerak, deb turgan gapi og‘zidan chiqib ketdi.

– Avval katta pul berayotganlarnikiga borib tur-chi...

Bu gap Alimardonga shunchalik ta‘sir qili-shini bilmagan edi. Alimardonning ko‘zlaridagi tabassum birdan o‘chdi. Atrofga sergaklanib qarab oldi-da, kinoyali ohangda gap qildi:

– Nima, studiya xo‘jayinlariga chaqmoqchimisani?

Qiziq, bu narsa Anvarning xayoliga ham kelmagandi. U to‘satdan ko‘nglida bir yengillik his etdi-yu, yana aytmasligi kerak bo‘lgan fikrni aytib yubordi:

– Xotirjam bo‘l, xoinlikni yomon ko‘raman. Lekin o‘zing qanoting chiqmasdan turib uzoqqa uchmoqchisan, bola! Ehtiyot bo‘l, sho‘ng‘ib ketmagin tag‘in.

Keng yo‘lakda yana Alimardonning g‘olib kulgisi yangradi.

– Aytaver, qo‘rqadigan joyim yo‘q. Televizorga chiqmasam, bir yerim kamayib qolmaydi. Allaqachon estradaga ishga kirganman.

Anvarning quloqlari shang‘illay boshladi. Uning oxirgi gaplarini eshitmay, burilib ketaverdi. U o‘zini bosib ololmas, hadeb titrardi.

* * *

Yozga chiqib Alimardon ishni katta qilib yubordi. Ota-bobosidan qolgan paxsa devorli bir uy, bir ayvonni buzdirib, yangi, sakkiz xonali, oldi oynaband ayvonli uy soldirdi. Pul bo'lsa changalda sho'rva, deb bejiz aytishmagan ekan. O'sha pastak, eski eshikni oldirib tashlab, o'rniga yaxshi niyat bilan mashina kiradigan darvoza qurdirdi. Bahorda Anvar unga "bir kuni sho'ng'ib ketasan", deganda yanglishgan ekan. Alimardon pastga emas, kun sayin yuqoriga parvoz eta boshladi. Tole uning oldida hamma gulshanlarning darvozasi-ni baravar ochib yubordi. Endi Alimardon To'rayevning nomi kunora radioda yangrar, televizor ekranida qoshini xiyol chimirib, jilmayib turgan chiroyli chehrasi tez-tez ko'rinib qolar, dilrabo ovozi bilan odamlarning yuragini larzaga solar, har bir uyning derazasidan uning tiniq ovozi eshitilar, magnitafon tasmalari Alimardonning qo'shiqlari bilan to'lib ketgan edi. Odamlar bir-birini: "Yuring, falonchining to'yiga Alimardon To'rayev kelarmish", deb shoshirishar edi. Ha, u kamolot pog'onalaridan tez, ishonch bilan ko'tarilib borardi.

Bugun konsert yo'qligi uchun Alimardon uyda qoldi. Kun bo'yi o'z xonasidan chiqmay yangi qo'shiq mashq qildi.

Rejissyor, tomoshabinlar oldida o'zingizni yaxshi tutolmaysiz, deb koyinganidan buyon u toshoyna qarshisida turib, ashula aytishni qayta-qayta o'rganar edi. Hozir ham xuddi sahnaga chiqqudek yengil odimlar bilan yurib,

burchakdagi toshoyna oldiga keldi. Ko'zgudagi o'z aksiga qarab ohista ta'zim qildi-da, mayin jilmayib qo'ydi. Keyingi oylarda u to'lishgan, salobatli bo'lib qolgan, ko'zlarida baxtiyorlik nuri barq urib turardi.

Uyning yaqinda sirlangan, bo'yoq isi anqib turgan shifti ostida tor sadolari titrab ketdi. Alimardon torni zavq bilan berilib-berilib cherta boshladi, barmoqlari pardalar ustida ko'z ilg'amas ildamlik bilan ko'char, go'yo kuy o'z-o'zidan quyulib kelardi. Yana bir lahzadan keyin tor sadolariga uning shirali ovozi ulanib ketdi:

*Daryo to'lqin, suvlar toshqin, o'tolmasman...
Otim oriq manzilimga yetolmasman...
Otginamni oriq qilgan shu soyning toshi,
Ranginamni sariq qilgan ul qalam qoshi...*

Alimardon qadim zamonlardan buyon xalq tilidan tushmay kelayotgan bu satrlarda o'zga-cha bir joziba, yashirin, iboli tuyg'ular borligini darhol payqab olgan, o'zi bastalayotgan kuyda mana shu pokiza tuyg'ular butun go'zalligi bilan yarq etib ko'rinishini xohlar, yurak-yurakdan to'linlanib aytardi:

Ranginamni sariq qilgan ul qalam qoshi...

U hamon tor chertarkan, orqa tomondan Muqaddam kelganini payqadi. Ammo chalishdan to'xtamadi. Nihoyat, qo'shiq tugadi.

– Nima gap? – dedi Alimardon Muqaddamning o'ziga emas, oynadagi aksiga qarab.

Muqaddam ozib, qorayib ketgan edi. Alimardon uning yelkalari osilib tushgan ko'ylagiga, ichiga cho'kkan ko'zlariga bir lahza tikilib qoldi. Bahorda Muqaddamning bolasi tushgan, o'shandan buyon ko'zlaridan ana shunday ma'yus bir ifoda arimaydigan, kamgap, g'amgin bo'lib qolgandi. Ammo Muqaddam har qancha tashvish chekmasin, Alimardon parvo qilmasdi. Nima qipti? Farzand bilan davlat – qo'lning kiri. Kelaveradi ham, ketaveradi ham. Ishdan qolmaslik kerak.

– Nima deysan? – Alimardon keskin burilib qaradi-yu, xotinining lablari pirpiray boshlaganidan, qo'pol gapirib yuborganini sezdi. – Xalaqit bermagin-da, – dedi mayinroq qilib.

Muqaddam eridan ko'z uzmay turib yutindi. Chamasi, bir amallab o'zini bosib oldi, shekilli, bo'g'iq ohangda, shivirlagudek bo'lib gapirdi.

– Ovqat sovib qoldi.

– Hozir, hozir, – dedi Alimardon betoqat bo'lgandek shoshilib.

Muqaddam indamasdan burilib ketdi. Uning shippagi ayvonda shap-shap qilib turdi-da, narigi xonaning eshigi ochilgani eshitildi. Alimardon tag'in torni qo'liga oldi. Hamma narsani unutib, qo'shiqni qaytadan boshladi.

* * *

Alimardon uyini daranglatib bitirib oldi. Qovun po'choq yerga tushdi. Za'faron qanotlarini unsiz silkitib yana kuz kirdi. Ko'chalar ustida chinorlarning yirik-yirik yaproqlari kapalak-

day pirpiradi. Oqshomlari yo'lkalar chetida yog'ilgan xazonning yupqa tutuni havoda uzoq kezib yuradigan bo'ldi, bog'lar, xiyobonlar jimib qoldi. Shaharliklarning ko'pi terimga – hasharga jo'nab ketgani uchun Toshkent xiyla osuda, tramvaylarda odam siyrak.

Alimardon tramvaydan tushdi-da, Estrada teatri tomonga yengil, dadil qadamlar bilan yurib ketdi. Quyosh endigina botgan, konsert boshlanay deb turar edi. U oyog'i ostida qirsillagan xazonlarni bosib-yanchib borarkan, teatr binosining oldidagi oynaband taxta qarshisida bir zum to'xtab o'tdi. Kattakon, rangli afisha-da bugun konsert beradigan artistlarning nomi yozilgan edi. U o'z rasmini topdi. Uning nomi artistlarning eng oxiriga mayda harflar bilan tirkab qo'yilgan edi.

Alimardon lablarini qimtib yutindi. Kassa oldida uymalanishgan odamlarga bir qaradi-da, yana o'shanday yengil qadamlar bilan teatr binosini aylanib o'ta boshladi.

Yosh chinor daraxtlari qalin xazon to'kkan kichkinagina bog'chadan o'tib, teatrning orqa eshigidan ichkari kirdi. Shoshilmasdan sement zinalardan ko'tarildi. Yo'laklar nim qorong'i, zaldagi hashamlar bu yerda ko'rinmas, devorlar zax edi. Qayerdadir doira taraqlar, pianino tovushi eshitilib turardi.

“Repetitsiya qilishyapti”, deb o'yladi u sahna tomonga yurib borarkan. Yana bir yo'lakdan o'tib, yonboshdagi eshikni taqillatdi. Ichkaridan yo'g'on, bosinqi ovoz eshitildi:

– Kiring!

Alimardon ovoz egasini tanidi: “Zufar Xodiyevich! Hozir urishadi!”

U eshikni shaxt bilan ochdi. Jajjigina xona billur qandildan yog'ilayotgan nurga to'lgan, devorlardagi kekxa artistlarning suratlari ramkalar oynasi yaraqlab turardi.

Zufar Xodiyevich kattakon stol orqasida kresloga og'ir gavdasi bilan cho'kib o'tirar, sigaret tutatar, oppoq, siyrak sochlari chiroq nurida yaltillardi. Uning xiyol ochiq lablaridan og'zidagi uch-to'rt tilla tishi ko'rinib turar, chehrasida charchoq bir ifoda bor edi.

– Yana kech qoldingizmi? – Zufar Xodiyevich kafti bilan tamaki tutinini haydab koyidi. – Shu odatingizni qachon tashlaysiz?

Alimardon indamay turaverdi. U teatr badiiy rahbarining qattiqqo'lligini, unga gap qaytarolmasligini bilar, ammo uning yoshlarni yaxshi ko'rishidan ham xabardor edi. U Alimardonni ishga olayotganda hamma sharoitni yaratib berishga, gastrollarga olib chiqishga va'da bergan edi. Chindan ham va'dasini bajardi. Alimardon yoz bo'yi respublikaning hamma viloyatlariga borib keldi...

U tag'in nima derkin, degan xayolda Zufar Xodiyevichdan ko'z uzmay turaverdi.

– Grimxonaga kirmaysizmi? – Zufar Xodiyevich tag'in o'sha koyigan ohangda.

Alimardon hech nima demay, keskin burildi-da, chiqib ketdi.

U sahna chekkasiga surib qo'yilgan parda oldiga borganida konsert qizib ketgan edi. Yana ikkita chiqishdan keyin boshlovchi qiz shoshilib

kelib, uning qulog'iga shipshidi: "Tayyormisiz? Chiqing!" U Alimardonning javobini ham kutmay sahna o'rtasiga borib e'lon qildi:

– Navbat yosh xonanda Alimardon To'rayevga!

Gulduros qarsaklar zalni titratib yubordi. Uning nazarida odamlar qo'shiqning nomini eshitishga ham toqat qilmay, o'zini ko'rishga oshiqardilar. Alimardon yengil, ishonchli qadamlar bilan sahna o'rtasiga – mikrofon oldiga yetib bordi. Hamon havoni qarsaklar titratar, u yurib emas, mana shu qarsaklar qanotida uchib sahnaga chiqqandek edi. Alimardon bir vaqtlar sahnada qay holatda ko'rinishni orzu qilgan bo'lsa, hozir xuddi o'sha holatda edi. U chust do'ppi, qora kostyum-shim kiyib olgan, oppoq ko'ylagining kraxmallangan yoqasi tagida chiroyli yaltiroq galstuk yonib turardi. U bir vaqtlar telestudiyada ilk bor qo'lga ushlab tomosha qilganidan ham yaxshiroq tor ko'tarib turardi.

Alimardon qoshini bir oz chimirib jilmaydi-da, ohista ta'zim qildi. Zal yana guvillab ketdi. Torning jozibador yangroq sadolari kungurador shiftlarga urila boshlagach, zal sekin-sekin tinchib qoldi. Alimardon o'zi bastalagan yangi qo'shiqni ayta boshladi. Chehrasida hamon o'sha tabassum bilan zavqlanib, yurak-yurakdan erib aytdi.

Qo'shiq tugashi bilan zal yana dengiz to'liqini-day guvillab ketdi. Alimardon ohista burilib ketarkan, tag'in bir marta ta'zim qildi. Ammo zal tinchish o'rniga battar to'liqinlanib, odamlar o'rnidan turib ketdi. Boshlovchi qiz uni qo'li-

dan yengilgina tortib, yana mikrofon oldiga yetaklab bordi.

– “Yigit qo‘shig‘il!” – dedi u jarangdor ovozda.

Zal suv quygandek jimjit bo‘lib qoldi. Alimardon yana o‘sha tabassum bilan, yana o‘sha zavq bilan kuyladi.

Qo‘shiq oxirlashi bilan shiftlar tag‘in larzaga keldi. U bu safar chuqur ta‘zim etdi-da, parda orqasiga o‘tib ketdi.

Boshlovchi navbatdagi qo‘shiqchilar nomini e‘lon qila boshlagan edi, tomoshabinlar guvillab, tartibsiz qarsak chalib yuborishdi. Zum o‘tmay qarsaklar bir me‘yorda takrorlanuvchi gurs-gurs etgan ovozga aylanib ketdi. Odamlar navbatda chiqayotgan xonandalarning peshanasiga mix qoqayotganday baravar qarsak chalishar, Alimardonning o‘zini talab qilishardi.

Alimardon hayajonlanib ketdi. Boshlovchining e‘lon qilishini ham kutmay, tez-tez yurib sahnaga chiqib bordi. Zalga emas, sutdek oqish nur to‘kib turgan qandillarga qarab yangi qo‘shiq boshladi.

U olqishlar ostida sahna chetiga chiqishi bilan Zufar Xodiyevichning g‘azabdan chaqnagan ko‘zlariga to‘qnash keldi.

– Insof bormi sizda? San’atkorlik odobi bormi?

Alimardon indamadi. Uning ko‘zlariga dangal tikilib turib, masxarali kulib qo‘ydi.

Zufar Xodiyevich o‘zini bosib ololmas, Alimardon bemalol jilmayar, pastda esa zal hamon guvillar, Alimardonni talab qilib qiy-chuv ko‘tarardi.

Alimardon mana shu sahna tez kunda butunlay o'ziniki, yolg'iz o'ziniki bo'lib qolishini hozir aniq bildi.

* * *

Alimardon sahna chekkasida, og'ir zangori baxmal pardaning tirqishidan zalni kuzatib turardi. U har safar sahnaga chiqishdan oldin shunaqa – bir chekkada turib zalni tomosha qiladi, ko'ngli shodon tuyg'ularga limmo-lim to'lib ketadi.

Zaldagi kattakon qandil hali o'chmagan, tomoshabinlar qatorlar o'rtasidagi yo'lakdan shosha-pisha o'tib, o'z o'rinlarini qidirishardi, hali ochilmagan sahna tomonga orziqib qarab-qarab qo'yishardi. Ular har xil: yosh, qari, erkak, ayol... Qandaydir bir yarim-ikki yil ichida butun O'zbekistonni hayratga solib qo'ygan Alimardon To'rayevni ko'rishga, dildor ovozi eshitishga uzoq-yaqindan kelgan odamlar shular.

Alimardon miyig'ida kulib qo'ydi. Ha, u shod edi! U chindan ham butun O'zbekistonni zabt etganini bilar, bilgan sayin quvonardi. Odamlar butunlay mahliyo bo'lib qolganga o'xshardi. Uning konsertiga eng chekka qishloqlardan kelishar, ikki hafta ilgari olib qo'yilmasa chiptalar topilmas, shunda tomoshabinlar har bir chiptani o'n barobar bahosiga bo'lsa ham olib tushishardi.

Alimardon o'zining nima uchun bunchalik tez tanilib ketganligini biladi. U odamlarning yuragini qitiqlash sirlarini o'rganib oldi. Qo'shiqdagi har bir yangi ohang tomoshabin-

ning zavqini toshirib yuborishini, har bir harakat olam-olam olqish hadya etishi aniqligini tushunib qoldi. O'zi bastalayotgan kuylarda quvonch bilan iztirob, muhabbat bilan sadoqat – hamma-hammasini mujassam etishga urindi. Har bir ashulada hech qachon takrorlanmas ohang bo'lishi, qo'shiqlarning har bir so'zi tinglovchining yurak-yuragiga yetib borishi uchun harakat qildi. Shu tufayli shinavandalar uni ehtiros bilan olqishlaydigan bo'ldilar.

Alimardon to'ylarga ham ko'p qatnaydi, ammo arzon-garovga emas.

Zalda gulduros qarsaklar yangradi. Alimardon yana parda tirqishidan mo'raladi. Oldingi qatorlar liq to'lgan, orqaroqda esa joyini topolmagan tomoshabinlar zir yugurishar edi. U soatiga qarab qo'ydi. Tomosha boshlanishiga besh daqiqa qolgan. U burilib ketayotganida yana zal guvillay boshladi.

Mana, ikki yildirki, Alimardon shu qarsaklar havosida uchib yuribdi. U xuddi oyga o'xshardi. Kun sayin tiniqlashib, kun sayin yorqinlashib, balandlab borardi. Uning silliq taralgan sochi ustidan chust do'ppi kiyib, qoshini xiyol chimirib, tabassum qilib turgan surati allaqachon hammaga tanish bo'lib qolgan, afishalar nomi o'qlog'iday harflar bilan yozilib chiqar edi.

U pardozxonaga kirib, o'zini yana bir marta ko'zguga soldi-da, torini ko'tarib qaytib chiqdi.

Sahna pardasi sekin-sekin ochila boshladi. Zaldagi katta qandil o'chdi. Chekka-chekkadagi eshiklar ustida yonib turgan qizil chiroqlargina qoldi.

Boshlovchi e'lon qilgandan keyin Alimardon sahnaga chiqdi. Kungurador shiftlar qarsak sadolaridan titrab ketdi, butun zal hayajondan larzaga keldi. Alimardon har tarafga qarab ta'zim qildi. Olqishlar yana ham kuchayib ketdi. Shu ko'yi besh daqiqagacha to'xtamadi.

Alimardon torini ko'ksiga bosib, tomoshabinlarga zimdan qarab qo'ydi. G'ira-shirada hayajondan qizargan chehralar ko'rinadi, orqa qatordagilar o'rnidan turib ketgan, hamma baravar chapak chalar edi.

Tor sadolari yuraklarni zirillatib tilga kirgani-dan keyingina zal sekin-sekin tinchiy boshladi. O'sha ondayoq Alimardonning tiniq ovozi osuda parvoz etdi:

... Ranginamni sariq qilgan ul qalam qoshi...

U ko'zlarini xiyol yumib olgancha qo'shiqni zavq bilan aytdi. Ashula tugamasdanoq zal titrab ketdi. Uning sahnadan jilishiga hech yo'l qo'ymasdilar.

Konsert oxirlab qolganida u charchadi. Boshi qizarib, tor simlari uzra surilgan barmoqlari zirqiray boshladi. Ammo ikkinchi bo'lim tamom bo'lgunicha ham hech kimga gal bermadi. Bisotidagi yangi qo'shiqlarning hammasini aytdi. Uning dilrabo ovozida goh visol quvonchi yangrar, goh hijron iztiroblari ingrar, goh shodon hazil ohanglari mavjlanardi.

Nihoyat, boshlovchi konsert tamom bo'lganini e'lon qildi. U tomoshabinlar bilan xayrlashish uchun sahnaga chiqqanida hamma yoq yana dengiz toshqiniday guvillab ketdi.

Sahna chetidagi zinadan guldasta ko'targan qator-qator odamlar chiqib kelishardi. Eng avval uning oldiga kattakon guldasta ko'targan chiroyli juvon yetib keldi. Alimardonni quchoqlab, qo'liga gul tutqazdi. Shu ondayoq u chakkasida ayolning titroq issiq lablarini tuydi. Dimog'iga allaqanday xushbo'y atir isi gupillab urildi.

Alimardon qayrilib qaraguncha, boshqa odamlar uni o'rab oldi. U quchog'iga to'lib, ko'z o'ngini to'sib qolgan gullarni qayerga qo'yishini bilmas, shu tobda oyog'ining tagigacha gulga to'lib ketgan edi.

Parda yopilganidan keyin gullarni boshlovchi qizga topshirdi-da, nim qorong'i, tor yo'lakdan o'tib hovliga chiqdi. Galstugini yechib, cho'ntagiga soldi-da, yoqasidagi tugmalarini tushirib, namxush kuz havosidan to'yib-to'yib nafas oldi.

Asfalt yo'lkalar qorayib qolganini, shivalab yomg'ir yog'ayotganini shundagina bildi.

Poshnalari bilan qorong'i sukunatni charsilatib titratgancha yo'lkadan o'tib, bog' chekkasidagi temir panjara oldiga keldi. Panjaraning pastak eshikchasini ochib, ichkari kirdi, "Volga"sini motorini gurillatdi.

Alimardon mashina haydashni maktabda o'qib yurgan kezlaridayoq amakisidan o'rganib olgan edi. O'shanda g'alati ishlar bo'lgandi.

Bir yili qishloq raisi, boshida eri yo'q, deb uning onasini anhor yoqasidagi katta boqqa qorovul qilib qo'ydi. O'sha yili uzum yaxshi bo'ldi. Yozda Alimardon har kecha katta bog'da yotib qolardi. Bir kecha chaylada uxlab yotganida amakisi uyg'otdi: "Darvoza yonida mashina

turipti. Uzumlarning yaxshi-yaxshisidan tanlab uz...” – dedi. Alimardon endi og‘iz ochmoqchi edi, amakisi gapirtirmadi: “Aytganimni qilavergin, mashina haydashni o‘rgataman”. Ikkovlari qo‘lchiroq yoqib, ishkomga kirishdi. Amakisi mashinani haydab ketar ekan, tayinladi: “Hech kimga aytma. Velosiped olib beraman!”

O’sha kundan boshlab Alimardonning ishi yurishib ketdi. U onasi uyda qolgan kechalari amakisi bilan ishkom oralab, kunduzlari “GAZ – 51”ning kabinasidan chiqmaydigan bo‘ldi.

O’sha yili kuzda u yettinchi sinfga soat taqib, velosiped minib boradigan bo‘ldi.

Kelgusi yil yozida Alimardonning yana omadi keldi. Ammo endi u pishiq bo‘lib qolgan edi. Amakisidan uzum haqining yarmisini talab qiladigan bo‘ldi. Hamma ish silliq borayotgan edi-yu, kuzda lop etib amakisi qamalib ketdi. Alimardon amakisining shaltog‘iga o‘zi ham toyib ketishidan qo‘rqardi. Xayriyat, hech nima qilmadi. Lekin endi ularni katta boqqa yaqin yo‘latmay qo‘yishdi. Qiziq, amakisi o‘n yilga qamalganini eshitganida achinmadi ham. Bahonada o‘zining bir nimalik bo‘lib qolgani, mashina haydashni o‘rganib olganiga suyundi.

Yaqinda «Volga» sotib olganida, o’shanda mashina haydashni o‘rganib qo‘ygani yana qo‘l keldi. Naridan-beri haydovchilik kursini bitirib, guvohnomali bo‘lib oldi. U yangi uylan-ganida Muqaddamni qanchalik yaxshi ko‘rgan bo‘lsa, endi mashinasini ham shunchalik suyardi. Hozir ham faralarning yorqin nurida asfalt yo‘lakni yoritib, mashinani avaylab katta

ko'chaga olib chiqdi. Teatrdan qaytayotgan tomoshabinlar to'dasini yorib o'tdi, shiddat bilan yelib ketdi.

Muyilishga yetganda ikki qavatli uy oldida turgan oqish «Volga»ni ko'rdi. Mashinaning eshigi ochilib, oq xalat kiygan kishi tushdi-da, kafti bilan chiroqdan ko'zini pana qilib chekindi. "Tez yordam" ekan, deb o'yladi Alimardon yo'ldan ko'z uzmay borarkan. Bir lahzada chetlab o'tishni o'yladi-yu, shu ondayoq fikridan qaytdi. Tezlikni pasaytirmasdan yelib boraverdi. Ikkala mashina yonma-yon kelganida yo'l o'rtasidagi halqob suv sachrab ketdi. Alimardon "Tez yordam"ga yopishib turgan kishining xalati rasvo bo'lganini, orqadan qo'l siltab allanima deb koyiganini ko'rib qoldi. Lekin parvo qilmadi. "Jon kerak bo'lsa chetroq tursin-da!"

* * *

Anvar Bo'stonga qanday kelib qolganini o'zi tushunmasdi. Kim bilsin, balki o'tmish xotiraları bilan xayrlashish uchundir...

Qorong'i tushib qolgan, havo bulut, yurakni qon qilib yuboruvchi kuz yomg'iri boshlanay-boshlanay deb turardi. U qishloq ko'chalaridan o'tib borarkan, hamma yoq o'zgarib ketganini ko'rdi. Avvalgi egri-bugri tor ko'chalar o'rnida yangi asfalt yo'l ochilgan, qator-qator simyog'ochlar cho'zilib ketgan edi. Negadir unga qishloqning ancha o'zgarib qolgan yangi manzarasi yoqmadi. Avvalgi bog'-rog'larning ko'pi yo'q bo'lib ketibdi. Kishining nafasini qaytaruvchi shahar havosi sezilib qolibdi. Bir payt-

lar o'zining bolaligi o'tgan hovli o'rnida to'rt qavatli uy qurilibdi. Yong'oqzor yo'qolib ketibdi.

U ko'cha chetidan sekin-sekin yurib borarkan hozir Muqaddamni ko'rishini bilar, ammo qay holatda uchratishni, o'zini ko'rganda uning qanday ahvolga tushishini tasavvur eta olmas edi.

Har odamda ham boshqa hech kimda topolmaydigan biron fazilat bo'larkan. U E'tibordan – o'sha onasi ko'p eslaydigan qizdan Muqaddamda yo'q bir fazilatni topdi. E'tibor Yadro institutida ishlar, jiddiyligi, oqila qiz ekanligi bilan Anvarga yoqqan edi. Anvar bu qiz o'zini yaxshi ko'rib qolganini bilar, ammo o'zi uni sevadimi, yo'qmi, bilolmas edi... Bari bir, endi hamma narsa hal bo'lgan, ortiqcha ikkilanib o'tirishning hojati yo'q edi.

U xayol bilan Alimardonning eshigiga kelib qoldi. Alimardon yangi uy solganini eshitgan, ammo bunchalik deb o'ylamagan edi. Pishiq g'ishtdan boloxonali qilib solingan kattakon uy qaddini baland tutib turar, derazalariga temir panjaralar to'silgan edi.

Anvar peshtoqida chiroq yonib turgan jimjimador darvoza oldiga yetganida, birdan yuragi gupillab ketdi. Shundagina ko'nglining bir chekkasida kul bosib yotgan cho'g' hamon o'chmaganini, bu yerga bekor kelganini angladi. Ammo ichki bir kuch – Muqaddamni ko'rish orzusimi, boshqa bir narsami, majbur etdi-yu, eshikni taqillata boshladi. Keyin darvoza chekkasida oppoq tugmacha turganini ko'rib qoldi-da, xijolatdan tugmachani bosdi.

Ichkaridan kalishning shap-shap etgan tovushi darvozaga yaqinlashdi. Zum o'tmay ayol kishining tovushi eshitildi.

– Mardon aka...

“Muqaddam!” – Anvar yuragining allaqayerida nozik bir tor jaranglab ketganini sezdi. “Nega keldim? Mayna bo'lganimi? Yo maqtanganimi, qasos olganimi?”

U tomog'i qurib, yutinolmay qolganini, lablari o'z-o'zidan pirpiray boshlaganini payqadi-yu, qat'iy pichirladi:

– Ketish kerak!

Yo'q, u kechikkandi. Darvoza ichiga o'rnatilgan eshik g'iyqillab ochildi.

– Voy!

Anvar Muqaddamning birdan cho'chib ketganini, hurkib boshini ichkari tortganini ko'rdi. Ikkovi bir-birlariga tikilib qolishdi. Anvar bir qarashdayoq uning rangi o'chib ketganini, eshik tutqichidan ushlab turgan qo'li titraganini sezdi. Shundan keyingina uning ancha oriqlab, qorayib qolganini, ko'zlarida avvalgi shodlik uchqunlari yo'qligini payqadi. Muqaddam boshiga kapron ro'mol tashlab, guldor xalat kiyib olibdi.

Chamasi, u Anvardan ko'ra ilgariroq o'ziga keldi. Yuziga iliq bir qizillik yugurdi-da, jilmayib salom berdi.

– Keling.

U eshikni lang ochib, ikki qadam orqaga chekindi.

– Keling, – dedi yana sekingina.

Shu tobda Anvarning ko'zi uning tugmalari ochiq xalatiga tushdi. “Ikkiqat ekan!”

Qiziq, Anvar oʻzida hali hech sezilmagan ajib bir yengillik his etdi. Bu odam oʻziga butunlay begona ekanligini, kerak ham emasligini butun vujudi bilan birdaniga tushundi-yu, qalbida hozirgina qayta lovillagan oʻt toʻsatdan soʻndi. U qandaydir loqayd, xotirjam boʻlib qoldi.

– Alimardon qayerda? – dedi bosiqlik bilan.

Muqaddam ham uning koʻnglidan kechganlarning hammasini birdan tushundi, shekilli, yana jilmaydi. Bu tabassum sevgili kishisiga emas, koʻproq singilning akasiga qarashiday erkin, sokin edi.

– Konsertda edilar...

– Shanba kuni toʻyga boringlar.

Anvar Muqaddamning chehrasida bir lahza gʻam soyasiga oʻxshash allaqanday hayrat paydo boʻla boshlaganini payqabdi. Ammo shu ondayoq u yana jilmaydi:

– Tabriklayman...

Anvar bu yerda uzoq turmasligi kerakligini bilib, tezgina xayrlashdi-da, joʻnab ketdi. U Muqaddam orqasidan tikilib turganini bilar, shuning uchun qayrilib qaramas edi. Anchadan keyin eshikning taraqlab yopilganini eshitib, oʻgirilib qaradi. Ostona boʻm-boʻsh edi.

– Ikkiqat ekan... – u yuragining yarasiga malham topilganidan shod boʻlgandek, yana bir bor pichirladi.

Shivalab yomgʻir yogʻa boshladi. Havoda tuproq isi gurkiradi. U Qonqus boʻyiga kelganda yomgʻir tezlashib ketdi. Qishloq oʻzgacha tus olgan boʻlsa ham anhor oʻzgarmabdi. Qirgʻoqda hamon oʻshanday qamishzor shovullab yotar,

suv hamon jimgina oqar edi. Anhor bo'yidagi tollar ham joyida turibdi. Faqat bittasining kattakon shoxi sinib tushib, bir uchi suvga osilib qolibdi. To'lqinlar g'ira-shira zulmat qo'ynida tol shoxlariga urilib shovullaydi, yomg'ir tomchilari anhorga unsiz shivalab tushadi.

Anvar yomg'irdan sirpanchiq bo'lib ketgan yakkacho'p ustida anchagacha suvga tikilib turdi-da, avaylab yurib, narigi sohilga o'tib oldi. Oxirgi marta anhorga qarab qo'ydi-da, tez-tez yurib ketdi.

* * *

Alimardon ta'bi tirriq bo'lib keldi. Mashinasini hovliga olib kirdi-da, o'rtadagai sement maydonchada to'xtatib, yerga tushdi. Yozlik shiypon peshtoqidagi chiroqni yoqdi. Rezinka ichakni suv jo'mragiga ulab, mashinani yuva boshladi.

Yomg'ir shivalab yog'ar, ust-boshi shalabbo bo'lib ketgan, nafasi qisar, ammo o'jarlik bilan rezinka ichakni qo'yib yubormasdi.

– Loaqal palto kiyib olsangiz-chi, shamollab qolasiz!

Alimardon xotining tovushini eshitib, burilib qaradi. Muqaddam bir tavaqasi ochilgan darvoza oldida eriga achinib qarab turardi. U o'tgan safar qo'rqib qolgani uchunmi, endi bo'yida bo'lganidan beri o'zini ayniqsa ehtiyot qilar, ishdan ham bo'shagan edi.

– Paltoyingizni olib chiqaymi? – dedi u hamon derazadan qarab turarkan.

– Kerakmas! – Alimardon rezinka ichakning uchini qattiq qisdi. Suv tizillab otilib, mashina eshigiga yopishgan loyni yuvib tusha boshladi.

Deraza tavaqasi ohista yopildi.

– Bilganini qilmaydimi! – pichirladi Muqaddam o'kinch bilan. U divanga borib o'tirdi-da, chala qolgan kashtasini tika boshladi. U o'zini alahsitishga, ko'nglidagi g'am soyasini haydashga harakat qilardi.

Mana, to'ydan buyon ikki yil o'tibdiki, shu azob. Alimardon hamisha u aytganining teskarisini qiladi. Bir og'iz ortiqcha gapirib ko'rsinchi! O'sha qish kechasida aytgan gapini qaytarolmaydi deysizmi?

Nima qilsin? Dardini kimga aytsin? Ota-sigami? Yo onasigami? "O'zing ko'ngil qo'yib tek-kansan", deyishmaydimi?

U bahorda bolasi tushganidan keyin juda cho'kib qolgan edi. Yo'q, xayriyatki, Yaratgan yana farzand ato qildi. Faqat erining insofga kelmagani o'rtaydi Muqaddamni. Bugun Anvar kelib ketganidan keyin Mardon akasining siltab-siltab gapirishi nimagadir yana og'irroq botdi unga...

...Alimardon mashinasini garajga kiritib qo'yguncha yarim kechadan oshib ketdi. U vannaga tushdi. Shalabbo bo'lib ketgan kiyimlarini almashtirdi-da, o'z xonasiga kirdi.

Devorga qimmatbaho gilamlar qoqilgan, shiftidagi kattakon billur qandil uy ichini munis, erkalovchi nurlarga to'ldirgan edi.

Alimardon deraza oldida turgan royal qopqog'ini ochib, chala boshladi. Mashhur

“Oqqush ko’li” baletining jo’shqin ohanglari xonani to’ldirib yubordi. Alimardon undan har gal yangi ohang topar, kuyning sehrli olamiga kirib ketardi.

Bir mahal u eshik ochilganini ko’rib, yonlamasi burilib qaradi. Eshik oldida Muqaddam turar, aftidan, bir nima demoqchi bo’lar, ammo eriga xalaqit berishdan cho’chir edi.

– Nima gap? – dedi Alimardon nihoyat notadan bosh ko’tarib.

– O’rtog’ingiz keldi...

Alimardon kipriklarini pirpiratdi:

– Kim?

Muqaddam bir nafas jim qoldi-da, sekingina aytdi:

– Anvar.

– Ki-i-m? – dedi Alimardon cho’zib. Ko’zlari chaqnab ketdi. Muqaddam indamay turaverdi.

– Nima xizmatlari bor ekan?! – dedi Alimardon jerkib.

– To’y qilayotgan emish, – Muqaddam eriga xotirjam tikilib turib qo’shib qo’ydi: – Shanba kuni...

Alimardon uning kimga uylanayotganini bilgisi keldi-yu, so’ramadi. “Menga nima?” U Muqaddamning bilinar-bilinmas dog’lar paydo bo’lgan chehrasidan ma’no uqmoqchi bo’lganday ko’ziga qarab turib so’radi:

– Qachon keldi?

– Hali, – dedi Muqaddam yana o’sha ohangda.

Alimardon indamasdan royal ustiga egildi. Endi chala boshlagan edi, xotining nozik kaffi yelkasiga tekkanini sezib to’xtadi.

– Borasizmi? – Muqaddamning qaynoq nafasi uning qulogʻi ostida pichirladi. – Tayinlab ketdi. – Muqaddam uning sochlarini barmoqlari orasiga olib siladi. Chamasi, u bugun erining oʻziga mehribonroq boʻlishini ayniqsa xohlar, bu narsa juda muhimdek tuyilardi.

Ammo Alimardon uning qoʻlini siltab tushirdi.

– Koʻp suykalaverma!

Muqaddamning xoʻrligi kelib, koʻzida yosh halqalandi. “Nega hadeb jerkiydi? Nimaga xor qiladi? Axir u ham umid bilan uyim-joyim deb yuribdi-ku!”

Muqaddam erining ataylab shunday qilayotganini payqadi-da, bir amallab koʻz yoshini yutib yubordi. Shuncha paytlardan buyon yuragining qaysi bir koʻchasida yashirilib yotgan qaysar gʻazab tuygʻusi lop etib yuzaga chiqdi.

– Nimaga siltaysiz? – dedi lablari pirpirab.

Alimardon notadan koʻz uzib qaradi-da, uning gapini eshitmaganday ermak qilib kuldi.

– Anvar akangizni mehmon qildingizmi?

Muqaddam gʻazabdan titrab pichirladi:

– Ha! Qildim!

Alimardon boyagidan ham yoyilib kuldi.

– Yigʻlab koʻrishgandirsizlar?.. Bir vaqtlar yaxshi koʻrardingiz... Sogʻinib qolgansiz...

Muqaddam uning yuziga tarsaki qoʻyib yuborgisi keldi-yu, zoʻr-bazoʻr oʻzini tiydi. Alam bilan yer tepib chinqirdi:

– Boʻldi!

U jahldan oyoq-qoʻllari qaltirab, erining tepasida turar, boshqa payt boʻlsa yigʻlab yuborgan boʻlar, lekin koʻz yoshi ham, oʻkinchi ham

allaqayoqqa yo'qolgan, uning ko'nglida faqat g'azab qolgan edi.

– Hammani o'zingizga o'xshatmang! – dedi ko'zlari yonib.

Alimardonning rangi bir oqardi-yu, ammo yana o'sha ermak qiluvchi kulgi bilan o'zini bosdi.

– Mayli, boraman, o'sha qo'ymijoz akan-gizning to'yiga... Sizning ham ko'nglingiz qol-masin...

Muqaddam ijirg'anib yuzini burdi.

– Bormang! Hech kim sizga zor emas!

Alimardon stuldan sekin turdi-da, uning xuddi qulog'i tagida ta'kidladi:

– Mana shuning uchun ham boraman. Albatta, boraman!

Muqaddam qayrilib ham qaramay, eshik-ni qarsillatib yopib, ayvonga chiqdi. Hamon yomg'ir shivalab yog'ar, hovlidagi yong'oqlar, o'rtadagi shiypon zaxkash zulmat qo'ynida mung'ayib ko'rinar edi.

Muqaddam ayvon derazasining muzdek qirrador raxiga peshanasini bosdi. Shu tob-da uning ko'nglida umid ham, quvonch ham qolmagan. Alimardon bilan o'zining o'rtasida kattakon jarlik yotganini, bu jarlik kun sayin chuqurlashib borayotganini sezib turardi.

* * *

Konsert kech tamom bo'ldi. Alimardon har galgiday bu safar ham bufetga kirib konyak ichdi. U foyega chiqqanida yarim kecha bo'lib qolgan, teatrning chiroqlari o'cha boshlagan edi. U tashqariga chiqib ketayotgan edi, gar-

derobxonada bir ayol tikilib turganini sezib to'xtadi. Katta qandillar o'chgani uchun foye nim qorong'i, hech kim yo'q edi. "Kim ekan bu?"

Ayol ilgakka osiqlik yomg'irpo'shini olmoqchi bo'lar, ammo bo'yi yetmas, oyog'ining uchi-da cho'zilib talpinardi. U Alimardonga burilib qaradi-da, ko'mak kutganday jilmayib qo'ydi. Alimardon bu tiniq chehrani, bu iliq tabassumni qayerdadir ko'rgandek bo'ldi-yu, ammo eslay olmadi. "Do'ndiq ekan!" Uning yuragi gursillab urib ketdi. Ayol yana yomg'irpo'shiga talpindi-da, unga burilib jilmaygancha uf tortib qo'ydi.

"Ataylab kilyapti. Garderobchi allaqachon ketib qolgan. Bu ataylab kechikkan". – Alimardonning xayoliga shu o'y keldi-yu, tez-tez yurib ayolning yoniga bordi.

– Olib beraymi?

– Mayli... – ayol unga qarab tag'in jilmayib qo'ydi.

Alimardon yomg'irpo'shni ilgakdan chiqardi.

– Qani, qo'lingizni uzatib yuboring...

Ayol hamon o'sha tabassum bilan qo'lini orqasiga cho'zdi. Alimardon yomg'irpo'shni kiygizdi-da, bir lahza qo'llarini uning yelkasiga qo'yib, turib qoldi. Ayol ham uning og'ushidan chiqishni xohlamaganday suyanib turgancha tugmalarini qadar, negadir barmoqlari qaltirar edi.

"Barno qiz ekan", deb o'yladi Alimardon uning yelkasi osha chehrasiga nazar tashlab. Ayol chindan ham barno edi. Jajjigina qabariq lablari, popukday qosh-ko'zi nihoyatda o'ziga yarashar, chiroyli qilib turmaklangan sochi-

ning bir cheti peshanasida yarim doira yasab, orqaga qayrilib ketgan edi.

– Kuzatib qo'ysam maylimi? – so'radi Alimardon u bilan yonma-yon eshik tomon yurib borarkan. – Bir o'zingiz... Kech qolib ketibsiz.

Ayol unga sho'x bir nazar tashladi-yu, indamadi. Alimardon shu boqishdanoq uning rozi ekanligini bildi. Ikkovlarining qadam tovushi parketga urilib, jimjit shiftlar ostida aks sado berib turdi-da, bora-bora tindi.

Havo ochilib ketgan, salqin shamol esar, shundoqqina televideniye minorasining qir uchida pufakday to'lin oy osilib turardi.

– Birpas turing, men... hozir... – Alimardon tez-tez yurib, teatr binosini aylanib o'tdi-da, mashinasi turadigan temir panjara ichiga kirdi. Shosha-pisha cho'ntagidan kalit olib, mashina eshigini ochdi. Motorni gurillatib, ko'z ochib-yumguncha tashqariga chiqdi.

Ayol faralarning yorqin nurida ko'zini pana qilib chetlashdi. Alimardon o'tirgan yerida cho'zilib, o'ng tarafdagi eshikni ochdi.

– O'tiring.

Ayol yomg'irpo'shini shildiratib uning yoniga o'tirdi.

– Sizni qayerdadir ko'rganga o'xshayman, – dedi Alimardon yo'ldan ko'z uzmay borarkan.

– Siz bizdaqalarni ko'rarmidingiz!

Alimardonning ko'nglidagi umid ishonchga aylanib, jilmayib qo'ydi:

– Otingiz nima?

– Klara...

Alimardon katta ko'chaga chiqib olish uchun mashinani chapga burgan edi, Klara surilib ke-

lib unga urildi. Shu ko'yi qayta nari surilmadi. Alimardon badaniga tegib turgan yosh, tarang vujudni sezib, hayajonlanib ketdi, yuragi orziqa boshladi.

Shu tobda ko'chalar, ayniqsa, kezishli bo'lgan, militsionerlar mototsikli-yu, suv sepadigan mashinalardan boshqa hech nima yo'q, ikki qator chiroqlar marjoni mashina istiqboligi yugurib kelardi...

Xadraga yetgandan keyingina qayoqqa boriшинi so'rashi kerakligi Alimardonning esiga keldi.

– Qayoqqa borasiz, Klaraxon? – dedi xotirjam ohangda gapirishga urinib.

– Chilonzor...

– Yo'limiz bir ekan.

– Bilaman.

Alimardon unga ko'z qiri bilan qarab qo'ydi.

– Qayoqdan bilasiz?

– Sizni bilmagan odam bormi? – Mashina ichi g'ira-shira qorong'i bo'lsa ham Alimardon Klaraning chiroyli ko'zlarini suzib qo'ygani payqadi.

– Faqat siz hech kimni bilmaysiz... – Klara bir lahza jim ketdi-da, negadir armonli ohangda kuldi. – Har safar konsertingizga tushaman. Bergan gullarimni olasiz-u qayrilib ham qaramaysiz.

Alimardon birdaniga konsertda o'zini o'pgan ayolni esladi. “Ha, shu ekan-da...” – U indamay kulib qo'ya qoldi.

Besh qavatli panelli uylardan birining oldiga yetganda Klara sekingina shipshidi:

– Chapga yurasiz...

Mashina parcha-parcha oy nuri sochilib yotgan yo'lakdan daraxtlar orasiga kirib to'xtadi. Bir eshikdan Alimardon, narigisidan Klara tushdi.

– Rahmat, – Klara qo'l cho'zdi.

Alimardon uning chiroyli, do'mboq qo'lini avaylabgina qisarkan, vujudida tag'in yengil titroq uyg'onganini sezdi.

– Zinangiz qorong'i ekan, – dedi u qop-qora og'zini lang ochib turgan yo'lak eshigiga qarab.

– Chiqqani qo'rqmaysizmi?

– Sizga baribir emasmi? – Klara hamon uning qo'lini qo'yib yubormas, oydinda chehrasi bir oz rangsiz, ammo jozibali ko'rinardi. Alimardon uning qo'yib yuborgisi kelmayotganini tushundi. Boyadan beri xayolida charx urayotgan fikr yana g'imirladi. “Besh kunlik dunyoda xotinga xiyonat qilmagan erkak bormi?”

Shartta qo'lini bo'shatib, asabiy harakatlar bilan mashinani eshigini qulfladi-da, qaytib keldi, uni qo'ltiqhladi.

– Yuring.

Ikkovlari qop-qorong'i sement zinalardan chiqib borisharkan, negadir Alimardonning ko'nglida qo'rquvgami, g'ashlikkami o'xshagan tuyg'u uyg'ondi.

– Uyingizda kim bor? – dedi qorong'ida qattiq shivirlab.

Klara piq etib kuldi.

– Shunaqa qo'rqoqmisiz?!

Uchinchi qavatdagi eshiklardan birini ochishdi. Klara “chiq” etib chiroqni yoqdi. Uy shinam-

gina, did bilan bezatilgan edi. Burchakda, deraza olidda oyoqli magnitola turar, qarshi tomondagi devor tagida divan-karavot qo'yilgan, berigi burchakda kattakon shifoner bor edi.

– O'tiring, – Klara o'rtadagi stol yonida turgan stulni uning oldiga surib qo'ydi. Alimardon o'tirmadi. Devordagi rang-barang suratlarni tomosha qila boshladi. Bular jurnallardan kesib olingan rasmlar, kinoyulduzlarning suratlari edi. Birdan u o'rtada o'zining suratini ko'rib qoldi. Bu o'sha – afishalarda chiqqan chust do'ppili rasmi edi.

Alimardon ham quvonch, ham zavq bilan unga burilib qaradi. Ammo Klara ataylab magnitola ustida kuymonar, lentalarni tanlagan kishi bo'lardi. Alimardon yana suratlarni tomosha qila boshladi. Quyiyoqda Klaraning surati osilgan edi. U qora qosh, sochlari jingalak, yoshgina yigitga suyanib turardi.

– Bu... akangizmi? – U “Eringizmi?” demoqchi bo'ldi-yu, ataylab aytmadi.

Klara yelkasi osha beparvo qarab qo'ydi.

– Ha... akam...

Alimardon hech qaysi singil akasi bilan bunaqa turib suratga tushmasligini bilgani uchun miyig'ida kuldi.

– Yaxshi akangiz bor ekan. Qayerda hozir?

– O'lgan... Musiqa eshitasizmi? – Klara uning javobini kutmasdanoq magnitolani buradi.

Dengiz to'lqiniday tiniq bir kuy yangradi. “Shtraus... Moviy Dunay valsi”, deb o'yladi Alimardon. Har gal shu kuyni eshitsa, negadir quyoshning tumanli nurlariga to'lgan o'rmon,

undan pastroqda o'zining to'liqlarini ohista sudrab oqayotgan moviy daryo ko'z o'ngiga keldi. U hozir ham ko'zlarini chirt yumib, huzur qilib tinglay boshladi.

– O'tiring, – dedi Klara uning yelkasiga ohista turtib. – Hozir qahva qaynatamiz. Ichasizmi?

Alimardon o'zi bilmagan holda bosh silkib qo'ya qoldi.

...Klara shifonerning toshoynasi oldiga borib, o'zini oynaga soldi. Alimardon uning ko'zgudagi aksini ko'rib turardi.

– Qaramang, – Klara shirin jilmayib, barmog'i bilan po'pisa qildi. – Uyat bo'ladi.

Alimardon tentaklarcha bir ehtiros vujudini yondira boshlaganini sezib, istamay teskari o'girildi. Lekin o'sha ondayoq zimdan uning harakatlarini kuzata boshladi. Klara ayollarga xos chiroyli harakat bilan sochini orqasiga tashlab yubordi. Keyin o'z eri oldida turganday bemalol yechina boshladi. Alimardon uning marmarday oppoq, tarang yelkalarini ko'rdi-yu, beixtiyor o'rnidan turdi. Yugurib borib mahkam quchoqlab oldi.

– Qoching! Tegmang! – Klara negadir ko'zlari ni yashirar, ammo borgan sayin uning pinjiga kirib borardi.

... Shu kecha Klara yig'ladi. Kim bilsin, balki to'ng'ich sevgisini eslagandir...

Alimardon tong qorong'isida zulmat zinalardan tushib ketdi. Uning ko'ngli g'ash, badaniga allaqanday iflos bir narsa yopishib qolganday edi.

Mashinasiga o'tirdi-yu, loqaydlik bilan haydab ketdi.

Yana yarim soatdan keyin Alimardon uyda, divan-karavotda chalqancha yotar, Muqaddam uning tepasida koʻziga tikilib oʻtirardi. U ich koʻylak ustidan xalatini kiyib olgan, sochlari parishon, kechasi bilan uxlamagan boʻlsa kerak, koʻzlari qizarib ketgan, chehrasi horgʻin edi. Alimardon xotinining oyoqlariga, xalat ostidan koʻtarilib turgan qorniga, ozgʻin, horgʻin chehrasiga qarab ijirgʻandi. “Oyogʻi muncha ingichka! Tovuqnika oʻxshaydi. Uylanayotganimda koʻzim qayoqda edi!”

U chuqur uf tortib, teskari burildi.

– Toʻydamidingiz? – dedi Muqaddam nihoyat uy ichidagi oʻlik sukunatni buzib.

“Qaysi toʻyni aytyapti? – Alimardon bir lahza oʻylanib qoldi-yu, birdan miyasiga gursillab urildi: “Ha-a! Bugun Anvarning toʻyi edi-ku!” – U lablarini qimtib oldi. Bir lahza yuzlari uyatdan lovillab ketganini sezdi. Lekin shu ondayoq oʻziga tasalli berdi. “Nima, oʻtkizib qoʻyibdimi menga?! Toʻyi mensiz ham oʻtaveradi!”

– Ha, toʻyda edim! – dedi jerkib.

* * *

Birinchi qor yogʻishi bilan Alimardonning eski dardi qoʻzidi. Bronxit toʻshakka mixlab qoʻydi. Aksiga olib, bu yil qish juda qattiq keldi. Qora ayoz yer-u koʻkni qahriga olib qaqshatar, kechalari dahshatli sovuqdan daraxtlarning shoxi qarsillatib sinardi. Keyin gupillatib qor yogʻdi.

Muqaddam oy-kuni yaqinlashib qolgani uchun uning holidan yaxshiroq xabar olol-

masdi. Oxiri Alimardon kasalxonaga tushdi. Shifokorlar vaqtincha qo'shiq aytmasligi, ichmasligi kerakligini aytishdi. Lekin Alimardon sog'ayib chiqqanidan keyin Gagra – kurortga yo'llanma olgan joyida aynidi: dekabr oyida teatr Yaponiyaga gastrolga borishi kerak edi.

U yana ishini boshlab yubordi.

Alimardon hamon oyga o'xshar edi. U kun sayin tiniqlashib, kun sayin yorqinlashib, zamindan uzoqlashib borardi-yu, bir narsani bilmasdi. Oy eng baland nuqtasiga yetgandan keyin pastga sho'ng'ishga majbur bo'lishidan bexabar edi.

U hamon avvalgiday qoshini bir oz chimirib, tabassum bilan qo'shiq aytar, zalning oldingi qatorida ko'zlari yonib o'tirgan do'ndiq juvonlar o'zini xayolan quchoqlayotganini bilib turar, deyarli har hafta Klara bilan uchrashar, yangi-yangi jazmanlarni topar, ammo endi avvalgidek o'zidan-o'zi jirkanib yurmas edi.

Faqat yangi kuylar bastalash ham, olqishlar ham ko'ngliga sig'may qoldi. "Odamlar borini hazm qilib tursin-chi!" Qiziq, negadir odamlar ham uni avvalgiday olqishlamas, shiftni ko'chirib yuborgudek qarsak chalishmasdi.

Alimardon ishga jo'nayotganida bugun o'zi uchun ham eng mudhish, ham eng quvonchli kun bo'lishini o'ylamagan edi.

U rulga o'tirgisi kelmadi. Trolleybusdan tushganida oqshom qo'ngan edi. Maydalab qor yog'ar, teatr oldidagi bog'cha butunlay ko'milib ketgan, pastak daraxtlar yukining og'irligidan noliganday bosh egib turardi. Uning o'pkasi

sovuq havoga to'lib, yana nafasi qisdi. Bir lahza to'xtab qoldi.

Bog' ustidagi chiroqlar birin-sirin yondi. Hamma yoq allanechuk go'zal, jozibador bo'lib ketdi. U ko'pdan buyon o'zi bilan o'zi ovora, tabiatga mana shunday nazar solmagan edi. Hozir ajib bir manzarani ko'rdi. Havoda uchqunlar kezar, chiroqlarning qalpog'i ostidan elak-elak qor quyilar, jimgina kuzatib turgan odamga qor yerga tushayotgandek emas, yerning o'zi sekin-sekin osmoni falakka ko'tarilib ketayotgandek tuyilardi.

Uning yonida qo'ng'iroqdek kulgu sadosi yangrab ketdi. Bog' ichkarsidan tizzagacha qor kechgan qiz yugurib chiqdi. Uning ro'moli ham, paltosi ham qorga burkangan, chiroq nurida qip-qizarib ketgan chiroyli chehrasi yashnab ko'rinadi. Zum o'tmay uning ketidan bir yigit yugurib chiqdi. Yigitning ham paltosi, kepkasi qorga burkangan.

Yo'lka chetida yigit qizni quvib yetdi. Qo'lidagi yumaloqlangan koptokday qorni baland ko'tarib, qizning peshanasiga yaqin olib keldi.

– Nima qilay, – dedi u kulib. – Qani, nima qilay?

Qiz hamon qo'ng'iroqdek kular, sokin bog' uning shodon qahqahasi bilan to'lgan edi.

– Bo'ldi, – qiz kula-kula kafti bilan yuzini to'sdi. – Bo'ldi, Marat aka, tavba qildim...

Yigit qorni uloqtirib yubordi-da, burilib qarab, yo'lka o'rtasida turgan Alimardonna ko'rib qoldi. Qizni ohista qo'ltiqlab oldi. Ularning bir-biriga monand gavdasi chiroqlar nurini kesib o'tib qorong'ilik qo'yniga singib ketdi.

Alimardon sevishganlarning ketidan uzoq qarab qoldi. Shu tobda unga alam qilardi: o'zining hech qachon shunday yurmagani, endi hech qachon yurolmasligi alam qilardi.

U yolg'izoyoq iz tushgan yo'ldan yurib, bog'dan chiqdi. Teatrning baland peshtoqida kamalakday nur porlar, chiroq ostida yashnayotgan afisha oynasi ichida o'zining surati uzoqdan yaqqol ko'rinib turardi. Kassa oldida odam siyrak edi.

Alimardon tez-tez yurib, orqa eshikdan ichkari kirdi. Qorong'i yo'lakdan o'tdi, uchragan hamkasblarining salomiga boshini bilinar-bilinmas qimirlatib alik olib, to'g'ri grimxona eshigini ochdi. Shoshilmasdan kiyindi.

Yana chorak soatdan keyin Alimardon To'rayevning nomi zal ustida qanot qoqdi. U qarsaklar og'ushida torini ko'tarib, sahnaga chiqib kelarkan, nim qorong'i zalga zimdan nazar tashlab qo'ydi. Odamlar siyrakligini ko'rdiyu, negadir hafsalasi qaytdi. Shunday bo'lsa ham o'sha – odamlarga tanish tabassumni chehrasiga qalqitib chiqardi.

Zal ustida tor sadolari parvoz etdi. Ketidan Alimardonning mayin ovozi yumshoq qanot silkidi. U birinchi qo'shiqni yaxshi aytdi. Lekin ikkinchisining avjiga chiqqanida nafasi qisila boshladi. Shunda ham qaysarlik bilan uchinchi ashulani boshladi. U nafasi bo'g'ziga tiqilib qolayotganini bilar, peshanasidan ter quyilar, ammo qo'lida tor bo'lgani uchun artib ololmasdi.

Bir amallab qo'shiqni tugatdi-da, parda orqasiga o'tdi.

Boshlovchi qiz endi navbatdagi qo'shiqni e'lon qilishga chiqib kelayotgan edi, jahl bilan shivirladi:

– Boshqasiga gal bering!

Qiz hayron bo'lib to'xtab qolgan edi, jerkib berdi:

– Nega anqayapsiz? Boshqa odam chiqsin.

Boshlovchi qiz tushundi shekilli, tez-tez yurib mikrofon oldiga bordi.

– Mutal Qodirov! – dedi u baland ovoz bilan.

Qorachadan kelgan, jingalak sochli, ozg'ingina yigit Alimardonning oldidan o'tib sahnaga chiqdi.

Alimardon sahna orqasiga o'tib ketayotgan edi, gulduros qarsakni eshitib to'xtab qoldi. Odamlar guvillab chapak chalib, yosh xonandani olqishlashardi.

“Iblis!” – Alimardon parda orqasidan sekin mo'raladi. Mutal mikrofon oldida turib tomoshabinlarga yengilgina ta'zim qilardi.

“Iblis!” – dedi Alimardon yana pichirlab. U mana shu yosh bola o'zi bilan raqobat qila boshlaganidan g'azablanar, uning yaqinda konservatoriyani bitirib kelganini, ajoyib ovozi borligini, odobli, bilimdon qo'shiqchi ekanini bilar, alamdan qaqshar edi.

Alimardon uning ovozini eshitmaslik uchun tez-tez yurib, nim qorong'i yo'lakka chiqdi. Yonboshidagi xonani taqillatmasdan kirib bordi. Zufar Xodiyevich boshini quyi solgan-cha stol ustidagi allaqanday qog'ozlarni kavlashtirib o'tirar, uy ichi tamaki tutuniga to'lgan edi. Zufar Xodievich uni ko'rdi-yu, og'ir, katta-kon gavdasini arang ko'targanday shoshilmasdan o'rnidan turdi.

– Keling, azizim! – U Alimardonning qo'lini o'zining semiz, yumshoq kafti orasiga olib qisdi. – Butunlay sog'ayib ketdingizmi?

Alimardon o'tirmadi. Zufar Xodiyevichning tilla tishlariga tik qarab so'radi:

– Yaponiyaga qachon ketamiz?

Zufar Xodiyevich xijolat chekkanday bir unga, bir stol ustidagi qog'ozlarga qaragancha jimib qoldi.

– Bilasizmi, – dedi anchadan keyin uzr so'ragan ohangda. – Bizlar Mutal Qodirovni yozib qo'yg'an edik.

“Nima?” – Alimardonning ko'ziga mana shu tor xona zindondek ko'rinib ketdi. O'sha yosh qo'shiqchining qoracha chehrasi ko'z o'ngiga keldi-yu, alamdan tishlarini g'ijirlatdi.

Zufar Xodiyevichning gaplarini anchadan keyin eshitdi.

– Siz Boltiq bo'yiga bordingiz. Boshqa respublikalarda bo'ldingiz... Yoshlarga ham yo'l berishimiz kerak... – u bir lahza o'ylanib turdi-da, qo'shib qo'ydi: – Uch kundan keyin Tojikistonga guruh boradi. O'zingiz bosh bo'lasiz.

Alimardon shartta burildi-da, eshikni qarsilatib yopib chiqib ketdi.

“Ablah! – u Zufar Xodiyevichning yuziga aytolmagan gapini pichirlab o'zicha takrorladi. – Ablah! Allaqanday so'takka alishtirib o'tiribsanmi meni! Hali shunday dodingni berayki, Teatring mensiz bir kun ham kun ko'rolmaydi!”

Shu ketganicha uyga yetganida o'ziga keldi. Darvoza peshtoqidagi chiroq yog'ilmagan, derazalar zimiston edi. U qo'ng'iroq tugmasini uzoq bosib turdi. Ichkaridan sado chiqmadi.

“O‘lib qolganmi bu?” – Alimardon g‘azab bilan yana uzoq bosdi. Hamon sukunat hukm surar, qor uyni ham, Muqaddamni ham, hayotning o‘zini ham og‘ir yuki bilan bosib qolganday edi.

Birdan uning esiga tushib qoldi. “Kalit! Kalitni topish kerak!” Muqaddam u yoq-bu yoqqa chiqsa, kalitni darvoza peshtoqidagi teshikchaga qo‘yib ketguvchi edi. Alimardon qorong‘ida timirskilab kalitning temir halqasini topdi. Tortib oldi-da, darvoza o‘rtasiga o‘rnatilgan eshikni ochdi. Qor bosgan yo‘lakdan o‘tib, ayvonga, undan yotoqqa kirdi-da, chiroqni yoqdi. Uy ichi nurga to‘ldi. Burchakdagi toshoy-na, devordagi gilamlar yashnab ketdi. Divan-karavot bo‘sh, Muqaddam yo‘q edi.

“Qayoqqa daf bo‘libdi!” – U o‘z xonasiga o‘tdi. Chiroq yoqdi. Royal qopqog‘i o‘stida turgan bir varaq oq qog‘ozni ko‘rib qoldi, shoshilib bordi. Yulib oldi-da, egri-bugri qilib yozilgan so‘zlarni o‘qidi:

“Mardon aka, meni yettinchiga olib ketishdi”.

To‘satdan uning xayoliga yashinday fikr urildi:
“Yettinchi tug‘ruqxonaga ketgan!”

U mashinani garajdan olib chiqarkan, pichirladi: “Yettinchi.. Yettinchi... Qayoqda edi?.. Ha, Chilonzorda. Chilonzorda!”

Alimardon mashinani yeldirib ketdi. Qor tingan, ammo yo‘llar ko‘milib ketgan, ko‘chalar sirpanchiq edi. U tug‘ruqxona eshigiga yetib kelganida yarim kechadan oshgandi.

Alimardon mashina eshigini qarsillatib yopib, yorug‘ nur tushib turgan eshik oldiga bor-

di. Oynaga yopishtirib qo'yilgan ro'yxatni shosha-pisha o'qib chiqdi. To'rayeva degan familiya yo'q edi. U shiddat bilan eshikni taqillata boshladi.

Eshik yonidagi jajjigina darcha ochilib, oq xalat kiyib olgan semiz kampirning yuzi ko'rindi.

– Nima deysiz, bolam? – dedi kampir xasta ohangda.

– Bilib chiqing-chi, To'rayeva nima bo'ldi ekan...

Kampir Alimardonning iltijo bilan tikilib turgan ko'zlariga qarab rahmi keldi, shekilli, darchani ochiq qoldirib burilib ketdi.

Alimardon ancha kutdi. Sovuq kuchaygan, atrof jimjit, uzoqlarda tramvaylar g'iyqillar, tunning qahraton sukunatini buzishga ahd qilganday nola chekardi.

Anchadan keyin ichkaridan ship-ship etgan qadam tovushi eshitildi.

Alimardon toqat qilolmay darchadan boshini suqdi.

– Ha?!

Kampirning semiz yuzi shodlikdan yorishib ketgan edi.

– O'g'il muborak bo'lsin, bolam! O'g'il! – dedi u ovozi titrab. – Hozirgina ko'zi yoridi. O'n oltinchi palatada yotibdi.

Alimardon titroq qo'llarini cho'ntagiga soldi-da, ilashib chiqqan yigirma besh so'mlikni kampirga uzatdi. Kampirning gaplarini eshitib ham o'tirmay, zinalardan chopib tushib ketdi.

Mashinani g'izillatib uyga qaytarkan, yuragi nurli bir tuyg'udan to'lib-toshgan edi.

– Otini Shavkat qo‘yaman, Shavkat! Shavkatli kunlarimdan xotira bo‘lsin! – derdi u pichirlab.

* * *

Ayol kishi bir beva qolganida, bir ko‘zi yoriganida ko‘ngli nozik bo‘ladi, deyishadi. Bir haftadan buyon dadasi bilan onasi, goho Lobar tug‘ruqxonaga galma-gal kelib-ketishar, ammo Mardon akasidan darak yo‘q edi. Rost, u chaqaloq tug‘ilgan kunning indiniga bir mar-ta kelib ketdi. Muqaddam deraza oldiga kelib hovlida turgan eri bilan bilan imo-ishoralar qilib gaplashdi. Alimardon xursand ko‘rinardi. Boshidagi telpagini yechib olib hadeb silkitar, jilmayar edi.

Lekin o‘shandan beri daragi yo‘q.

Qaysi kuni onasi ering Tojikistonga ketibdi, deb gap topib keldi. “Nima, bir safar gastrol-ga bormasa, birov urisharmidi? Uyda hech kim bo‘lmasa? Bu yoqda pahlavondek o‘g‘il ko‘rgan bo‘lsa?.. Arzimabdimi?” – Palatadagi xotin-lar Muqaddam Alimardon To‘rayevning xotini ekanligini bilib qolib har kuni kuni surishtiri-shar, “o‘rtog‘ingiz kelsa bizlarga ko‘rsatasiz”, deb iltimos qilishar edi.

Muqaddam deraza oldida tik turgancha shularni o‘ylar, o‘ylagan sayin ko‘ngli cho‘kardi.

Hovli qiy-chuv bo‘lib ketdi. Muqaddam dar-pardani surib mo‘raladi. Necha kunlardan beri bugun quyosh charaqlab ketgan, qor zarralari nurli kukunlarday yaraqlab ko‘zni olar, daraxt shoxlariga qo‘ngan uchqunlar duv-duv to‘kilib tushardi.

Pishiq g'ishtdan baland qilib o'ralgan devor tagidagi tepalikda bolakaylar chana uchishardi. Ana, bo'ynini ola-bula sharf bilan o'rab olgan qizaloq, ukasi bo'lsa kerak, besh-olti yoshlardagi bolakayni chanaga o'tqazdi-da, tepalikdan itarib yubordi. Chana uch-to'rt quloch surilib pastga tushdi-yu, yonboshiga burilib ag'darildi. Bolakay mukkasidan yig'ilib, qorga dumalab ketdi. Bir amallab qordan chiqdi-da, opasiga o'girilib qarab yig'lay boshladi.

Muqaddam uning do'mboqqina qo'llari bilan ko'zini ishqalashini ko'rdi-yu, zavqlanib kulib yubordi. Yuqoridan opasi chopib tushdi. Bolakayning telpakchasini yechib, qorini qoqa boshladi. Biron narsa va'da qilib ovutdi, shekilli, ukasi hali yoshi qurimagan ko'zlarini katta-katta ochib, jilmayib qo'ydi.

Mana, yana to'rt yilmi, besh yilmi o'tib uning o'g'li ham xuddi shunaqa yig'ilib-surilib, katta bo'lib qoladi. Keyin jajjigina papka ko'tarib maktabga boradi. Undan keyin... Muqaddam shirin xayollar og'ushida huzur qilib deraza raxiga suyandi. Endi adasi ham insofga kirib qoladi. Ota bo'ldi, axir. Avvalgi o'dag'aylashlarini tashlasa ajabmas... Shunday deydi-ku, unga ham qiyin, axir. Ishi og'ir, ko'pchilikning ko'nglini olish osonmi?

...Yo'lakdan yig'i tovushi eshitildi. Muqaddam cho'chib o'girildi. U onalarga xos ichki bir sezgi bilan shuncha chaqaloq orasidan o'g'lining ovozi - baland, azamat yig'isini darrov ajratib olardi.

Dimog'iga oq doka tutib olgan yosh hamshira qiz chaqaloqni ko'tarib kirdi. Muqaddam uning

qoʻlidan oʻgʻilchasini oldi, mehr bilan bagʻriga bosdi. Chaqaloq koʻzlarini chirt yumib, jahl bilan yigʻlar, halitdan bilinib qolgan qoshi chimirilib ketgan edi.

“Xuddi adasining oʻzi, – oʻyladi Muqaddam unga jilmayib tikilarkan. – Jahlni koʻrmay-sizmi buning!”

Hamshira qiz emib boʻlgan chaqaloqni Muqaddamning qoʻlidan olayotganida iymajib soʻradi:

– Kiyimlaringizni olib kelaymi?

Muqaddam bugun ketishi kerakligini ertalab shifokordan eshitgan edi.

– Mayli, – dedi xoʻrsinib. – Oyimlar kelgandirlar...

Uning xoʻrligi keldi. Hozirgi holatini atrofdagilardan yashirish uchun teskari qarab kiyindi. Bir amallab oʻzini xushchaqchaq koʻrsatib xayrlashdi-da, yoʻlakka chiqdi.

Oʻgʻilchasini koʻtarib olgancha sekin-sekin yurib, yoʻlakdan oʻtdi. Tugʻruqxonaning ogʻir, oynaband eshigini ochib, qor bosgan sement zinalarga oyoq qoʻydi-yu, birdan quvonchdan qichqirib yubordi:

– Mardon aka!

Alimardon zangori “Volga”sini koʻcha tomonga burib qoʻygancha, mashina eshigini lang ochib oʻtirardi. Uning bir oyogʻi mashina ichida, ikkinchisi yerda turar, yonboshi bilan rul chambaragiga suyangancha sigaret tutatar edi.

U Muqaddamning ovozi eshitib, burilib qaradi. Birdan chehrasida quvonchli tabassum charaqlab ketdi. Mashinadan sakrab tushib, qoʻllarini oldinga choʻzgancha keldi.

– Qaniy, qaniy! – U bolalarcha shodlik bilan chaqaloqqa talpinar, hadeb jilmayar edi.

Muqaddam o'g'ilchasini uning qo'liga tutqazdi.

– Xuddi o'zingiz... – dedi birov eshitib qolib uyat qilishidan cho'chib shivirlab.

Alimardon chaqaloqni beo'xshov quchoqlab olgancha, bir qo'llab yuzini ochdi.

Chaqaloq birinchi marta ko'rayotgani uchun quyoshdan ko'zlarini qamashib, sekin-sekin yumib-ochar, qayoqqadir javdirab tikilmoqchi bo'lar, Alimardon bilan Muqaddam esa quvonchdan kulishar, shu tobda ular jahondagi eng baxtli odamlar edi.

– Qo'ying, – dedi Muqaddam chaqaloqning yuzini berkitib. – Shamollatib qo'yasiz!

* * *

Taqdir degan gapni odamlar o'zini yupatish uchun o'ylab topgan bo'lsa kerak. Boshimizga og'ir tashvish tushsa uning oqibatini ko'ramiz-u sababini surishtirib o'tirmaymiz. Qismatdan nolib qo'ya qolamiz. Ko'pdan buyon xuddi shu qismat izmimizdan quvib yurganini, uni o'zimiz ergashtirib yurganimizni bo'ynimizga olishdan qo'rqamiz.

Alimardon ham o'z taqdirini o'zi ergashtirib yurganidan bexabar edi.

Erta bahor kunlaridan birida u konsertga bormadi: katta magazinning mudiri qizini uza-tayotganini aytib, qo'yarda-qo'ymay uni to'yga olib ketdi. Alimardon bu “o'g'il bola” yigit bilan ko'pdan ulfat edi. Bir nafas ikkilanib turdi-da, rozi bo'ldi: “Bir safar konsertni mensiz ham o'tkazib ko'rishsin-da!”

U ertasiga erta bilan repetitsiyaga hammadan ilgari yetib bordi. Mashinasini endi panjara ichiga qo'yib chiqayotgan edi, o'ziga qarab sekin-sekin yurib kelayotgan Zufar Xodiyevichni ko'rib, to'xtab qoldi. Zufar Xodiyevich yomg'irpo'shini yechib yelkasiga tashlab olgan, bo'ynida kostyumiga monand jigarrang sharfi osilib yotar, og'ir gavdasini ko'tarolmagandek xiyol egilib, vazmin-vazmin qadam tashlab kelardi.

"Hozir yana diydiyosini boshlaydi", – deb o'yladi Alimardon g'ijinib. Kecha o'ylab qo'yan bahonasini, tobi qochib qolganini aytishga og'iz juftlab turgan edi, Zufar Xodiyevich uning barmoqlarini o'zining yumshoq kaftlari orasiga olib qisdi-da, jilmayib so'radi:

– Mashina yaxshi ishlayaptimi?

"Nima demoqchi bu?" – Alimardon o'zining holatiga mos bo'lmagan tetik ohangda kuldi.

– Otdek!

– Ketdik bo'lmasa! – Zufar Xodiyevich ohista yurib kelib, mashinaning orqa eshigini ochdi-da, yomg'irpo'shini o'rindiqqa tashladi. – Bir dalalarni aylanib kelaylik. Havoning tiniqligini qarang! – U ko'zlarini xiyol qisib, quyosh charaqlab yotgan osmonga, panjaraning narigi yog'idagi yakkam-dukkam yaproq yoza boshlagan sadaqayrag'ochga qarab qo'ydi.

– Qayoqqa boramiz? – dedi Alimardon kabina peshanasidagi kaftdek oynadan ko'rinib turgan Zufar Xodiyevichning aksiga qarab.

– Zaxariqdagi qirga chiqsakmikan, – dedi Zufar Xodiyevich mushtugiga sigaret qistirarkan.

Alimardon mashinani yeldirib borarkan, raqibining birinchi bo'lib musht tushirishini kutib turgan boladek sergaklanib, uning gap boshlashini kutar edi. Ammo Zufar Xodiyevich shahardan chiqishguncha bir og'iz ham gapirmadi.

Beton yotqizilgan katta ko'chaga chiqishgandan keyin o'tkinchi mashinalar siyraklashib qoldi. Alimardon sochini tortqilayotgan mayin shamoldan rohat qilib, yonboshidagi qiya darchani ochib qo'ydi.

– Oynani tushib qo'yavering, Zufar aka! – dedi orqasiga burilib qarab.

Zufar Xodiyevich xuddi shuni kutib turgandek eshik oynasini tushirdi.

– Bahor yaxshi-da! – dedi atrofiga alanglab. – Bunaqa paytda hammayam yoshligini eslasa kerak...

“Kayfiyati joyida-ku”. – Alimardon mamnun jilmayib qo'ydi-da, gazni bosdi.

Ular yo'ldan besh chaqirimcha uzoqdagi baland adir ustida to'xtadilar. Ikkovlari baravar sakrab tushishdi. Havoda endigina erib bitgan qor hidi kezar, hali selgimagan yerdan bosh ko'targan mayin maysalar olis ufqlargacha gillam to'shab tashlagan, onda-sonda quyosh parchasiday qoqigullar yaraqlab ko'rinib qolardi.

Alimardon ko'ksini baland tutgancha to'yib-to'yib nafas oldi. Ko'klam quvonchi butun borlig'ini larzaga soldi-yu, yugurib pastga tushib ketdi. Shu tobda uning ko'ngli bolalarcha shodlikka limmo-lim to'lgan, yumshoq maysalar silkinib turgan yer ustidan qanot chiqargandek uchib borardi. Ancha joyga borgandan

keyin charchadi. Shundoq maysa ustiga o'zini tashladi-da, chalqancha yotib oldi. Ko'zlarini yarim yumgancha quyoshga, beg'ubor osmonga tikilib uzoq yotdi. Atrof jimjit, baland osmonda muallaq suzib yurgan yakka-yolg'iz burgut ham qanot silkimas, butun koinot tug'ilish gashti bilan huzur qilayotgan tabiatni sukunat hukmiga topshirganday edi.

Anchadan keyin u og'ir-og'ir qadam tovushini eshitib, burilib qaradi. Zufar Xodiyevich yaqin kelib, yomg'irpo'shini yerga tashladi-da, yonboshladi. Chamasi, u charchagan shekilli, chuqur-chuqur nafas olar edi.

Yana uzoq vaqt ikkovlaridan sado chiqmadi. Alimardon qayrilib qaramasa ham, Zufar Xodiyevich mushtugiga sigaret qo'ndirilganini, gugurt chizganini bilib yotdi.

– To'y yaxshi o'tgandir?..

“Baribir gap ochdi-ya”, deb o'yladi Alimardon vujudi qaqshab. Hozirgi quvonchidan nishon ham qolmadi. Boshini ko'tarib burilib qaradi. Zufar Xodiyevich yomg'irpo'shiga tirsagini qo'yib yonboshlab yotar, sigaretning tutuniga o'ychan tikilib qolgan edi.

Alimardon o'zi o'ylab qo'ygan bahona foydasiz ekanligini tushundi-yu, rostini aytdi:

– Qalin o'rtog'im edi, hech qo'ymadi. – U bir nafas jim qoldi-da, aybdor ohangda qo'shib qo'ydi: – Bilaman, Zufar aka, odamlar konsertga meni deb kirishadi. Kecha kelmaganim yomon bo'ldi.

– Shunaqami?.. – Zufar Xodiyevich hamon sigaretdan ko'z uzmay, negadir kuldi. Ali-

mardon bu kulgida har galgidek jahl ham, zaharxanda ohang ham yo'qligini sezdi. – Yo'q, Alimardon, odamlar konsertga sizning ashulalaringizni eshitish uchungina kelmaydi. – U Alimardonning ko'zlariga o'ychan tikilib, yana qaytardi: – Faqat sizni deb kelmaydi...

Alimardon keyingi paytlarda odamlar o'zini ilgarigiday olqishlamayotganini esladi-yu, qaysarlik bilan qoshini chimirdi.

– Bo'lsa bordir, konsert mensiz ham o'tdimi, axir?

Zufar Xodiyevich uning kinoyasini payqamagandek xotirdam o'tirar, uning ko'zlarida Alimardon hali hech ko'rmagan bir tuyg'u – achinish to'la tuyg'u bor edi.

– Teatrda o'ttiz yildan beri ishlayman, – dedi u hamon o'sha sokinlik bilan. – Iste'dodini qurbon qilgan ko'p san'atkorlarni ko'rdim. Siz ham shunday bo'lmang, deyman-da...

Alimardon hali hech kimdan eshitmagan, ammo yuragining bir burchi bilan sezib yurgan haqiqatni birdan his qildi-yu, shiddat bilan qaddini rostlab o'tirib oldi. Zufar Xodiyevich sigaret qoldig'ini uloqtirib tashladi. Mushtugini shimining cho'ntagiga solib, Alimardonga qarab qo'ydi.

– O'zingiz ayting, bir yildan buyon loaqal bitta yangi qo'shiq aytdingizmi? Tomoshalaringizda odamlar nima uchun kun sayin kamayib borayotganini o'ylab ko'rdingizmi?

Yo'q, Alimardon bularni o'ylamagan edi. Ammo g'ira-shira tushunardi. Shunday paytlarda har doim o'zini bitta narsa bilan yupatardi. Hozir ham shuni aytdi:

– Menga haqiqiy tomoshabin kerak. San’atni tushunadigan tomoshabinlar kerak.

Zufar Xodiyevich yana kuldi. Ammo bu kulgi alamli bir nidoga o’xshar edi.

– Eng baland qarsak chaladigan, polni tepkilab olqishlaydigan, gul tutadigan tomoshabinlarmi?

– Balki shunaqadir, – dedi Alimardon xotirjam gapirishga urinib.

– Xuddi shunaqa, eng qattiq qarsak chaladigan tomoshabinlar sizni eng avval unutadi. Haqiqiy tomoshabinlar haqiqiy san’atni olqishlaydi.

“Bo’lmasa meniki qanaqa san’at ekan? Bo’lmasa nima qilib teatr meni bog’lab olgan?” – deb o’yladi Alimardon g’ijinib. Lekin o’zini bosib oldi-yu, kuldi:

– Mutal Qodirovning san’atinimi?!

Zufar Xodiyevich o’rnidan turdi-da, uvishgan oyoqlarini uqalay-uqalay yana sigaret tutatdi.

– Sizning san’atingiz ham yaxshi san’at edi. Ajoyib edi! O’zingiz uni tarbiyalay olmadingiz. Aynib ketdingiz. Qo’shiqlaringizning hammasi bir-biriga o’xshaydigan bo’lib qoldi. – U birdan gapidan to’xtadi-da, shiddat bilan Alimardonning ustiga egildi. – Siz iste’dodingizni chakana pullaydigan bo’lib qoldingiz. Yengil-yelpi maqtovlar ovozingizni bo’g’ib qo’ydi.

Alimardon ijirg’anib yuzini o’girdi.

– Bo’lmasa nima qilib ushlab turibsiz meni? Nimaga?

– Kechagi qilg’ingiz uchun sizni allaqachon haydash kerak edi. Men achinganimdan gapiryapman. Rahbar sifatida emas, do’st sifatida aytayapman...

– Rahmat, – dedi Alimardon o'rnidan turarkan. – Men hech kimning shafqatiga zor emasman...

U yo'l-yo'lakay bir og'iz ham gapirmadi. Uyga qaytdi-yu, to'ppa-to'g'ri ish kabinetiga kirib ketdi. "Chuchvarani xom sanabsan! – deb o'yladi u Zufar Xodiyevichning gaplaridan bo'g'ilib. – Hali shunaqa qo'shiqlar yozayki, o'zing ham, o'sha erkatoying Mutal ham yoqa ushlab qollaring... Shunday ashulalar aytayki, zallaringni tomi ko'chib ketsin!"

U shu kuniyoq yangi kuy topishga kirishdi. Ajab, harchand urinsa ham ko'nglida na bir nurli tuyg'u, na ilhombaxsh ohang topilmadi. Oxiri charchadi. "Boshi kesilgan tovuqday pitirlab, nima qilaman, – deb yupatdi u o'zini-o'zi. – Shuncha qo'shiqlar ham yetadi. Avval borini hazm qilib turishsin... – Divanga yonboshladi-da, xotirjam jilmayib qo'ydi. Shu tobda hamma narsa baribir edi unga.

* * *

Shavkatjon talpinchoq bo'lib qoldi. U uy burchagidagi belanchakda maykachan yotar, ha-deb qiyiqrib kular edi.

Alimardon barmog'i bilan uning jajji qornini qitiqlar, Shavkat do'mboq oyoq-qo'llarini baravar silkitib iljayar, hali tishi chiqmagan og'zini ochib qiyqirgancha dadasiga talpinardi.

– Muqad! Qara, qaragin! Oyog'ini velosiped qilyapti! – Alimardon devorga osiqli gilamni tozalayotgan xotiniga qichqirdi. – Ko'rsang-chi, buningni!

Muqaddam qoʻlidagi hoʻl lattani tashlab yaqin keldi. Shavkat onasini tanidi: yanayam qattiqroq qiyqirib qoʻlchalarini silkita boshladi.

— Voy sen-ey! — Alimardon yana barmogʻi bilan uning qornini qitiqladi. — Kulishini qara, kulishini!

— Qoʻying! — Muqaddam uning qoʻlini surib tashladi. — Bolani qiynamang!

Ikkovlari bir-birlariga qarab jilmayib qoʻyishdi.

Eshik qoʻngʻirogʻi jiringladi. Muqaddam yoʻlakka yugurdi. Oyogʻiga duch kelgan kalishni ilib, hovliga tushdi. Yerlar selgib qolgan, ammo hali havoda erigan qor isi gurkirardi. U sementlangan yoʻlakdan halqob suvlarni bosib oʻtib, darvoza eshigini ochdi.

— Voy, Lobar!

U quvonchdan chehrasi yashnab ketgan dugonasini quchoqlab oldi. Lobar yomgʻirpoʻsh kiyib olgan, boshidagi hindiy roʻmoli charaqlagan quyosh nurida yarqillab turardi.

Muqaddam uning doʻmboq qoʻlidan ushlab ichkariga sudradi.

— Yoʻq, kirmayman... Ering boʻlsa kirmayman. — Lobar qaysarlik qilib eshik oldida turib oldi. Uning oq sariq yuzi qizarib ketgan edi.

— Esing bormi, yursang-chi!

Lobar yana qoʻlini tortib oldi. Tuflisining uchi bilan hali qurib ulgurmagan yerni chiza boshladi.

— Toʻyga borasanmi? — Uning chehrasi yana ham qizarib ketdi.

— Voy, rostdanmi? — Muqaddam uni mahkam quchoqlab, u yuzidan-bu yuzidan oʻpib oldi. — Oʻsha... Jahongirgami?

Lobar quvonchini yashirolmadi, shekilli, uyalgan bo'ldi.

– Ha... – dedi sekin bosh silkib.

* * *

Kelinlar tushgan avtobus Oynatog' qishlog'iga kunbotar chog'i kelib to'xtadi. Yonbosh tomondagi tik ko'tarilib turgan sip-silliq cho'qqi botayotgan quyosh nurida targ'il alanga bo'lib yonar, butun qishloq uning shafag'ida olovlanib ko'rinardi. Allanechuk afsonaviy, hazin bir manzara hali kurtak yozmagan dov-daraxtlarga ham, pastak uylar ustiga ham olovli soya tashlab turardi.

“Oynatog' degancha bor ekan!” – Muqaddam avtobus derazasidan mo'ralab, atrofni tomosha qila boshladi.

Qishloq kichkinagina edi. Yarmigacha toshdan devor urilgan loy tomli uylar, echki qiylari sochilib yotgan shag'al, egri-bugri ko'chalar, katta-katta chinorlar hazin, o'ychan tuyg'ular uyg'otardi unda. Qayerdadir soy shovullar, tog' ungurlarida hali qor erimagan bo'lsa kerak, tezak isi aralash sovuq shabada esib turardi.

Muqaddam ko'pdan buyon – bir vaqtlar o'quvchilik paytida sinfdoshlari bilan sayohatga chiqqanidan beri tog'ni ko'rmagan, shuning uchunmi, bu yerning rang-barang manzarasi unga quvonch baxsh etardi. Allaqayerda radio karnayi shang'illaydi, sigirlar ma'raydi, qishloq ahli oqshom taraddudida yelib-yuguradi.

Ko'cha ichkarisida surnay tovushi eshitildi. Muqaddam yonida o'tirgan Lobar o'zining qo'li-

ni mahkam ushlab olganini sezib, burilib qaradi. U oppoq roʻmolga burkanib, engashib olgan edi.

– Kuyovlar kelishyapti, – dedi Muqaddam roʻmol ustidan uning qulogʻiga shivirlab.

Lobar uning qoʻlini tagʻin ham mahkamroq qisdi.

– Qoʻrqyapman.

Ular boshqa gaplasha olishmadi. Guldasta koʻtargan yigitlar avtobusni oʻrab olishdi. Pastdan hayajonli qattiq-qattiq tovushlar eshitildi.

– Kelin tushmaydimi?

– Olib tushsang-chi, Jahongir!

Old tomondagi eshikdan kattakon guldasta koʻtarib kuyov chiqdi. U jingalak sargʻish sochi ustidan chust doʻppi kiyib olgan, koʻkish koʻzlarida oʻt chaqnab jilmayar edi.

Lobarni bir qoʻlidan kuyov, ikkinchisidan Muqaddam ushlab, pastga olib tushishdi. Tor koʻcha odamlar bilan toʻlib ketgan, oyoq ostini koʻrib boʻlmas, hali qurimagan silliq toshlar ustidan sirpanib-sirpanib borishardi. Ikki tomondagi pastak devorlar ortidan xotin-xalaj moʻralashar, baqirib-chaqirib kelinni koʻrsatishar edi.

Muqaddam bir qoʻlida Shavkatni koʻtarib olgani uchun qiynalar, ammo Lobarning bilagidan mahkam tutib borardi.

– Ehtiyot boʻl, qoqilma! – derdi u hadeb bir gapni takrorlab.

Kichkina eshikdan kirib borishganida yigitlar qiy-chuv koʻtarib “Toʻylar muborak”ni aytishdi. Allakim sochqi sochdi. Keyin surnay ezib-ezib nola chekdi.

Bunaqa paytda har bir juvon o'zining kelinlik damini eslaydi. Muqaddam ham o'zining ilk yor-yor bilan Alimardon akasinikiga kirib borganini esladi-yu, hayajonlanib ketdi.

Hovli o'rtasida lovillab yonib turgan gulxan yonidan o'tib to'rga chiqishdi. Hamma chapak chalib, kelin-kuyovni olqishladi.

Muqaddam stol oldiga o'tirganidan keyingina atrofga razm soldi. Kattakon hovlining to'rt chekkasidagi stollarga mehmonlar tizilishdi. Havo salqin, etak tomondan – shovullayotgan soydan sovuq shamol esadi. U shamollab qolishidan cho'chib, Shavkatni bag'riga bosdi.

To'y qizib ketganida Shavkat uxlab qolgan edi. Muqaddam uni hamon bag'riga bosib o'tirar, ora-chora Lobarni ovqat yeyishga qistab qo'yardi.

Tog' ustida yirik-yirik yulduzlar yondi. Qopqora tiniq osmonda ular gavhar donalarday yashnab ko'rinadi, juda past tushib qolganga o'xshaydi. Negadir Muqaddamning ko'ngli xijil bo'la boshladi. U uyiga ketgisi kelardi.

Kelin tarafdin kelgan qiz-juvonlar o'rtasida shivir-shivir gap yurib qoldi.

– Avtobus ketayotganmish...

Muqaddam Lobarni bilagidan ohista tutib, sekingina shipshidi:

– Men ham ketaman.

– Yotib qolaman, demaganmiding? – Lobarning astoydil xafa bo'lgani ovozidan bilinib turardi.

Muqaddam chindan ham Mardon akasiga “Bugun qaytmayman” degan, hozir ham be-

qarorlik qilib, Lobarni tashlab ketgisi kelmas, ammo qo'lda uxlab qolgan Shavkatni o'ylabmi, ko'nglida tushunib bo'lmas bir g'ashlik uyg'on-gani uchunmi, fikridan qaytgan edi.

– Yo'q, ketmasam bo'lmaydi.

U sekin chiqdi-yu, tashqariga yo'l olgan xotinlarga ergashdi.

Chorak soatlardan keyin avtobus chiroqlari past-u baland tog' yo'llarini avaylab paypasla-gancha yurib ketdi.

* * *

Muqaddam o'z darvozasi oldiga yetib kel-ganida tun yarmidan og'gan, oy allaqachon bo-tib ketgan edi. Derazalari ham, darvozada ham chiroq ko'rinmasdi.

– Adang ishdan kelmabdilar, – dedi Mu-qaddam xuddi tushunadiganday Shavkatga qa-rab. U yo'lda uyg'ongan, ammo g'ingshimay jimgina kelayotgandi.

Muqaddam darvoza peshtoqidagi teshikcha-ga cho'zilib qo'l suqdi. Kalit yo'q edi.

“Tashlab ketmabdilar-da, – dedi u pichirlab. – Voy, esim qursin, o'zimda ham bor-ku”. U ke-tayotganida kalitning bittasini tashlab ketgani-ni, ikkinchisini yomg'irpo'shining cho'ntagiga solib olganini esladi.

Havo ochiq bo'lgani uchunmi, salqin shamol esib turardi. Muqaddam bolaning shamol-lab qolishidan cho'chib, shosha-pisha eshi-kni ochdi. G'ishtin zinalardan ayvonga chiqdi. Chiroqni yoqdi.

Xuddi shu payt eshik oynasidan yotoqxona ichida chiroq yongani ko'rindi. Ichkaridan kalit shiqirlab, eshik lang ochilib ketdi.

Muqaddam qo'rqqanidan birdan orqaga chekindi. Bolani tashlab yuboray dedi. Eshik oldida ich kiyimdagi Alimardonning gavdasi ko'rindi.

– Odamning yuragini yorib yuboray dedingiz! – Muqaddam erkalash ohangiga to'lgan ovoz bilan Alimardonni koyidi. Keyin jilmayib Shavkatni baland ko'tardi. – Mana, bizlar keldik...

U Alimardonning chehrasiga qaradi-yu, qo'rqib ketdi. Erining turqi shu tobda dahshatli bo'lib ketgandi. Uning rangi quv o'chgan, negadir titrar, ko'zlarininng qorachig'i kichrayib, dum-dumaloq bo'lib qolgandi. Nihoyat, uning tili kalimaga keldi:

– Muqad...

Muqaddam hayron bo'lib, ichkariga mo'raladi. Avvaliga hech nima tushunmadi. Divan-karavot ustida qo'rquvdan shumshayib o'tirgan yarim-yalang'och xotinni ko'rdi-yu, birdan hammasiga tushundi.

– A-a-a! – deb qichqirib yuborgancha, dahshat ichida orqasiga chekindi. Ayvonning burchak-burchaklari, jimjit hovli iztirobli chin-qiriqdan larzaga keldi.

– A-a-a!!

Shavkat qo'rqib ketib, chirillab yig'lay boshladi. Muqaddam uni bag'riga bosgancha hovliga otildi...

... Alimardon turgan yerida haykalday qotib qolgan, hozir nimadir qilish kerakligini, qan-

daydir muhim, juda muhim bir ish qilish zarurligini bilar, ammo o'ylab topa olmasdi. Ha, topdi! Shavkatni olib qolishi kerak!

U o'zi qilib yurgan ishlari uchun qachondir javob berishga majbur bo'lishini oldindan bilar, ammo bu kun xuddi shu bugun yetib kelishini bilmagan edi. "Kelmayman deb ketgan odam qaytib kelishini kim bilibdi?" Bir lahzada uning xayolidan bir kechalik huzur uchun Klarani uyiga olib kelib, kechirilmas xato qilib qo'ygani, endi hammasi tamom bo'lgani chaqmoqday yaraqlab o'tdi. Bu xato boshqa bir fojiani boshlab kelishini, Muqaddam uni hech qachon kechirmasligi endi aniq tushundi. Oxirida eng katta fojiani ham tushundi. Yo'q, u o'g'lini – o'zi uchun shu qadar yaqin bo'lib qolgan, yuragining bir parchasiga aylangan Shavkatni endi hech qachon ko'rolmasligini o'yladi-yu, zinadan yalang oyoq pastga otildi. Yo'q, yalinib-yolvorib bo'lsa ham to'xtatib qolish kerak!

Alimardon zax yerda sakrab-sakrab Muqaddamning ketidan yugurdi. Darvoza tagida yetib oldi.

– Muqad... – dedi halloslab.

Muqaddam keskin o'girilib qaradi. U entikib nafas olar, qorong'ida o't bo'lib yonib turgan ko'zlari charaqlar edi.

– Muqad... – dedi Alimardon qo'l cho'zib. – Men...

– Qoch, vijdotsiz! Yo'qol, iflos! Yuvuqsiz! – dedi Muqaddam chinqirib. Birdan qo'ldan Shavkat sirg'alib tushib ketayotganini sezib, ko'tarib mahkam bag'riga bosdi.

Eshikdan otilib chopib chiqib ketdi. U yig'lagisi kelar, ammo yig'lay olmas, turtinib-turtinib chopib borar, bola chirillab yig'lardi. Bir yerga borganda oyog'i toyib ketdi. Ammo Shavkatni qo'yib yubormadi. Cho'kkalab olganicha bolani mahkamroq bag'riga bosdi. Beixtiyor orqasiga qaradi. Kattakon uy vahima ichida qorayib ko'rinar, bitta, faqat bitta derazadan iflos nur to'kilib turardi.

Shundagina u Shavkatning boshiga yuzini bosganicha o'ksib-o'ksib yig'lab yubordi. Ha, u sezar edi. Erining sayoqligini, o'ziga xiyonat qilayotganini sezardi. Ammo bu xayoldan dahshatga tushib, o'zini aldar, uni pok deb o'ylashga majbur etardi.

Bir vaqtlar mana shu uyga yor-yor bilan kirib kelganini haligina orziqib eslamaganmidi!

Ha, bu yuvuqsiz boshidan uni baxtiqaro qilgan edi. Oxirida ham baxtsiz qildi! Shuncha yillardan beri bir so'zini ikki qilmay hukmiga bo'ysunib kelganida, vaqti kelib allaqanday xotinlar bilan to'shagini harom qilishini bilganida edi!

Munchalar sho'r bo'lmasa bu peshonasi!

U hamon hiqillab-hiqillab borar, qayoqqa ketayotganini o'zi bilmas, uyiga qaytay desa, badjahl otasining g'azabidan qo'rqrar, osmoni falakda osilib turgan yulduzlar sovuq ko'z yosh to'kib yum-yum yig'lar, faqat Shavkat ovunib qolgan edi. U onasiga nima bo'lganini tushunmoqchiday qorong'ida ko'zlarini javdiratib borardi.

* * *

Quyosh baxtidan entikkanlarga ham, g'amidan bag'ri qon bo'lganlarga ham baravar nur sochaverar ekan. Uch haftadan buyon Muqaddamlarning g'am yukini ko'tarolmay jimjit bo'lib qolgan kaftdek hovlisida bahor gurillaydi. Tip-tiniq, chuqur osmonda tog'-tog' bulutlarni ko'chirib yurgan ko'klam sabosi el qatori bu hovliga ham iliq tomchilar purkab o'tdi. Hovlidagi bir tup o'rik shoxlarida qinidan chiqqan dovuchchalar mo'raladi. Burchakdagi oshxona tomida chuchmomalar ochildi. Hovuzcha oldida Muqaddam qizligida dadasiga janjal qilib ektirgan bir taxta o'sma yana jonlanib qoldi. Mana shu o'smalar suvi bir vaqtlar uning qunduz qoshida yashnagan edi.

Endi-chi? U o'smani nima qilsin? Kimga? Nimaga? Kim uchun qo'yadi?

Muqaddam afsus bilan xo'rsinib qo'ydi. U Shavkatning yaktakchalarini yuvib o'tirar, iliq-qina oftob yelkalarini qizitar, jomashovdagi oppoq ko'pik sachrab-sachrab ketardi.

Muqaddam hech nimani o'ylagisi kelmas, ammo g'amgin xayollar yuragini g'ijimlardi.

Chiqqan qiz chig'iriqdan tashqari, deydilar. U qaytib kelgan kunidan boshlab Anzirat xolaning boshiga tog'day g'am tushdi. Ona har kuni uni koyiyverib charchadi. Muqaddam bo'lgan gaplarning hammasini aytib berdi. Endi hech qachon qaytib bormasligini ham aytdi. Rostda, nimaga borsin? Qaysi qilgan yaxshiliklari-ga? To'ydan keyin uch-to'rt oy o'ynab-kulgani bo'lmasa...

Endi o'ylab qarasa, Alimardon uni qilcha ham qadrlamagan ekan. Nima qilsa o'zi uchun qilarkan. Muqaddam unga bir oqsoch bo'lib qolgan ekan.

Yo'q, hecham qaytib bormaydi. Yelkasining chuquri ko'rsin o'sha uyni!

Muqaddamlarning xonadoni o'sha kundan boshlab yana bir qo'rqinchli voqeani kutib yashardi. Otasi bir oycha ilgari Boysunga – uzoq bir qarindoshlarinikiga ketgan, uydagi gapdan bexabar edi. Ona-bola erta-indin qaytishi kerak bo'lgan otani yurak hovuchlab kutishardi...

Ichkaridan bola yig'isi eshitildi. Muqaddam shosha-pisha qo'lining ko'pigini bir chekka-da yotgan sochiqqa artib yugurdi. Oynaband ayvoning eshigini sharaqlatib ochib kirdi.

Anzirat xola ikki bukilgancha Shavkatni belanchakdan olmoqchi bo'lar, doka ro'moli sirg'alib yelkasiga tushib qolgan, oppoq sochlari to'zg'ib ketgandi. U ovozi baralla qo'yib Alimardonni qarg'ardi.

– Xudoyo yigit o'lsin. Yigitgina o'lmasa rozi emasman. Bolaning ko'z yoshi ko'r qilmasa, rozi emasman!

Muqaddam yig'layotgan Shavkatni onasining qo'lidan oldi-da, bag'riga bosdi.

– Ungayam boqqan balo bordir, yigitgina o'lgur! – Anzirat xola bolaning ho'l taglik ko'rpa-chasini almashtirdi-yu, Muqaddamga zarda bilan qarab qo'ydi. Muqaddam onasining toliqqan chehrasiga, kasalmandlikdan milklari shishib ketgan ko'zlariga, oppoq sochlariga qarab turib, rahmi keldi. Shuncha yillar azob chekib,

o'zini katta qilgani yetmasmidi? Keksayganida, endi rohat ko'raman deganida, ko'rgani shu bo'ldimi!

– Qo'ying, – dedi bir onasiga, bir o'g'liga qarab sekingina, – qarg'amang. Nima foydasi bor...

– Tag'in qarg'amang deydi-ya! Hali otang kel-sa, ko'rasan tomoshani! – Anzirat xola jahl bilan burilib tashqariga chiqib ketdi. Hovli tomondan uning oh chekkani eshitildi. – Ey, falak!

Muqaddam onasining birgina shu nolasi-dan umr bo'yi ko'rgan mashaqqatlarining bu-tun dahshatini sezib, yuragi zirqirab ketdi. O'zi ham bilintirmay uf tortib qo'ydi. Ko'krakka tal-pingan Shavkatining qo'ng'ir sochlarini siladi. U jimgina, to'yib-to'yib emar, ko'zlarini suzib turar, ammo qoshlari chimirilib ketgan edi. “Xuddi o'shaning o'zi! – Muqaddam beixtiyor jilmaydi. – Qosh-ko'zi ham, o'jarligi ham...” – U engashib o'g'lining yuzidan avaylabgina o'pdi.

* * *

Muqaddam Shavkat uyg'onmasdan ishlarini bitirib olish uchun yelib-yugurar edi. Anzirat xola yuragi qon bo'lib ketganini aytib, erta bi-lan qo'shninikiga chiqib ketdi. Muqaddam idish-tovoqlarni yuvdi, hovli supurdi. O'sma ol-dida to'plangan axlatlarni paqirga solayotgani-da to'satdan eshik taqillab qoldi. Muqaddam tanidi. Tanidi-yu, qo'lidan supurgi tushib ket-di. “O'sha! – Muqaddam uning eshik qoqishini yaxshi biladi. – O'sha!”

U ovoz chiqarishdan cho'chigandek bir lahza nafasini yutib, turib qoldi.

Eshik yana taqilladi.

Muqaddam oyoqlaridan mador ketib, qaltirab borayotganini sezar, o'zini bosib olishga urinar edi. Nihoyat, u sekin-sekin borib, zanjirni tushirdi. Alimardonni ko'rdi-yu, begona erkak qarshisida turgandek barmoqlari bilan ko'ylagining yoqasini g'ijimlab, ko'kragini yashirdi.

Alimardonning ko'zlari bir oz cho'kkan, ammo tik qarab turar, Muqaddamning ko'nglidagini bilib olmoqchiga o'xshardi. Nihoyat, Muqaddam unga boshdan-oyoq razm solib chiqdi. Alimardon eshik kesakisini ushlab olgan, ko'k kostyumining yengidan chiqib turgan oltin soati yaraqlardi. Bu soatni yaqinda ikkovlari birgalashib olishgan, Muqaddam o'z qo'li bilan uning bilagiga solgandi.

– Mana, men keldim, Muqad...

U bu so'zlarni shunday mayin aytdiki, Muqaddam uning hech qachon bunday muloym, yalinchoq ohangda gapirganini eshitmagan edi. Yo'q, eshitgandi, bir vaqtlar, kelin bo'lmasidan ilgari...

Muqaddam yana ko'z o'ngi xiralashib ketayotganini, bir og'iz gapirsa ovozi titrab ketishini bilib indamadi. Yana uning qo'llariga, barmoqlarining ustini mayin tuk qoplagan qo'llariga qaradi. Qachondir bu qo'llar uning sochlari-ni silagan. Mayin-mayin silagan. Silab turib baxtiga chang solgan... Bu qo'llar o'sha xotinning ham sochlarini silagan-da. O'sha xotinning ham yelkalarini siypalagan-da...

Muqaddam g'azabdan bo'g'ilib pichirladi:

– Nega keldingiz? Nima kerak sizga?!

Alimardon Muqaddamga tanish, o'sha ma'noli ohangda kuldi.

– Bo'l endi, Muqad...

Muqaddam alamdan lablarini tishlab, devorga suyanib qoldi.

“Bo'l endi...” – U kelinchak paytida erining xuddi shu so'zlarini, xuddi shu ohangda kulib aytganini har kecha eshitardi. Kim bilsin, yana kimlar eshitmadi ekan bu so'zlarni...

Uning vujudini birdan g'azab yondirdi-yu, nafrat bilan pichirladi:

– Keting!

Shu tobda u Alimardonning yalinishini, yolverishini istar, o'sha uyga baribir qaytib bor-masligini bilib tursa ham, shuncha iztiroblari haqi uni tiz cho'ktirishni, qasos olishni xohlardi.

Ammo Alimardon yalinmadi. Uning ko'zlari-ga xotirjam tikilib turdi-da, sekin ta'kidladi:

– Bola bor, esingni yig'...

Muqaddam g'azab ichida qo'llari qaltirab, eshikni qarsillatib yopdi-da, zanjirlab oldi. Nima qilayotganini o'zi ham tushunmay, uyga otilib kirdi. Uxlab yotgan Shavkatni dast ko'tardi-yu, birov tortib olib qo'yayotgandek mahkam bag'riga bosdi.

* * *

Shavkat tug'ilganidan beri Muqaddam uyqusi qush uyqusidek ziyrak bo'lib qolgan edi. Hozir ham u endi ko'zi ilinganida kimdir shipship yurib yoniga kelganini sezdi-yu, uyg'onib ketdi. Boshida onasi engashib turardi. Uy ichi qorong'i bo'lsa ham u onasining chehrasidagi

xavotirni payqadi. Ko'ylagining ko'krak tugmalarini qadarkan, onasiga tikilib so'radi:

– Nima bo'ldi, oyi?

Anzirat xola javob bermadi. Tashqarida shamol guvillab, derazaning ochiq qolgan bir ta-vaqasi g'iyqillar, uy ichidagi sukunatni chuqur-lashtirishga qasd qilganday horg'in ingrar edi.

Muqaddam Shavkatni uyg'otib yubormaslik uchun ehtiyot bilan o'rnidan turdi.

– Nima bo'ldi? – dedi tag'in shivirlab.

Ona Muqaddamga go'daklikdan tanish bo'lib qolgan xavotirli ovozda pichirladi:

– Dadang keldi... – Uning yuragi orqasiga tortib ketdi, qo'rqa-pisa ayvon tomonga qarab qo'ydi. – Ko'chadan eshitib uyingga boribdi. Ering bilan gplashibdi. Avzoyi yomon...

Muqaddam turgan yerida qotib qoldi. Bir vaqtlar qizaloqlik paytida gunoh qilib qo'ysa, da-dasi uni ayovsiz kaltaklar, o'shanda onasi xud-di hozirgidek titrab-qaqshardi. Muqaddamning vujudini yengil bir titroq silkitib yubordi. U da-dasining qahri qattiq ekanini, "Qizing eridan chiqib keldi", degan isnodni ko'tara olmasligi-ni bilar edi. U dadasining ko'nglida borini bilib olmoqchiday ayvon tomonga qarab qo'ydi. Qiya ochiq eshikdan uy ichidagi gilamga nur to'kilib turar, ammo dadasi ko'rinmasdi. Tashqarida hamon shamol guvillaydi, o'rik shoxlari ayanchli ingrab, bir-biriga qarsillab uriladi, bitta-yarimta yomg'ir tomchilayotgangan bo'lsa kerak, deraza oynalari chirsillaydi.

Muqaddam yana bir nafas ikkilanib turdi-da, sekin-sekin borib, eshikni ochdi. To'rda, guldor

qog'oz yopishtirilgan devor tagidagi ko'rpachada o'tirgan otasiga salom berdi. Lekin ovozi o'zi ham arang eshitdi. Dadasi o'siq qoshlari ostidan unga bir qarab qo'ydi-yu, alik olmad. Uning ozg'in, serajin yuzida qon qolmagan, iyagi titraganidan qop-qora soqolining uchi bilinar-bilinmas silkinib turar, ko'kimtir tomirlari bo'rtib ketgan qo'lini musht qilib olgancha xontaxtaga tirab o'tirardi.

Muqaddam otasidan ko'z uzmay, oyoq uchida yurib kelib poygohga cho'kkaladi. Onasi ham sharpaday siljib keldi-yu, eridan ko'z uzmay ikkovlarining o'rtasiga o'tirdi.

Ota hamon indamas, xontaxtaning yupqalanib ketgan qirrasiga tikilgancha o'tirardi. Muqaddam mana shu dahshatli sukunatning tezroq tamom bo'lishini kutar, nima bo'lsa ham otasi tezroq gapirishini xohlar, hozir portlash ro'y berishini bilib azoblanardi. Onasi gapir, ahvolini so'ra, deganday Muqaddamga imlab qo'ydi. Ammo Muqaddam hozir otasining ahvolini so'rasa, battar lovillab ketishini bilardi. Shuning uchun indamay o'tiraverdi.

Nihoyat, otasi unga qoshini chimirib qarab qo'ydi.

– Ering bilan nega urishding?

Muqaddam dadasining ataylab yumshoq gapirganini tushundi. Lekin javob bermadi.

Onasi qo'rquv ichida goh qiziga, goh eriga qarab shoshilib gapirdi:

– Suv bir loyqalanmasdan tinmaydi... Ertaga o'zingiz oborib qo'yasiz, binoyiday bo'lib ketadi. – U Muqaddamga qarab xo'p de, deganday imladi.

Muqaddam bunaqa gaplardan foyda chiqmasligini bilib, past, ammo qat'iyat to'la ohangda yuragida borini aytdi:

– Yo'q, oyi, men qaytib bormayman!

Ona bechora olazarak bo'lib qolganini sezdi-yu, yana qaytardi:

– Bekorga ovora bo'lmanglar...

Otasi xontaxtaga yanayam pastroq munkayib, ko'zlarini tag'in bir nuqtaga tikib turaverdi.

Oraga yana o'sha tarang sukunat cho'kdi. Tashqaridagi shamol kuchayib ketdi. Endi shamol muttasil guvillar, o'rik shoxlarining vahimali vishillashi aniq eshitilib turar, bo'g'otning allaqayeri qirsillar, shiftdagi chiroq sekin-sekin lopillab dadasining soyasini xontaxta ustida u yoq bu yoqqa silkitardi.

– Ering bilan gaplashdim. – Dadasining ovozi sukunatda jaranglab eshitildi. U o'zini bosib oldi shekilli, anchadan keyin bosiq ovozda qo'shib qo'ydi: – Qilmishidan pushaymon bo'lib o'tiribdi. Yalinib borsam, o'zi kelmadi, deyapti.

O'zining to'shagida yotgan o'sha juvon Muqaddamning ko'z oldiga keldi-yu, hali eskirmagan, hech eskirmaydigan alami yana lovillab ketdi. “Qilg'ilikni qilib qo'yib nega yalinadi?!” – Boyagi qo'rquv allaqayoqqa yo'qolib, o'rnini chidab bo'lmas nafrat egalladi.

U indamay yuzini o'girdi.

Yana onasi o'rtaga tushdi.

– Urmagan, so'kmagan er bormi, bolam? Bitta bolangni tirik yetim qilasanmi?!

Muqaddam yaxshilik uchun yolg'on gapirgan onasiga ma'nosizgina qarab qo'ydi-yu, indamay o'tiraverdi.

– Avlodimizda eridan chiqish odati yo‘q, – dedi otasi bo‘g‘iq ohangda. – Butun mahallaga halitdan gap tarqalib ketibdi... Qaysarlik qilma, yopig‘lik qozon yopig‘ligicha qolsin. Boshqa iloj yo‘q.

Muqaddam kinoya bilan kulib qo‘ydi. Boshqa iloj yo‘q emish?.. Nima, birov undan o‘tganini bilarmidi?

Onasi ota-bolani murosaga keltirish, Muqaddamning shaxtini qaytarish uchun tag‘in o‘rtaga tushdi:

– O‘zing ko‘ngil qo‘yib tekkansan, qizim... Birov seni majbur qilgani yo‘q.

Muqaddam ayovsiz haqiqatni shundoqqina ro‘parasiga keltirib qo‘ygan onasiga yarq etib qaradi. “O‘zim! O‘zim! Hammasiga o‘zim aybdorman! – U o‘kinch bilan boshini quyi soldi. – Ko‘ngil qo‘yib... Ko‘ngil qo‘yibmi, majbur bo‘libmi?!” – U allaqachonlardan beri shu savolni o‘ylar, ammo javob topolmasdi. Boyagina Alimardonni qovura boshlagan nafrat olovining bir cheti endi o‘zini ham kuydirib tashladi. Onasi yana allanimalar dedi. Ammo Muqaddam eshitmadi. Endi uning yuragini beshafqat bir qo‘l g‘ijimlar, lekin bu qo‘l Alimardonnikimi, o‘zining qo‘limi – ajrata olmas edi.

– Ertaga u keladi.

Muqaddam dadasining so‘zlarini yarim-yorti eshitdi-yu, burilib qaradi.

– Nima?!

– Ering kelib, olib ketadi, – dedi otasi yumshoq, lekin qaysar ohangda. Keyin yana ham yumshoqroq qilib qo‘shib qo‘ydi: – Uyat bo‘ladi. Gunohini bo‘yniga olib turibdi-ku. Iloj qancha?

– Men bormayman, – dadasi qanaqa ohangda gapirgan bo'lsa, Muqaddam ham xuddi o'sha ohangda javob berdi.

Otasining qalin qoshi ostidagi ko'zlari chaq-nab ketdi. Endi uning qoni qaynay boshla-gan, o'z hukmiga bo'ysumaganlarning jazosini beruvchi asablari tarang tortila boshlagan edi.

– Borasan! – dedi cho'rt kesib. – Bormasang, o'zim oborib qo'yaman.

– Bormayman!

– Borasan!

Otaning qoni gupillab ketdi. Lekin Muqad-damning vujudida ham xuddi shu ota qoni aylanardi. U mo'min-qobil onasiga emas, xuddi shu otasiga tortgan edi.

– Bormayman! – dedi u otasiga tik qarab.

– Hay, dadasi, bola qo'rqadi! – ona dahshat ichida erining titray boshlagan qo'llariga yopishdi. – Qo'ying... Qo'yinglar...

– Borasan, itvachcha, borasan!

Muqaddam sakrab o'rnidan turdi.

– Bormayman! Bekorga ovora bo'lasizlar!

Otaning ko'zlari chaq-nab ketdi. Mahsili oyog'i bilan xontaxtani tepib yubordi. Xontaxta Muqaddamning shundroqqina oldidan uchib o'tib, obrezga borib tushdi-yu, qarsillab sindi.

Ona chirqillab eriga yopishdi. U allanima deb yolvorar, ammo Muqaddam eshitmas edi.

– Yo'qol ko'zimdan, ko'rnamak!

Muqaddam jaholatdan qaqshayotgan otasi-ning oldiga tik yurib keldi.

– Haydamasangiz ham ketaman! – U ko'ksi-ni to'ldirib kelayotgan yig'ini arang bosib, nim

qorong'i uyga otilib kirdi-yu, o'g'lini ko'rpasi bilan yulqib karavotdan oldi. Shavkat g'ingshib yig'lay boshladi. Muqaddam yana shiddat bilan otilib chiqdi. O'g'lini mahkam bag'riga bosib, ayvon eshigiga yetdi.

Ona endi erini qo'yib yuborib, yig'lagancha Muqaddamga yopishdi. U yig'i aralash bir nimalar der, Muqaddamni olib qoladigan tanho umidi shudek Shavkatga talpinar, bolaning ko'rpachasidan tortiqilardi. Muqaddam hech nima eshitmadi. Ayvonning oynaband eshigini qarsillatib ochdi-da, o'zining eng osuda damlari kechgan uyiga bir qarab qo'ydi. Shu qarashda ko'zlaridan yosh tirqirab ketdi.

– Tegma! Ketsin! – hayqirdi otasi turgan yerida yaproqday qaltirab. – El-yurt oldida sharmanda qilgandan ko'ra, yo'qolib ketsin!

Muqaddam g'ishtin zinadan hovliga sakrab tushdi. Qattiq shamol nafasini qaytarib yubordi. Ro'moli pirpirab, yelkasidan sirg'alib uchib tushdi, sochlari yoyilib ketdi.

Yo'lak oldida onasi unga yetib olib, bilagiga yopishdi.

– Jon bolam, esingini yig', jon bolam! – dedi u yig'lab.

Muqaddam onasining iztirob to'la yig'isini eshitib, qayrilib qaradi. Ammo to'xtamadi. Pastak darvozadan boshini egib ko'chaga otildi, yugurib ketdi.

Ko'chalarda shamol o'kirar, simyog'ochlar uchidagi chiroqlar shiddat bilan lopillar, chopib borayotgan Muqaddamning soyasini u yoqdan bu yoqqa irg'itar edi.

Toshkent! Odamlarning baxtini qanchalik bag'ri kenglik, saxiylik bilan ko'ksiga sig'dirsa, baxtsizligini ham shunchalik bag'ri kenglik, beparvolik bilan qarshilaydi!

Muqaddam ko'ksini to'ldirgan yig'idan dov-dirab ko'cha bo'ylab borarkan, o'zini yakka-yolg'iz, ojiz his etar, odamlar allaqachon uy-uylariga kirib ketishgan, qaysi bir dera-zalarda chiroqlar o'chgan, kimlardir baxtidan entikib hayot gashtini surar, qaysi bir dera-zalardan kuy yog'ilib chiqar, kimlardir o'z oqshomini shodlikka to'ldirgan aziz bir odami bilan suhbat qurardi. Faqat u yolg'iz edi. Uning qadam tovushlari asfalt yo'lkada qarsillar, shamol aralash quloqni teshib yuborguday olsi-olislarga tarqalar edi. Ha, u biladi! Otasi jahl ustida shunday qilayotganini, zum o'tmay pushaymon bo'lishini, butun umidlari shu qizidan ekanini biladi. Onasi hozir alam ichida zir titrab, qo'rquvdan behush bo'lib qolganini ham biladi. Lekin otasi, onasiga bo'lgan mehrdan ko'ra o'z-o'ziga bo'lgan nafrat zo'r chiqib, yetaklab ketyapti uni! Qayoqqa? Mana shuni bilmaydi u...

Muqaddam katta ko'chaga chiqaverishdagi pastak uy tagida yotgan xarsangtoshga ko'zi tushdi-yu, birdan hushi joyiga kelganday to'xtab qoldi. O'g'lining yig'layotganini, o'zining sochlari to'zib ketganini endi payqadi. Chiroq nurida unsiz boqib turgan bu tosh uning ko'ziga oltin bo'lib ko'rinib ketdi. Iliq, aziz xotiralarning quyuni to'satdan yopirilib keldi-da, sekingina tosh ustiga o'tirdi.

Bir vaqtlar eri urushda o'lgan xotin shu tosh ustida o'tirib, pista sotardi. Muqaddam qizaloq dugonalari bilan doim shu yerda o'ynardi.

Keyin... Keyin u oqshomlari o'zini kuzatib kelgan Anvar bilan xuddi shu yerda o'tirguvchi edi...

Birdan uning ko'z o'ngida hozirgi emas, o'sha o'z Anvar akasining uyatchan, xayolchan qiyofasi jonlandi...

Mana, hozir ham hamma yoqqa pista po'chog'i sochilib yotibdi. Chekka-chekkada oqarib yotgan papiros qoldiqlarini shamol ermak qilib pildiratyapti...

O'zi ham bir vaqtlar Anvarning muhabbatini ermak qilgan ekan. Dunyo o'zi shunaqa ekan. Kishi o'zini ardoqlaganlarga ozor berarkan-u ozor berganlarni ardoqlarkan...

U o'g'li ko'ksini tortqilayotganini sezib, egilib qaradi. Shavkat ovunib qolgan, ammo uzun-uzun kipriklari orasida yosh yaltirab turar, jajji qo'lchalari bilan onasining siynasiga yopishib olgan edi. U o'g'liga bir qarashdayoq hamma fikrlari izziz yo'qolib ketdi. Ko'ksi quyoshday yagona, quyoshday yorqin onalik mehri bilan to'lib-toshdi. Shavkatni mahkam bag'riga bosib, negaligini o'zi ham tushunmay jilmayib qo'ydi.

Ko'cha ichida shoshilinch qadam tovushlari eshitildi. Allakim halloslab yugurib kelardi. Muqaddam shoshilib, ko'ksini yashirdi. O'g'lini bag'riga mahkamroq bosib o'rnidan turdi.

– Muqad!

Muqaddam zulmat ichidan chiqib kelayotgan ayolni daf'atan taniy olmadi. Keyin tikilib turdi-yu, qichqirib yubordi:

– Lobar!

Lobar yugurib kelib, uni quchoqlab oldi. U harsillar, tez chopganidan rangi o'chib ketgan edi.

– Jinni! – dedi u Muqaddamga o'qrayib. – Esing bormi o'zi?! Nima qilib o'tiribsan, Anzirat xolamni o'ldirmoqchimisani? – U Shavkatni ko'tarib olmoqchi edi, Muqaddam bermadi.

– Qo'yaver o'zim... – Muqaddam uning ke-
linlik latofati barq urib turgan chehrasiga, atir
hidi gurkirayotgan atlas libosiga qarab turib,
loqayd so'radi:

– Qachon kelding?

– Vuy, odamning o'takasini yorib yuboray
deding! – Lobar nafasini rostlab jilmaydi. –
Oyim kasalliklarini eshitib kelgan edim... Uzoq
yo'l, endi kelib turgandim, xolam yig'lab chiqdi-
lar... – U yo'l boshlar ekan, shamoldan yuzini
pana qilib Muqaddamga qarab qo'ydi. – Jinni
bo'lib qoldingmi?

Muqaddam sirdosh dugonasining xuddi
shu paytda uchraganidan ko'nglida bir iliqlik
uyg'onib, unga ergashdi. Lobarning shamolda
hilpirayotgan etaklariga, shoshilib qadam bo-
sishiga qarab borarkan, daf'atan xayoliga qiziq
bir fikr keldi. Bu xayol umid chirog'i singari
oldinga yetaklaganday bo'lib ketdi.

– Lobar, qishlog'inglarda menga ish bormi? –
dedi shoshilib.

Lobar taqqa to'xtab, burilib qaradi. Yana
yuzini kafti bilan shamoldan pana qilib, uzoq
qarab qoldi.

– Nima, ketmoqchimisani? – dedi ishonqira-
may.

– Ish bo‘lsa, boraman! – Muqaddam Shavkatni o‘nglab ko‘tarib, o‘jar, qat‘iy ohangda yana takrorladi: – Butunlay ketaman!

Lobar uning aniq aytayotganini tushunib, tag‘in bir nafas turib qoldi.

– Ish topiladi, – dedi o‘ylanib. U dugonasi-ning o‘z yonida bo‘lishidan quvona boshlagan edi. – Rostdan qaytib kelmaysanmi?

– Butunlay ketaman! – Muqaddamning o‘zi oldinga o‘tib, yurib ketdi.

Zum o‘tmay ular ko‘cha ichiga kirishdi. Ikki juft poshna sadosi shamol qanotida uzoq qar-sillab turdi.

Muqaddam bu ko‘chalarda o‘zining qadam tovushlari endi yangramasligini bilardi.

* * *

Kattakon zal ham, balkonlar ham tomosha-binlar bilan liq to‘lgan. Chekka-chekkadagi eshiklar ustida yonib turgan qizg‘ish, o‘ychan nur ostida odamlarning chehrasi shodon, haya-jonli ko‘rinadi.

Alimardon torini ko‘tarib olgancha, sahna chekkasiga surib qo‘yilgan zangori baxmal par-da orqasidan zalga tikilib turar, ijirg‘anar edi. Kungurador shiftlar ostida Mutal Qodirovning mayin, dilkash ovozi ohista parvoz etgan, odamlar uni hayajondan entikib tinglashadi. Alimardonning nazarida yuzlarcha odamlar shu tobda bir ohangdan tebranib, bir ohang og‘ushida to‘lg‘anayotgandek edi. Bahor suvla-rining jarangdor kulgusi ham, iliq quyoshning erka nurlari ham, iboli yurak to‘lqinlari ham – hamma-hammasi shu ohangda mujassam edi.

Zalda gulduros qarsak ko'tarildi-yu, Alimardonning yuragi zirillab ketdi. U birinchi qatorda o'tirganlarga vahima bilan qarab qo'ydi. Odamlar baravariga qarsak chalishar, Alimardonning raqibini olqishlashardi.

Alimardon Mutalning zalga qarab yengilgina ta'zim qilib qo'yanini ko'rib turdi. U tomoshabinlarga yana bir marta tashakkur bildirdi-da, sahna chetiga chiqdi. Boshlovchi qiz tez-tez yurib mikrofon oldiga borganida, qarsaklar yana kuchayib ketdi. Ammo qiz hech kimga parvo qilmay baland ovoz bilan e'lon qildi:

– Navbat taniqli, sevimli xonandamiz Alimardon To'rayevga!

Alimardon torini qo'lga olib, chehrasiga o'sha tanish tabassumni qalqitdi-da, sahnaga chiqa boshladi. Ammo shu ondayoq qarsak ilgari-gidan ham kuchayib ketdi. Avvaliga u odamlar meni olqishlayotibdi, deb quvondi. Lekin mikrofon oldiga kelganidan keyin chapak tovushlari bir me'yorda gurs-gurs urilayotganini ko'rdi-yu, bir nafas qotib qoldi. Odamlar norozilik bilan qarsak chalishar, zalning chekka-chekka-laridan hushtak ovozlari eshitilib qolardi. Nima gap? Odamlar uni haydashyaptimi? Mutalning o'zini talab qilishyaptimi?

U vahima ichida bir zalga, bir bo'zrayib qolgan boshlovchiga javdirab qaray boshladi, alamdan lablari titradi. Shunda ham o'zini-o'zi majbur qilib qayta jilmaydi. Tomoshabinlarga qarab ta'zim qildi-yu, torini ko'tardi. Zal ustida torning alamli sadolari jaranglay ketdi. Jarangladi-yu, shu ondayoq gumburlagan chapak tovushlari

ostida ko'milib qoldi. Odamlar haydashar edi uni!

Alimardon birdan chalishdan to'xtadi. Sitam to'la ko'zlari bilan zalga tikilib qoldi.

"Bu qanday sharmandalik! Bu qanday sharmandalik!"

Bir vaqtlar momaqaldiroqdek gumburlab odamlarning yuragini larzaga solgan, chaqmoqdek chaqnab kishilarning ko'zini qamashtirgan Alimardon To'rayevning qismati shu bo'ldimi? Sahna gulshanida qanoti kapalakdek tovlan-gan Alimardonning umri shunchalar qisqa bo'ldimi?!

Har safar qiyqirib olqishlagan tomoshabinlar qani? Balki o'shanda eng qattiq qarsak chalib olqishlagan odamlar hozir ham eng qattiq qar-sak chalib uni haydashayotgandir?! Nahotki, Zufar Xodiyevichning gaplari to'g'ri chiqqan bo'lsa!

U zalga o'zining eng shirin, eng baxtiyor damlarini bag'riga yashirgan qadr-don zalga, nochor termulib turgan tilsiz devorlarga, mu-nis qandillarga oxirgi marta qaradi-da, birdan ko'zlariga yosh quyilib keldi.

Turgan yerida shartta burildi-yu, chopgan-cha sahna chetiga chiqdi. Undan yo'lakka o'tdi-da, torini to'shalgan poyandozga tashlagancha yugurib ketdi.

Teatr etagidagi boqqa kirgandagina o'zi-ga keldi. Chor atrofda bahor yashnar, tabiat o'zining mangu, buzilmas qonuniga amal qilib ko'klamni yetaklab kelgan edi. Bog' ustida orombaxsh shabada esar, havoda ko'katlar isi

anqir, ko'klam shamoli mayin yaproqlarni silkitar, yomg'ir suvini emib to'ygan yer emin-erkin nafas olardi.

Ha, yer yuzida qayta tug'ilish, qayta gullash, qayta hayot boshlangan edi. Yolg'iz uning – Alimardon To'rayevning bahori o'tgan edi.

Odam o'zi baxtiyor paytida o'zgalarning baxtsizligini tushuna olmas ekan. Muqaddam uyidan qon qaqshab chiqib ketayotganida Alimardon uning mushtiparligini tushunmagan ekan. Mana, bugun o'zi baxtsizlik nima ekanini payqaganida birdaniga tushundi. Hammasini tushundi. Shu tobda oldida biron-bir yupanchi, biron-bir suyanchig'i qolmaganini o'yladi. O'yladi-yu, butun vujudi bilan munkib ketdi. Shu tobda o'g'lini, o'zining yagona yupanchig'ini bag'riga bosib-bosib erkalatgisi, o'zi ham kingadir erkalangisi, dardlashgisi kelib ketdi!

Nachora? Hayot nimaniki taqdim etgan bo'lsa, o'shandan ortig'ini qaytib olmaydi.

“Ahmoqlar! – deb o'yladi u o'zini sahnadan quvib chiqargan odamlarni o'ylab. – Molfahmlar! Shular san'atkorning dardini bilisharmidi? San'at nimaligini tushunisharmidi?”

U boshini quyi solgancha sekin-sekin yurib borar, alamdan tishlarini g'ijirlatardi. U odamlardan nafratlanar, kuni kecha bir nafaslik orom uchun chakkasiga pul qistirib, bugun o'zini sahnadan haydagan yengil-yelpi tomoshabinlarni ko'rardi-yu, chinakam san'atni qalbining to'rida saqlashga qodir chinakam shinavandalar oz muncha emasligini bilmas bilishni xohlamas edi.

U bahor quvonchiga to'lgan ko'chalardan soyaday sudralib borar, ammo hayot o'zining kichkinagina bir zararchasining fojiasiga parvo qilmas, yashash gashti bilan, tug'ilish zavqi bilan mast edi.

* * *

Alimardon katta yo'ldan burilib, tor ko'chaga kirdi-da, o'n qadamcha yurib to'xtab qoldi. Devorlar osha egilib yotgan o'rik shoxida danak qotirgan dovuchchalar marjondek tizilgan, oqarib qolgan gilolar ustida chumchuqlar parvona bo'lardi. Quyosh endigina ko'z ochgan, kechasi yog'ib o'tgan jalaning tarovatli nafasi hali ketmagan, asfalt ko'chaning u yer-bu yerida suv halqob bo'lib yotardi. Hamma yoq jim, o'tkinchilar siyrak. Faqat ko'cha ichkarisida – yagona simyog'och tagidagi sayhonlikda ikki qizaloq koptok o'ynaydi. Ularning biri, kalta qizil ko'ylak kiygan qiz tomosha qilib turar, ikkinchisi, jajji duxoba nimcha kiyib, sochiga bargak taqib olgani koptokni yerga urib, gir-gir aylanardi. Koptok to'p-to'p etib yerga uriladi, har aylan-ganida qizaloqning bargaklari yoyilib-yoyilib ketadi. Qizil ko'ylakli qiz o'rtog'ining aylanishi-ga havas bilan qarab, bir ohangda sanaydi:

– O'n yetti, o'n sakkiz, o'n to'qqiz...

Alimardon ularga qarab jilmayib qo'ydi. Hayot o'z yo'ldan borar, bahor bolalarga o'z quvonchi, o'z shodliklarini saxiylik bilan taqdim etgan edi.

Alimardon qizaloqlarning oldidan sekin-sekin yurib o'tib ketdi. Qizchalar parvo qilish-

madi unga. U yana yigirma qadamcha yurib, boloxonali uy yonboshidagi ko'kish eshikni ko'rib to'xtadi. Yuragining bir burchida shuncha yillardan beri mudrab yotgan allaqanday pok, ammo azobli tuyg'ular birdan tug'yon urdi-yu, nafasi tiqilib qoldi. Bir vaqtlari – bundan uch yil burun u o'zining do'stlari bilan, yoshlik zavqiga to'lgan yigitlar bilan mana shu yerdan bir ko'cha bo'lib o'tib, ko'kish eshikdan kirib borgan edi. Uni quchoq ochib, farzandim, deb kutib olishgan edi. Endi-chi...

U qo'lga tushib qolishdan cho'chigandek oyoq uchida yurib yaqin bordi. Eshik qiya ochiq turardi. U boshini bir tomonga egib asta mo'raladi. Hovli o'rtasidagi jo'mrakdan suv sharillab oqib yotar, sement hovuzcha to'lib chiqib, ariqcha chetidagi barq urib yotgan o'smalarga toshib ketgandi.

Uning ko'z o'ngi qorong'lashib, entikib ketdi. Hamma narsaning qadri yo'qolganidan keyin bilinarkan. Shu tobdagina, u Muqaddamni sevganini, qattiq sevganini tushundi. Tushundi-yu, yengil titrayotgan qo'llari bilan eshik zanjirini qoqdi.

Ichkaridan ayol kishining "hu-uv" degan tovushi eshitildi. Ayvonning oynaband eshigi taraqlab ochildi-da, qaynanasi ko'rindi. U yo'lakda turgan odamni ko'rmadi shekilli, kaftini quyoshdan pana qilib tikildi. Alimardon uning qo'llari xamir yuqi ekanini ko'rdi. Kampirning egik gavdasi tag'in ham kichraygan, munkillab qolgan edi. Alimardon Muqaddamga uylanganidan keyin bu hovliga kam kelgan, qaynanasini

ham, qaynatasini ham kam koʻrgan, ular uyiga borishganida roʻyxush bermas edi. Hozir u kampirni gʻam-gʻussa ado qilganini payqadi.

– Kelavering, – dedi kampir past, ojiz tovush bilan.

Alimardon kirmadi, kirolmadi. Oʻsha, Muqaddam haydab yuborganidan beri bu uyga qadam bosishga haqi yoʻqligini bilardi.

Kampir javob boʻlmaganidan hayron qoldi shekilli, zinalardan avaylab qadam bosib hovliga tushdi. Suv toshib yotgan oʻsmalarni chetlab oʻtib, yoʻlak yoniga kela turib, taqqa toʻxtab qoldi.

– Keling, – dedi u beixtiyor. Keyin birdan rangi oʻchdi. Xira koʻzlari yarq etib ochilib ketdi. Begona, qora niyatli odam oldida turganday doka roʻmolining uchi bilan yuzining yarmini yashirdi. – Nega keldingiz? – dedi ovozi titrab. – Nima kerak sizga?

Alimardon shu bir ogʻiz soʻzdan – tubsiz alam, bir olam nafrat ohangidanoq hammasi tamom boʻlganini tushundi.

– Men... – Alimardon qaynanasining koʻzlari-ga qaray olmay teskari oʻgirildi. – Oʻgʻlim qani? – dedi yuragidagi gapni aytib.

Ayvon eshigi yana sharaqladi. “Muqaddam”. Alimardon yuragini titratib yuborgan hayajon ichida yarq etib oʻsha tomonga qaradi. Zinadan baland gavdasini gʻoz tutib qaynatasi tushib keldi. U hamon oʻzgarmagan edi. Oʻsiq qoshlari ostidan tikilib qaradi-yu, uzoqdan Alimardonni tanidi.

Alimardonning nazarida uning koʻzlari gʻazabdan chaqnab ketgandek boʻldi. U, Qori ho-

zir, hozirning o'zidayoq haydab solishini his etib turar, endi bitta umidi qolgan edi. Alimardon o'g'lini ko'rgisi kelar, uning ovozi, loaqal yig'isini eshitib qolishini orzu qilardi.

Qori katta-katta qadamlar bilan yurib kelib Alimardonga ro'para bo'ldi. U qisqa-qisqa nafas olar, kulrang yaktagi tagidagi sertuk ko'kragi tez-tez ko'tarilib tushar, soqoli asabiy titrar, burun parraklari qisilib ketgandi. U Alimardonga, mana shu nobakorga arzigulik bir og'iz so'z topa olmaganday anchagacha tikilib qoldi.

– Nega keldingiz? – dedi u nihoyat tilga kirib.

Alimardon yuragini to'ldirgan tuyg'ularni bosib olib, sovuqqina:

– Muqad... – degan edi, Qori uning gapini kesdi:

– Muqadda nima ishingiz bor?

Alimardon hammasi tamom bo'lganini yanada chuqurroq his etdi. Gapni aylantirib o'tirishdan foyda yo'qligini bilib, ko'nglidagi bor gapni aytdi:

– O'g'lim qani?

– O'g'lingiz... – Qori lablari titrab qaytardi: – o'g'lingiz yo'q... Muqad ham yo'q.

Alimardonning ko'nglidagi iztirob o'rnini g'azab egalladi.

– Shavkat qani? Olib ketaman!

– Shavkat yo'q! – Qori chertib-chertib ta'kidladi. – Shavkatni onasi olib ketgan.

“Qayoqqa?” – Alimardonning xayoliga shu fikr urildi-yu, ammo so'rab o'tirmadi.

– Haqingiz yo'q, – dedi bo'g'ilib. – Men otaman.

– Bola tug‘dirishni bilganlarning hammasi ota bo‘lavermaydi!

Pastak eshik uning yuzi oldida qarsillab yopildi. Zanjir shiqirladi.

Alimardon g‘azab o‘tida lovillab bir nafas turdi-da, shartta burilib ketdi.

U hech nimani ko‘rmas, ko‘z o‘ngini oyog‘ini “velosiped” qilib qiyqirayotgan o‘g‘li to‘sib olgan, boshini quyi solib borar, nariroqda esa qizaloqlar hamon chirchira o‘ynashardi.

* * *

Goho zarurat bo‘lib, eski lash-lushlar bilan to‘lib ketgan hujrachani titkilab qolsangiz, zanglab yotgan pichoqchangizmi, jiyagi titilib ketgan do‘ppingizmi topilib qoladi. Shunda allaqachon yillarning gardi bosib, tusini yo‘qotgan xotiralar to‘satdan yarq etadi-yu, tag‘in alangalanib ketadi, yuragingizning o‘t bo‘lib yondirib yuboradi. Bir vaqtlar o‘sha pichoqchada toldan hushtak yasaganingiz, o‘sha do‘ppi-ga qattiq non solib, ariq bo‘yida og‘izoq qilib yeganlaringiz yodingizga tushadi. Kechmish yillaringiz, o‘sha tongday musaffo yillaringiz hozirgi kuningizga qaraganda ancha beg‘ubor, ancha pok bo‘lganini ayanchli bir haqiqatday tan olishga majbur bo‘lasiz.

Alimardon Anvarning Yangi mahalladagi shahar hovlisiga kirib kelganida xuddi shunday ahvolda edi. U bu yerga boshi og‘ib kelib qoldi, ammo baribir Anvarning oldida bosh egishga majbur bo‘lishini o‘ylab, ich-ichidan ezila boshladi.

Alimardon oldi ochiq ayvon to'rida – guldor ko'rpacha ustida o'tirgancha atrofni sog'inch bilan tomosha qilar, bu yerdagi hamma narsa uning bolaligini eslatar edi. Tokchalardagi yaltiroq barkashlar ham, ayvonning yo'g'on-yo'g'on, xiyla sarg'ayib qolgan to'sinlari ham ko'ngliga yaqin, qadrdon edi.

Bir vaqtlar qish kechalarida Alimardon dalada zerikib ketar, ta'tilda shu yerga kelardi. Anvar bilan kechgacha urinib hovli o'rtasida qorbobo yasashar, kechalari xuddi shu ayvon oldiga chodir tashlab qo'yilar, ular tanchaga oyoq uzatib allamahalgacha turshak chaynab o'tirishardi. Tong saharda uyg'onib, hovondagi sopol tovoqlarni olishar, muzlagan qaymoqqa shosha-pisha qora non bo'ktirib yeyishardi.

U o'sha damlarni eslab, miyig'ida kulib qo'ydi. Hozir ham deyarli hech nima o'zgarma-gan. O'sha ayvon, o'sha kaftday hovli. O'rtadagi o'sha bir tup tut oqarib qolibdi. Qarshi tomondagi boloxonada Iqbol xolaning sarishta qo'llari bilan ipga tizilgan marjon-marjon garm-dorilar osilib turibdi. Faqat boloxona tagidagi uy o'zgaribdi. Oqlanibdi, yangi eshik o'rnatilibdi, sirlangan derazalarda kelinlik nishoni bo'lgan nafis darpardalar...

Oshxonada Iqbol xola ko'rindi. U Alimardon ko'nikib qolgan mayda-mayda, chaqqon odim-lar bilan kelib, lip etib ayvonga chiqdi. Non, qand-qurs solingan patnisni Alimardonning oldiga, xontaxta ustiga qo'ydi.

– Kelganingiz qandoq yarashib turibdi, – dedi cho'kkalab o'tirib non ushatarkan. – Santal rah-

matli shundoq bo'lib ketganingizni ko'rganida yurakkinasi qoq ushalmasmidi. Yaratgandan ham aylanay. Bandasini doim bir tomondan qisib qo'yadi-da! – U choy quyib uzatdi. – Oling, aylanay, begonalarga o'xshab o'tirmang.

Alimardon choyni olarkan, zimdan unga qarab qo'ydi.

“Anvar o'rtamizda bo'lib o'tgan gaplarni aytganmi, yo'qmi? – u Iqbol xolaning chehrasida hech qanday o'zgarish yo'qligini ilg'ab tinchidi. – Aytmagan...” – Iqbol xola deyarli o'zgarmagan edi. Hamon o'sha mehribonlik, qop-qora yuzlarida ilqlik. Faqat sochlarining oqi ko'payibdi.

Alimardon ko'pdan beri yerda – ko'rpachada o'tirmagani uchun oyoqlari uvisha boshladi. Ko'zlari bilan stul qidirarkan, birdan o'zining o'zgarib ketganini, qandaydir boshqa odam bo'lib qolganini o'yladi.

– Anvar kelib qolarmikan?

– Keladi, o'rgilay, hali zamon kelib qoladi. – Iqbol xola ovozi pasaytirdi. – Kelinning oyi – shu oy. Bolam boyaqish xavotir oladi-da. Ishdan chiqqa solib uyga yuguradi. O'ziyam bu uyda chaqaloq ovozi chiqmaganiga ikkam o'ttiz yil bo'lyapti.

“Darrov bolali ham bo'lishayotgan ekan-da!” – U birdan yana o'zining Shavkatini, uning qiy-qirib kulishlarini esladi-yu, yuragi sanchib ketdi. “Hozir yo'lga kirgandir”.

Iqbol xola uning chehrasidagi alam ko'lan-kasini ilg'amadi.

– Kelin do'xtirga qatnayapti. Eson-omon qutulsin, ko'p yaxshi chiqdi-da, bolam boyaqish...

Siz bemalol o'tirib turing, qoqindiq! – Iqbol xola yana o'sha ildamlilik bilan o'rnidan turib, hovliga tushdi.

Kunbotar oldidan havo qizib ketgan, dim edi. Chor-atrofdagi tunuka tomlardan chiqqan harorat hovli ichiga qamalib qolganday tuyilar, tutning qilt etgan shabadaga zor yaproqlari g'amgin shalpayib turardi.

Hovli yuzida yana Iqbol xola ko'rindi. U ko'ylagining etagini lippasiga qistirib olgancha paqirlab suv sepa boshladi. Qizigan tuproqning mayin isi gurkiradi. Bir hovuch suv ayvonning pishiq g'ishtdan urilgan poydevoriga sachradi-da, shimilib ketdi.

Alimardon sekin o'rnidan turdi. Uvushib qolgan oyoqlarini yozib, kerishdi. Uning ketgisi kelardi...

Alimardon Anvarni qadam tovushidanoq tanidi. Chehrasiga qalqib chiqqan alamli ifodani yashirishga urinib, burilib qaradi.

Anvar ayvon oldidagi g'ishtin yo'lakning o'rtasida taqqa to'xtadi. Uning chehrasida hayrat ifodasi qotib qolgan, chamasi, Alimardonning kelishini hech kutmagan edi.

– Ol, qasdingni olmaysanmi?! – pichirladi Alimardon undan ko'z uzmay turarkan. Shu tobda u Anvarning to'lishib, ulug'vor bo'lib qolganini payqadi. U boshqalarning, ayniqsa, shu yigitning o'zidan ustunroq bo'lishiga chidab turolmas edi.

– Ketaymi? – dedi u lablarini zaharli qimtib.

Anvar xuddi shu gapni kutib turganday yaqin keldi. Pastdan turib qo'l cho'zdi.

Alimardon uning qo'lini parvosizgina qisarkan, yana kinoyali bir xayol ko'ngliga sharpa solib o'tdi:

“O'zbekchilik qilyapti. Bo'lmasa allaqachon haydab yuborardi”.

– O'tir, – dedi nihoyat Anvar ko'rpachaga imo qilib.

Ikkovlari yonma-yon o'tirishdi.

– Qachon kelding?

“Tulkilik qilma!” – deb o'yladi Alimardon unga burilib qarab. Ammo Anvarning xotirjam ko'zlariga ko'zi to'qnashdi-yu, beparvo javob berdi:

– Hozir... Ketmoqchi bo'lib turgandim.

Anvar anchagacha indamay o'tirdi. U ayvonning yo'g'on ustuniga tikilib turar, chamasi, muhim bir narsani aytgisi kelar, ammo kerakli so'zlarni topib ololmasdi. Nihoyat, hovli tomonga shoshilinch qarab oldi-da, Alimardonning ko'zlariga qarab so'radi:

– Muqaddamda nima qasding bor edi?

Alimardon ich-ichidan seskandi. Istehzo bilan kulib ko'zlarini olib qochdi.

– Xursandmisan?..

Anvarning ko'zlari chaqnab ketdi. Rangi quv o'chib, labini tishladi. O'sha to'yga aytib borgan kuni Muqaddamning og'iroyoq ekanini ko'rganida so'na boshlagan o't, E'tibor og'iroyoq bo'lganidan beri butunlay so'ngan edi.

– Haliyam odam bo'lmabsan!.. – dedi u ovozi titrab. – Bolang bor, axir...

U Alimardonning eng nozik yarasiga tegib ketdi. Alimardon bu yerga ham faqat mana

shuning uchun – bolasi tufayli kelgan edi. U Anvardan yengila boshlaganini his etib, lov etib yondi.

– Jig'imga tegma! – dedi tishlari qisirlab.

Anvar uning ahvolini tushundi. Anchagacha o'ylanib o'tirdi-da, shu tobda aytish kerak bo'lgan eng zarur gapni topdi:

– Yur, Muqaddamlarnikiga boramiz... – u bir lahza o'ylanib davom etdi: – Yo oyimlar borsinlarmi?

Alimardon bu yerga xuddi shuning uchun kelgan edi. U yuragining bir burchida, eng ashaddiy dushmani bo'lsa ham mana shu Anvar yordam berishi mumkinligini bilardi. Shunda ham o'zidan past deb yurgan kishisiga bo'yin eggisi kelmadi.

– Keragi yo'q!

Anvar uning sidqidildan gapirmayotganini tushundi shekilli, yana qistadi:

– Kech bo'lib ketyapti, tur...

Ular Iqbol xolaning tayyor oshini tashlab chiqib ketishdi...

Tor ko'chalar chang-to'zon, bolalar qiy-chuv solib maktabdan qaytishardi.

Alimardon rul chambaragidan ushlagan-cha ko'cha boshida turar, Anvar kirib ketgan o'sha ko'kish eshikka qarab-qarab qo'yar, ketma-ket sigaret tutatardi. U hammadan ham Muqaddamni ko'rganida o'zini yo'qotib qo'yishidan vahimaga tushar, sovuq gaplashib, uning o'zini aybdor qilib qo'yish, yalintirish kerakligini o'ylar edi.

Oqshom quyuqlashib ketdi. Kun bo'yi o'z tashvishi bilan yelib-yugurgan shahar ustiga

tunning qora qushi kelib qo'ndi. Odamlar bir oz tinchib qolishdi. Osmonda yakka-yolg'iz shoshqaloq yulduzlar yondi. Derazalarda chiroqlar parpiradi. Televizorli uylar darchasidan ko'kish nur yog'ila boshladi. Ko'l chetidagi bog'da sur-nay sadolari yangrab ketdi. Shabada allaqayerdan yozlik kinoteatr karnayning ovozi olib keldi. Har kim o'z ko'ngli tusagancha dam ola boshlagan edi.

Faqat bitta hovlida – Anvar kirib ketgan uyda toshday sukunat qotgan, tiq etgan tovush eshitilmas, go'yo Anvar hovliga kirgan-u allakim qazib qo'ygan tubsiz chuqurlikka tushib yo'qolganday edi.

Alimardon g'ijinib mashinadan tushdi. Endi oldinga bir qadam bosgan edi, eshik zanjirining shiqirlagani eshitildi. U birov kelib yoqasidan oladiganday shoshilib mashinaga kirdi. Eshikni taraqlatib yopib oldi.

Uzoqdan Anvarning oq ko'ylagi ko'rindi. U yolg'iz o'zi kelar, hech qayoqqa qaramay, yelkasidan og'ir yuk bosgan odamday og'ir-og'ir qadam bosardi.

“Yo'q debdi!” – Alimardon yuzlari o't bo'lib yonib ketganini sezdi-yu, g'azabdan tomiri tortishayotgan qo'llari bilan motorni yurgizdi.

Anvar uning yoniga og'ir cho'kdi-da, indamay o'tiraverdi: Alimardon nim qorong'ilikda uning rangi o'chib ketganini, ko'zlarida tubsiz bir g'ussa borligini sezdi.

Mashina bir sapchib yelib ketdi.

– Xo'sh? – Alimardon ovozi xirillab so'radi. – Nima dedi?

Anvar yana uzoq jim ketdi. U o'zini bosib olishga urinayotganini Alimardon bilib turardi.

Hozirgina suv sepib o'tilgan katta ko'chaga chiqib olishgandan keyin Anvar unga qarab qo'ydi.

– To'xtat mashinangni! – dedi ovozi xirillab.

Alimardon tormozni taqqa bosdi.

Anvar peshanasi bilan old tomondagi oynaga urilib ketay dedi. Uning ko'zlari qorong'ida charaqlar, vajohati xunuk edi.

– Muqaddam qishloqqa ketibdi, – dedi ovozi qaltirab. – Butunlay ketibdi. – U boyadan beri bo'g'ziga tiqilib turgan gapni endi aytdi: – Sening shunchalik haromligingni bilganimda bu yerga kelmasdim! Hayf senga otalik!

Alimardonning qalbidagi eng nozik tor uzilib ketdi. U faqat mana shu gapdan, birov o'g'lini eslatishidan dahshatga tushardi. G'azab ichida Anvarni yoqasidan olmoqchi bo'ldi-yu, kechikdi. Anvar allaqachon yerga sakrab tushgan, eshikni siltab yuborgan edi. Eshik tutqichi Alimardonning qo'liga qarsillab urildi. Zum o'tmay Anvarning oq ko'ylagi zulmat ichiga sho'ng'idi.

– Shunaqami? – Alimardon alam bilan pichirlab gazni bosdi. – Shunaqami hali! – U shiddat bilan mashinasini yeldirib ketdi. – Haromlikni mendan ko'rsin! Qishloqqqa ketish mana bunaqa bo'ladi! Butunlay ketish mana bunaqa bo'ladi!

U kuchi boricha gazni bosar, mashina quturib ketganday u yoq-bu yoqqa silkinib, gavjum ko'chalardan uchib borar, siyrak o'rkinchilar qo'rquv ichida o'zini chetga otishardi.

* * *

Mudhish bir tumanlik ichida adashgan ikki yil o'tdi. Alimardon qancha may ichganining, qancha ayollar bilan ulfatchilik qilganining hisobiga yetmadi. Bir ko'ngli Klaraga uylangisi keldi-yu, aynidi. Endi u televizorda kam ko'rinar, konsertlarda onda-sonda chiqib qolar, odamlar o'zini olqishlamayotganini ko'rib jini qurishar, lekin odamlar ham endi unga zor emas edi!

Endi u yagona bir nasraning – pulning hisobini bilardi. Pul uchun dunyoning narigi chekkasiga borishdan ham toymas, to'ylarda tongotar ashula aytib, xirillab qolardi.

Hushyor paytlarda u o'zining ahvolini o'ylab qarar, nazarida dahshatli tush ko'rayotganga o'xshab ketar edi. Goho u uyg'onib ketishni juda-juda xohlar, puldan ham, qarsaklardan ham, mastona o'tirishlardan ham – hamma-hammasidan voz kechib o'tmishga, pokiza o'tmishiga, o'z bahoriga qaytishni orzu qilar, ammo qaytish yo'lini topolmas, yana may bilan taskin berardi o'ziga.

Bu orada Zufar Xodiyevich pensiyaga chiqib ketdi. Teatrdragilar uni allanechuk mehr bilan kuzatdilar. Shunda Alimardon ham bu odamni yaxshi ko'rishini birinchi marta his qildi...

Ora-chora Anvar kelib turardi. Alimardon avvaliga ro'yxush bermay yurdi-yu, keyin ko'nikib ketdi. Ular o'tmishlari haqida, bolalik xotiralari to'g'risida uzoq-uzoq gaplashib o'tirishardi. Anvar gohi-gohida chopqillab yuradigan bo'lib qolgan qizchasini ko'tarib kelardi. Shunday

paytlarda Alimardonning ko'z o'ngida karavot-chasida qiyiqrib yotgan Shavkat paydo bo'lar, azobli sog'inch tuyg'usidan titrab ketar edi. Anvar har gal bir narsani qistar, "Muqaddam bilan yarashgin", deb tayinlar edi. Alimardon ham har gal bir xil javob berardi: "Kerak bo'lsa o'zi kelsin!" – Shundoq derdi-yu, kechmish kunlarini qo'msab, dili o'rtanayotganini bilib qolardi.

Shunday kunlardan birida Alimardon esini taniganidan buyon birinchi marta o'zga kishidan yengildi. U yo'lida uchragan har qanaqa g'ovni bosib-yanchib o'tishga, doimo g'olib chiqishga o'rgangan edi. Shu kuni yengildi. O'zi "so'tak bola" deb yuborgan o'sha Mutal Qodirovdan yengildi!

Erta bilan vokzalga keldi. Yo'q, uning kutadigan ham, kuzatadigan ham odami yo'q edi. Shunchaki, boshi aylanib kelib qoldi. Vokzal binosi oldidagi qahvaxonaga kirdi-da, deraza yonida turgan stol qarshisida o'tirgancha odamlarni kuzata boshladi.

Havo tund, salqin edi. Maydondagi gulzorda dakana tang'igan xotinlar cho'nqayib o'tirishar, chamasi, xonaki gunafsha ekishardi. Eng so'ngi qor erib ketgan, asfalt maydon qurib qolgan, taksi bekatida odamlar mashina talashardi.

Vokzal gavjum, maydonchadagi o'rindiqlar to'lib ketgan. Birov jomadonga yonboshlab mudrar, birov papiros tutatib, xayol surib o'tirar, boshqalar do'kondan kitob tanlar edi. Ana, qizil jemper kiygan bir xotin ko'ksini ro'moli bilan yashirib bola emizib o'tiribdi. Uning yonida-

gi semiz kishi beparvo gazeta o'qiydi. Oynaband eshik oldida turgan yigit ko'kish yomg'irpo'sh kiygan qiz bilan ohista suhbatlashadi. Qiz shodon kulib qo'yadi. Jomadon ko'targan, qop orqalagan odamlar zir yugurishadi. Betoqat baqirib-chaqirishadi. Ko'k shapka kiygan temir yo'l xizmatchilari jomadon yuklangan aravachalarini g'izillatib o'tib qolishadi...

Alimardon ularni kuzata-kuzata kulib qo'ydi. Ajab, qayoqqa shoshiladi bu odamlar? Muncha zir yugurmasa bular! Qayoqqa talpinadi? Baribir borar manzili bitta-ku!

Navbatchi allaqaysi poyezd kelganini e'lon qildi. Odamlar tag'in ham chaqqonroq bo'lib qolishdi. Kepkasini bostirib kiyib olgan bir yigit kattakon guldastani silkitgancha perron tomonga chopib ketdi. Xotininimi, sevgilisini kutib olayotgan bo'lsa kerak.

Alimardon kimdir o'zini chaqirganini anchadan keyin eshitdi. Burilib qaradi-yu, qarshisi-da xiyol egilib turgan Mutal Qodirovni ko'rdi. Mutal sportchilardek tarang, kulrang jemper kiyib olgan, shuning uchun bo'lsa kerak, gavadasi yanayam ixchamroq ko'rinardi.

U salom berdi-da, Alimardonning qarshisiga o'tirdi.

– Namanganga, qishloqqa borgan edim. Poyezddan hozir tushdim, – dedi Mutal ingichka barmoqlari bilan jingalak sochlarini tarab. Keyin uzr ohangida davom etdi: – Qarasam, siz o'tirgan ekansiz...

Alimardon g'ijini yuzini o'girdi. U bu yigitni yomon ko'rishini yashirib o'tirmas, teatrdan

mi, ko'chadami duch kelib qolsa teskari qarab o'tib ketardi. Alimardon bir kun emas bir kun tomoshabinlar uni ham qo'g'irchoqni o'ynab-o'ynab, zerikkandan keyin uloqtirib yuborgan boladek unutishlarini kutar, ammo niyatiga yetolmas edi. Mutal uning ko'z o'ngida kun sayin o'sib borar, hech qachon boshqalardan oldinga o'tib olishga urinmas, shuning uchun bo'lsa kerak, eng oldinda yaraqlab ko'rinib turardi.

– Birovni kutyapsizmi?

Alimardon uning gaplashgisi kelib turganini payqab yana ijirg'andi.

– Ha, sizni kutib o'tirgandim! – U Mutalning hamon bolalarcha sodda nur arimagan ko'zlari-ga tikilib turib, achchiq kuldi. – Menga bir nasihat qilib qo'ymaysizmi? Teatrda gapiring! Stanislavskiydan leksiya o'qing!

Mutal unga o'ychan qarab qo'ydi-yu, indamadi. Anchagacha ikkovlaridan sado chiqmadi. Alimardon qo'li bilan deraza tomonga imo qilib yana kuldi.

– Odamlarni tomosha qilyapman. Ular sizni har kuni tomosha qiladi. Siz ham bir tomosha qiling, axir. Odamlarni yaxshi ko'rasiz-ku! – U Mutalning ko'zlariga tikandek qadalib so'radi: – Yaxshi ko'rasizmi, axir?

Mutal boshini ohista silkitdi.

– Ana, barakalla! – Alimardon huzur qilib kuldi. – Shular orasida bugun sizga guldasta tutib, ertaga unutib yuboradigan beburdlar borligini bilasizmi?

Mutal boshini quyi solganча kafti bilan stol ustidagi non ushoqlarini bir chekkaga yig'ishti-

ra boshladi. Uzoq o'ylab turdi-da, bir qarorga kelgandek ishonch bilan bosh ko'tardi.

– Bilaman. Lekin shular orasila ming yillardan buyon “Munojot”ni, “Cho'li iroq”ni chilib kelayotgan, Navoiyning g'azallarini bolasi-ga o'rgatib kelayotgan odamlar ko'p-ku! Axir, o'zingiz xalq qo'shiqlarini yaxshi ko'rasiz-ku! Shunaqa ashulalarni qayta-qayta aytgansiz-ku!

Alimardon u bilan hech qachon shunaqa dangal gaplashmagan edi. “Tiling burro-ku” – deb o'yladi hamon ermak qilib jilmayib turarkan. Keyin parvo qilmagandek qo'l siltadi. Shosha-pisha vokzal binosiga yopirilib kirayotgan odamlarga imo qildi.

– Mana shularning ichida bulturgi olmani uch bahosiga pullash, xuddi o'ziga o'xshagan odamlarni laqillatish uchun yo'lga chiqqanlar yo'qmi? Erining qo'ynini puch yong'oqqa to'ldirib, begona erkakning sochini iskash uchun kurortga ketayotgan xotinlar yo'qmi? Nechtasini topib beray?

Mutal bu safar ham unga xotirjam qarab qo'ydi.

– Bor...

Alimardon mamnun qiyofada stolni shatlatib urdi.

– Har kim o'zining huzurini o'ylaydi. Siz xalqqa xizmat qilyapman, nom qozonyapman, deb kerilib yuribsiz. Bular bo'lsa sizni sahnaga chiqarib qo'yib, yuragining hovurini bosadi.

Mutal sekin xo'rsinib qo'ydi. Bolalarcha sodda yuzida armon ko'lankasi paydo bo'lganini ko'rib, Alimardon ich-ichidan kuldi. “So'taksan

hali, qo'g'irchoqsan! Payti kelib ko'zing moshdek ochiladi!"

– Qishlog'imizning tepasida Qodirobod degan bog' bor, – dedi Mutal uning gapini eshitmagandek. – Kecha o'sha boqqa bordim. Bir vaqtlar otam adirdan yuz gektar joy ochib, bog' qilgan ekan. O'lganidan keyin bog'ni otamning nomiga qo'yishgan. – U derazadan maydonga o'ychan qarab qo'ydi. – Mardon aka, men otamni tanimayman. Faqat bitta surati qolgan. Dengizchilarning kokilli shapkasini kiyib tushgan surati.. Urushdan keyin bir odam otamning qanday o'lganini onamga gapirib berganini eshitib qolganman. – U negadir horg'in qiyofada jilmayib qo'ydi. – Zerikmadingizmi-ya?

– Gapiravering, – dedi Alimardon yana ermak qilib. – Siz bilan ko'pdan buyon gaplashmaganmiz.

Mutal uning kinoyasiga parvosizgina qarab qo'ydi.

– Otam suvosti kemasida xizmat qilarkan. Bir kuni qirg'oqqa razvedkaga chiqishibdi. Nemislar otam bilan o'sha odamni ushlab olibdi. Keyin otamning oyog'ini osmondan qilib, qayiq orqasiga bog'lashibdi-da, suvga tashlashibdi. Otam tipirchilab-tipirchilab tinchib qolgani-dan keyin dengizga uloqtirib yuborishibdi.

Alimardon bo'g'ziga suv tiqilib tipirchilayotgan odamni to'satdan ko'z o'ngiga keltirdi-yu, vujudi muzlab ketdi.

– O'sha paytda, – dedi Mutal o'ziga-o'zi gapirayotgandek, – otam siz aytayotgan iflos odamlarni emas, chinakam insonlarni o'ylagan

bo'lsa kerak... Otamning bitta xatini hamon asrab yuraman, – dedi Mutal anchadan keyin xo'rsinib. – “Dunyoda odamlarni yaxshi ko'rishdan kattaroq baxt yo'q”, deb yozgan ekan otam o'sha xatida.

Oraga jimlik cho'kdi. Hali kun erta bo'lgani uchunmi, qahvaxonada odam siyrak, stollar bo'sh, atrof jimjit edi.

– Onam boshqa turmush qurmadi, – dedi Mutal o'ylanib. – Avvaliga bu narsada hech qanday sir yo'qdek edi. Onam bo'lganidan keyin men uchun yashasin-da, deb o'ylardim. Mana, o'zim ham uylandim. Bolali bo'ldim. Onamning qadrini endi bila boshladim. Meni deb hamma narsadan voz kechish oson bo'lmaganini endi tushundim.

“Nima keragi bor shu gaplarning!” – deb o'yladi Alimardon ko'ngli cho'kib. U boyagi ermak qiluvchi kulgilari yo'qolganini, Mutalning gaplariga ilk marta jiddiy e'tibor bera boshlaganini o'zi ham sezmay qoldi. Uning ko'z o'ngida onasi jonlandi. Qiziq, u hech qachon onasini o'ylamagan ekan. O'lganidan keyin ham, onam men uchun yashagan edi-ku, degan gap xayoliga kelmagan ekan. Axir, uning otasi ham urushda o'lgandi-ku! Uning onasi ham, shu bolam odam bo'lsin, deb yarim ko'ngil bilan o'stirgan edi-ku. Nahotki, mana shu bola bilgan gapni u tushunmasa!

– Bunaqa onalar ko'p bo'lsa kerak, – dedi Mutal uning xayolini uqib turgandek. – Bilmadim, nimagadir men shunaqa deb o'ylayman.

Alimardon shu tobda nimadir deyish kerakligini bilar, ammo gapirolmas edi. Uzoq vaqtlardan beri, onasi vafot etganidan beri birinchi marta uning ma'yus boqishlarini aniq tasavvur etdi. Keyin negadir Shavkatni, o'zining Shavkatini ko'z o'ngiga keltirdi-da, tag'in ko'nglida o'sha ayovsiz sog'inch dardi uyg'ondi.

– Men odamlarni yaxshi ko'raman, – dedi Mutal unga parvo qilmay. – Yo'q, otamning vasiyati tufayli emas, o'zim yaxshi ko'raman. Odam bolasi tug'ilgan paytida pokiza bo'ladiku. Uning umrbod shunaqa pokiza bo'lib qolishi sizga, menga, hammaga bog'liq emasmi?

Alimardon allanima demoqchi bo'ldi. Mutal yana gapirtirmadi.

– Alimardon aka, men sizning qo'shiqlaringizni o'rganib hofiz bo'lganman, – dedi Mutal unga ma'yus boqib.

Alimardon uning rost gapirayotganini bir qarashdayoq payqadi. Ammo hech nima demadi. Chamasi, Mutalga ham bularning hammasi baribir edi.

– Sizga nasihatgo'ylik qilishga haqim yo'q. O'zingiz bilasiz, dunyoga kelgandan keyin biron-bir maqsadi bo'lishi kerak-da odamning. Siz aytganday tomoshabinlarning qarsagini eshitish, nom qozonishga ishqiboz emasman. Dunyoda hamma narsa o'tkinchi. Yana ellik yildan keyin birov meni eslaydimi, yo'qmi, unisini bilmayman. Menga buning qizig'i ham yo'q. Men yuragimdagi xursandchilikni ham, alamimni ham odamlarga – tomoshabinlarga to'kib solaman. Mening ashula aytishdan maqsadim shu...

...Alimardon Mutalning qachon turib ketganini bilmadi.

Shu tobda alamli bir muammo uning yuragini o'rtar edi. Nahotki, mana shu bola, kuni kecha o'zining qo'shiqlarini o'rganib, sahna-ga chiqqan mana shu go'dak bilgan narsani Alimardon bilmasa? Nahotki, Alimardonning shuncha mehnatlari bemaqsad ketgan bo'lsa?! Nahotki, u dunyoga kelib, durustroq niyat bilan yashamagan bo'lsa?

Qahvaxonaning ichi shovqin-suron bo'lib ketdi. Bir to'da yosh-yalanglar sotuvchining atrofini o'rab olishdi.

Alimardon asta o'rnidan turdi-yu og'ir-og'ir qadamlar bilan zinalardan tushib ketdi.

* * *

Alimardon tag'in muallaq tumanlik ichida qoldi. Kalavaning uchini izlab ko'rdi-yu, topolmadi, oxiri Mutalning o'sha kungi gaplari shunchaki valdirashdan boshqa narsa emasdek tuyila boshladi. Yana o'sha sarxush kechalardan taskin izladi. Ammo topmadi. Topolmadi.

Mana shu boshi berk ko'chaning eng ichkarisida ojizgina nur yiltillab turar, ingichka ip bo'lib, kelajakka bog'lanayotgandek edi... Bu nur – Shavkat edi! Ikki yil ichida u yolg'iz mana shu nur umidida yashadi. Qiziq, u o'ta quvonchli yoki o'ta g'amgin damlarida Shavkatni eslar, karavotchasida oyoq-qo'lini silkitib, qiyqirib yotgan o'g'li xayolida jonlanar, hozir uning katta bo'lib qolganini, chopqillab yurib ketganini, bijildoq bolakay bo'lganini tasavvur etishga urinar, ammo hech ko'z o'ngiga keltirolmas edi.

“O‘zi keladi, – derdi u Muqaddamni o‘ylab, – bola bor, bir kuni keladi”.

Lekin Muqaddam kelmadi. Bir kuni uning o‘rniga Alimardonni sudga chaqirib qog‘oz keldi.

Alimardon xafa ham bo‘lmadi, quvonmadi ham. Faqat bir narsa, Shavkatni ko‘rish istagi uni sud eshigiga yetaklab bordi. U mashinasini sud binosining soyasiga qo‘ydi-da, ikkinchi qavatga ko‘tarildi. Yo‘lak bo‘ylab borarkan, o‘zining hayajonlanayotganini, rangi quv o‘chib ketganini sezdi. Yuragi gursillab urgan-cha atrofga alanglab, Muqaddamni, to‘g‘rirog‘i, Shavkatni izlay boshladi. Yo‘lak bo‘m-bo‘sh edi.

U to‘g‘ridagi eshikni ochdi-yu, eng avval Muqaddamni ko‘rdi. U xona o‘rtasidagi uzun o‘rindiqning bir chekkasida eshikka orqa o‘g‘irib o‘tirardi. Muqaddam qora atlas ko‘ylak kiyib olgan, bosh yalang, sochi turmaklangan edi.

Alimardon bir lahzada xonani ko‘zdan kechirib chiqdi. To‘rdagi alvon yopilgan stol qarshisida tepakal, ozg‘in kishi o‘tirar, yonidagi ko‘zoynak taqqan kekxa xotinga allanimalarni ohista gapirardi. O‘n tomondagi stolda esa ko‘tiba qiz allaqanday qog‘ozlarni to‘ldirardi.

Alimardon o‘zini majbur etib dadil-dadil qadamlar bilan yurib keldi-da, o‘rindiqning berigi chetiga o‘tirarkan, Muqaddamga qarab qo‘ydi. Muqaddam ham unga o‘girilib qaradi. “O‘zgarmabdi”, deb o‘yladi Alimardon ko‘zlari-ni olib qochmaslikka urinib. Hamon o‘sha egik, uzun kipriklar, hamon o‘sha tiniq chehra... Alimardon uning chindan ham chiroyli ekan-

ligini o'yladi-yu, shoshilib yuzini o'girdi. Bu odam endi unga begona...

Tepakal sudya Alimardonni so'roq qildi. U nimalar deganini o'zi bilmadi. Ko'nglida kechmishning totli damlarini qo'msash tuyg'usi uyg'onib, yana azob bera boshladi. Muqaddamning ilk bora o'z uyiga kirib kelgani, ilk marta bag'riga bosgani... Soddagina, bo'ysunuvchan xotin bo'lgani... Shavkat tug'ilganida quvonganlari... Nihoyat, eshikni qars yopib, ostonadan haydab yuborganini esladi-yu, "Murosamiz to'g'ri kelmadi. Menga bolamni qaytarsa bo'ldi", deganday javob qilib joyiga o'tirdi.

Keyin Muqaddam o'rnidan turdi.

U ham eng avvalo ilk bora Alimardonning uyiga kirib borgani, to'y bo'lgani, uning mana shu qaysar sochlarini silaganini o'yladi. Keyin Shavkat ko'z o'ngiga keldi. U, shahardan senga uch g'ildirakli velosiped olib kelaman, deb uydan chiqqan edi. Keyin tag'in Mardon akasi bilan kechirgan kunlarini esladi. Oxiri ko'z o'ngida o'zining to'shagida o'tirgan yarim-yalang'och xotin paydo bo'ldi-yu, bir og'iz "yo'q, birga yasholmayman", deb javob berdi.

Sudya bilan maslahatchi xotin yazoq nasihat qilishdi. Ammo natija chiqmadi. Oxiri sud ajratishga, bolani onasida qoldirishga qaror qildi. Zum o'tmay xona bo'm-bo'sh bo'lib qoldi.

Alimardon qizil baxmal yopilgan stol, shoyi darparda tutilgan pastak derazadan ko'z uzmay uzoq o'tirdi. Keyin birdan sakrab o'rnidan turib ketdi. Yuragi gursillab urgancha ikkinchi qavatdan o'qdek otilib tushib, ko'chaga chiqdi.

Yo'lka chekkasidagi xonaki archa orqasiga o'tib ketayotgan Muqaddamning qora atlas ko'ylagini ko'rib qoldi-yu, sement ariqchadan hatlab o'tib ketidan yugurdi.

– To'xtang... – U avvalgidek “Muqad” demoqchi bo'ldi-yu, nafasi qisilib takrorladi: – To'xtang, Muqaddamxon!

Muqaddam yarim o'girilib qaradi, “Nima gap?” degandek kiprikklarini pirpiratib, qoshini chimirdi. Alimardon ikki qadamcha berida to'xtadi.

– Shavkat qani? – dedi u nafasini rostlab ololmay.

Muqaddam unga ma'nosiz qarab qo'ydi.

– Uyda, qishloqda...

– Qachon ko'raman, qachon?! – Alimardon o'zining o'tinch ohangda gapirganini payqab, G'ijini ketdi. – O'g'limni berkitishga haqingiz yo'q! – dedi ovozi titrab. – Men uning otasiman.

Muqaddam unga yana ma'nosiz bir nazar tashladi.

– Siz unga ota bo'lolmadingiz! – U keskin burildi-da, bekatga kelib to'xtagan trolleybus tomonga yugurdi.

Alimardon yetib borguncha trolleybus yurib ketdi. U g'azab bilan orqasiga qaytdi. Sud bino si oldida turgan mashinasiga o'tirdi-da, trolleybusning ketidan shiddat bilan quva boshladi. Zum o'tmay yetib oldi.

Alimardon trolleybusning katta-katta dera-zalariga qarab o'tdi-yu, keyin birdan hafsalasi pir bo'ldi.

“Qayoqqa boradi? Muqaddamning uyigami? Nima uchun? Xor bo'lish, haydalish uchunmi?!”

U gazni bosgancha shiddat bilan yelib ketdi. Restoran eshigiga kelganidan keyingina hushini to'plab oldi. Bir lahza ikkilanib turdi-yu, ichkari kirdi.

* * *

Uch oydan keyin u Muqaddamning erga tekanini eshitdi. Konservatoriyada birga o'qigan kursdoshi shu xabarni topib keldi. Oynatog'ga borganida Muqaddamning o'zini ko'rmabdi-yu, bittasidan eshitganmish. O'sha yerlik Kabir degan bir o'rmonchi agronom qayta-qayta sovchi qo'yaverganmish. Muqaddam, yolg'iz bolamni birovning qosh-qovog'iga qaratib qo'ymayman, deb rozi bo'lmaganmish. Yigit bo'lsa yugura-yugura oxiri Muqaddamni ko'ndirganmish.

Ajab, Alimardonning ko'ngli endi taskin topgandek bo'ldi. Go'yo xuddi shu xabarni ko'pdan buyon kutib yurganday edi. Faqat o'sha kundan boshlab ko'nglida tubsiz rashk uyg'ondi. Qalbining eng chuqur yarasi – o'g'li qoldirgan yara chidab bo'lmas azob berib achi-shib ketdi. U Shavkatning boshqa bir odamni ota deb chaqirishiga toqat qilolmas, aslo, aslo chidolmas edi! Bu yara kun sayin chuqurlashib borar, Alimardon kechalari mijja qoqmay to'lg'anib chiqar, o'g'lini qanday qilib bag'riga qaytarish yo'lini o'ylar, lekin topolmas edi. U kechalari turli rejalar chizib chiqar, tong otishi bilan bu rejalarning hammasi bema'ni ekanini, raqibining ostonasiga bosh egib borishi mushkul ekanini bilar, o'g'lini qaytarish uchun yana yangi rejalarni izlar edi. Unga sayin qalbining

yarasi tag'in ham chuqurlashar, o'z xunini kundan-kun qattiqroq talab qilardi.

Nihoyat, shunday kun yetib keldi. Nihoyat, Oynatog'ga borishga bahona topildi.

Kechqurun Alimardon har safargiday "Toshkent" restoraniga kirdi. Ofitsiantkalar uni tanib qolishgan, yolg'iz o'zi o'tirishni yoqtirishini bilishar, kirishi bilan oldiga konyak keltirib qo'yishardi.

Uchinchi qadahdan keyin uning fikri tiniqlashib, atrofga razm soldi. Bugun restoranda odam siyrak, ammo zalda odatdagidek orkestr jaz chalar, quvnoq sadolar dunyo tashvishlarini unutishga, bir nafas mast bo'lishga undayotganday hayqirardi!

Alimardon yana ikki qadah ichdi. Limon bilan gazak qildi. Endi uning quloqlari guvillab, shirin, mastona kayfiyatga berildi. Supachada kimdir rubob chalib, ashula ayta boshladi. Alimardon xonandaning bo'g'iq ovozidan g'ijinib, qayrilib qaradi.

Qizil sviter kiygan gavdali yigit mikrofon oldiga kelib, oyoqlarini juftlaganicha qaqqayib turar, rubob chalib allaqanday sho'x ashulani aytar edi.

"Konservatoriyadan qochgan so'taklardan bo'lsa kerak!" Alimardon jahl bilan aftini bujmaytirib, yana qadahni to'latdi. Ikki marta ketma-ket ichdi.

Birdan mastona shov-shuvlar orasidan uning qulog'iga juda tanish, juda aziz bir ohang eshitila boshladi. Bu kuy qayerdadir juda olis-

larda qolib ketgan, yuragidan izi o'cha boshlagan shirin tuyg'uni qitiqladi-yu, lekin qayerda eshitganini eslay olmadi.

To'satdan u o'rnidan turib ketdi. Axir, bu o'zining kuyi-ku! O'zining ashulasi – “Yigit qo'shig'i”ku!

Alimardon ashulachiga bir qarab qo'ydi-yu, holsizlangandek joyiga o'tirdi. Endi yigitning ovozi bo'g'iqligi ham bilinmas, Alimardon boshini quyi solgancha diqqat bilan eshitar, qo'shiqning har bir so'zi unda juda uzoq – qaytib kelmas manzillarga ketib qolgan damlarini eslatardi. Qo'shiq sadolari uning qulog'i tagida borgan sayin qattiqroq jaranglar, dunyodagi hamma nasrani – mayni ham, pulni ham, tashvishlarni ham unutishga, o'tmishni, shirin o'tmishni eslashga majbur qila boshladi.

*Na quvonch-u, na ishonch-u, na ko'ngildan
ochma gap,
Barchasidan ushbu kun yo'qdir samar,
ketmakdaman...*

Ajab, Alimardon qo'shiqni necha martalab aytgan ekan-u, ammo bu so'zlarga e'tibor bermagan ekan. To'satdan uning ko'ngli cho'kib, chidab bo'lmas bir iztirobda to'lg'ana boshladi. Kaftini peshonasiga bosgancha, ko'zlarini chirt yumdi-da, pichirlab qaytardi:

*Na quvonch-u, na ishonch-u, na ko'ngildan
ochma gap...*

Ilk bora shu qo'shiqni aytgan kuni ostona-da o'ziga tikilib turgan Muqaddam ko'z o'ngiga keldi. Keyin yana Shavkatni esladi.

Shu on ashulachi xuddi uning qalbidagi hasratlarni bilib turgandek, yana dona-dona qilib qo'shiqni takrorladi:

*Barchasidan ushbu kun yo'qdir samar,
ketmakdaman...*

Nima bo'lyapti o'zi? Nimalar bo'lyapti, axir?! Nahotki, hammasi adoyi tamom bo'lgan bo'lsa? Nahotki, endi u ham farzandidan ham Muqaddamdan, ham iste'dodidan – hamma-hammasidan bir yo'la ayrilgan bo'lsa!

Alimardon ko'zlarini chirt yumdi-yu, farog'atli damlarini esladi. Axir, uning nomini eshitganda odamlar titrab qolardi-ku! Har xonadonda uning dilrabo ovozi jaranglardi-ku! Kamolot zinapoyalaridan dadillik bilan ko'tarilgan, qanchadan-qancha kishilarning dilini larzaga solgan uning o'zi emasmidi! Bugun nega hamma undan yuz o'girdi?

U hammasini bir boshdan eslamoqchi bo'ldi. Eng avval ko'z o'ngiga Anvar keldi. Ha, birinchi bo'lib undan Anvar yuz o'girgan edi. Keyin-chi? Keyin... Keyin Muqaddam. Undan keyin boshqalar. Hamma-hamma...

Alimardon yana ichdi. Bu safar fikri yanayam tiniqlashib ketdi. Qiziq, eng avval eng yaqin kishilari undan qochibdi. Nimaga? Nima uchun axir? Tez o'sgani uchunmi? Iste'dodi, dadilligi uchunmi? To'satdan xayoliga bir fikr urildi-yu,

alamdan ingrab yubordi. Ajab, u qancha tez o'sgan bo'lsa odamlardan shuncha tez ajralibdi. Kamolot zinalaridan o'tib shon-shavkatga, mol-dunyoga, o'zi bir vaqtlar entikib orzu qilgan hamma narsaga ega bo'libdi-yu, xuddi o'sha zinalarda bitta narsasini, eng aziz, eng pokiza narsasini – odamgarchiligini tushirib qoldiribdi.

Alimardon xayoliga o'rnashib qolgan bu dahshatli o'ydan cho'chib tushdi. Nahotki? Nahotki shunday bo'lsa!

Uning kayfi butunlay tarqab ketdi.

Shartta qo'lini tushirib, qadahni stol chekkasiga surib qo'ydi-da, bokalni to'ldirib ko'tardi.

Ashula tamom bo'ldi. Chekka-chekkadan siyrak qarsaklar eshitildi.

Alimardon stollar orasidan o'tib, supacha oldiga bordi-da, endi joyiga borib o'tirgan yigitga hayqirdi:

– Hoy, uka!

Yigit uning mastligini ko'rib, parvo qilma-di-yu, keyin tanib qoldi shekilli, sakrab o'rni-dan turib, supa labiga keldi.

Alimardon mastona shovqindan ko'zi tinib ketayotganinini payqab, supacha qirrasidan ushlab qoldi.

– Ayting! – dedi xirillab. – Hozirgi ashulani ayting!

– Yana qaytaraymi?

– Qaytaring! – dedi u alamli ovoz bilan. – Yuz marta qaytaring! Ming marta qaytaring!

Yigit itoatkorlik bilan rubobini qo'lga oldi.

Alimardon xira bir tumanlik ichida o'ziga qarab turgan odamlar orasidan o'tib, stolini topib oldi. Stol yonida chust do'ppi kiygan, tojiklarga o'xshagan qora qosh, shopmo'ylov yigit o'tirardi.

Alimardon yaqin kelishi bilan notanish odam o'rnidan turib salom berdi.

– Kim sizni bu yoqqa chaqirdi? – dedi Alimardon g'ijinib.

Notanish kishi xijolatlik ahvolda qolganidan uyaldi shekilli, iymanib gap boshladi:

– Men...

– Yo'q, men sizni taklif qildimmi? – Alimardon uning gapini bo'ldi. U shu tobda kimdan bo'lmasin, alamini olgisi kelar, g'azabdan titrar edi. – Mehmon bo'ling, dedimmi sizga?!

Notanish kishi battar o'ng'aysizlanib tushuntirdi:

– Men sizni qidirib kelgandim, domullo.

Alimardon stulga og'ir cho'kdi-da, jimirlashayotgan ko'zlari bilan tikildi unga.

– Men sizga «domullo» emasman! Nima dardingiz bor edi?

– To'y qilayotgan edik.

U yana nimadir demoqchi edi, Alimardon gapirtirmadi. Yo'q, to'yi ham, o'zi ham kerakmas unga. Hech kim kerak emas!

– Ishingizni qiling! – dedi jerkib. – To'yingiz mensiz ham o'taveradi.

U hech nimani ko'rmaslik uchun yuzini kafi bilan berkitdi-da, stolga engashdi. Uning quloqlari ostida ashulachi yigitning ovozi yana yangradi:

*Barchasidan ushbu kun yo'qdir samar,
ketmakdaman...*

Alimardon alam bilan pichirlab bu satrni o'zi ham takrorladi.

Boshini ko'tarib qarab, notanish odam haliyam o'tirganini ko'rdi, hayqirib yubordi:

– Bormayman, deyaqman-ku! Nima qilasiz meni qiynab!

– To'y meniki emas, domullo. Bozor kuni rais o'g'lini uylantirayotgan edi. Ataylab yubordi. Oynatog'dan keldim.

Alimardon yarq etib qaradi. Birdan ko'z o'ngi tiniqlashib, tikilib qoldi.

– Qayerdan deysiz? – dedi entikib.

– Oynatog'dan, – notanish kishi yalingan ohangda so'radi: – «Zakolat» tashlab ketaymi?

Alimardon ichki bir g'ijinish bilan qo'l siltadi.

– Pulingiz kerakmas. Boraman!

* * *

To'y tarqay deb turgan edi, birdan shamol ko'tarildi-yu, zum o'tmay bo'ronga aйланди. Shamol shiddat bilan quyunday yopirilar, hovlidagi olchalarning shoxlarini qarsillatib, ayqash-uyqash qilar, uzun stol ustidagi dasturxonlarni shartta ko'tarib, taqsimchalarni chil-chil qilib yuborardi. Odamlar chuvillab qolishdi. Kuyov-kelin o'tirgan joydagi palak uzilib tushdi.

To'yda yelib-yugurib xizmat qilayotganlar shosha-pisha kelinni uyga olib kirib ketishdi. O'rtadagi minginchi chiroq lopillab-lopillab

turdi-da, birdaniga qarsillab yorilib ketdi. Tog' tabiati quturib, bir zumda hamma yoqni ostin-ustin qilib tashladi.

Alimardon o'ziga ajratilgan burchakdagi so'ridan sakrab tushdi. Allakim ichkaridan o'ninchi chiroq ko'tarib chiqdi. Ammo shu ondayoq bo'ron chiroqning shishasini uchirib parchinlab tashladi.

Alimardon xavotirlanib osmonga qarab qo'ydi. Xuddi shu payt ilonday chaqmoq yaraqladi-yu, etagi cho'qqilarga osilib yotgan vahimali, qop-qora bulutlarning qirrasi aniq ko'rinib ketdi. Ketidan yer-u ko'kni larzaga solib, momaqaldiroq gumburladi.

Alimardon o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qolgan odamlar orasidan o'tib, tor ko'chaga chiqdi. Nariroqda soyaday qorayib turgan mashinasining oldiga bordi. Shoshilmasdan eshikni ochdi.

Alimardon hech qayerda bugunchalik hissiz, sovuq qo'shiq aytmagan edi. Bu safar u bir qultum ham chimadi. Raisning pulini olmadi ham. Har gal o'rtaga tushganida ko'zlari bilan Muqaddamni izlar, qayerdadir, shu atrofda, odamlar orasida turibdi, deb ishonar, xotin-xalaj orasida chopishib yurgan bolalar ichida o'zining Shavkati ham borligini o'ylar, qo'shiq aytardi-yu, nima deyayotganini o'zi bilmasdi.

Alimardon ashula aytar ekan, qaysidir bir burchakda o'sha Kabir ham o'ziga iljayib tikilib turganini ko'z o'ngiga keltirib g'ijinardi. Kim bilsin, balki o'sha raqibi ham uning peshanasiga pul qistirib, sadaqa bergandir.

Alimardon kerakmas, deb harchand qaytarmasin, serzavq tog' xalqi uni pulga ko'mib tashladi. U bo'ron boshlanganidan xursand edi. Eshikni qarsillatib yopdi-da, mashina chirog'ini yoqdi.

Chiroq nurlari zulmatni tilkalab tashladi. Tor ko'chada chekka-chekkada to'dalashib qolgan odamlar, u yoqdan bu yoqqa besaranjom yugurgan xizmatchilar beixtiyor mashina to-monga burilib qarashdi.

Alimardon endi motorni yurgizgan edi, al-lakim o'ng tomondagi eshikni tortdi. Ocholmadi shekilli, eshik darchasidan mo'raladi.

– Ha? – dedi Alimardon qayrilib qaramay, keyin yelkasiga beqasam chopon tashlab olgan raisni tanidi-yu, yumshoqroq qilib so'radi: – nima deysiz?

– Ketyapsizmi? – dedi rais shamolning o'kir-gan ovozi bosish uchun baqirib.

Yo'q, u hech qayoqqa ketmaydi. Bu yerga to'y uchun kelgan emas!

Alimardon Muqaddamning uyini nima deb so'rashini bilmay ikkilanib qoldi.

– Vaqt bo'ldi endi, – dedi ataylab ishonch bilan.

– Shu tobda-ya? – dedi rais yana shang'illab. U tag'in bir nima dedi-yu, momaqaldiroq ovozi-ni bosib ketdi. Gulduros to'xtaganidan keyin boshini yanayam ichkariroq kiritib qichqirdi: – Qoling, yo'l yomon. Shodivoy uyiga olib ketadi.

Alimardon indamadi. U o'tirgan yerida haya-jonidan titrar, o'g'lini ko'rishini o'ylagan sayin battar entikib ketardi. Yo'lga chiqqanidayoq yuragi sog'inch bir tuyg'u – Shavkatni ko'rish

tuyg'usi bilan limmo-lim to'lib, tipirchilab ketgan edi. Endi bu tuyg'u qudratli bir talabga aylangan, Alimardon bu talab qarshisida hamma narsadan voz kechishga tayyor edi. Kim bilsin, balki bir yo'la olib ketar... Nima, haqi yo'qmi?! Olib ketadi!

– Erta bilan tushib ketasiz! – rais nari ketib, zum o'tmay ikki kishi bo'lib qaytib kelishdi. – Shodivoynikida qolasiz! – dedi yana qichqirib.

Alimardon o'tirgan yerida egilib o'ng eshikni ochdi. Shodivoy o'rindiqqa og'ir cho'kdi. Bu o'sha – Alimardonni to'yga aytish uchun restoranga qidirib borgan yigit edi. Boya Alimardon ashula aytayotganida Shodivoy uning ketidan choy ko'tarib yurgan edi.

– Jonivorning quturishini qarang-a, mehmon! – Shodivoy qora kostyumining yelkalari ni oppoq qilib yuborgan changni qoqdi. – Qani, yurdikmi?

Alimardon qorong'ida jirkanib qarab qo'ydi. “Changini mashina ichiga orqalab kirganini-chi! Nima qilsa ham qishlog'i-da! Muqaddamning eri ham shunga o'xshagan molsifat bo'lsa kerak!”

O'zining xayolidan o'zi g'ijinib ketdi. Bordiyu Muqaddam eshikdan haydab yuborsa-chi?

Shu payt qancha vaqtlardan beri yuragida tugilib yotgan alami qaytadan yangilanib ketdi-yu, nafrat bilan pichirladi: “Nima, o'z bolamni ko'rishga haqim yo'qmi?!”

Alimardon mashinani sekin jildirdi-da, qishloqning pastak tosh devorlari orasidagi o'nqircho'nqir yo'llaridan avaylab yurib ketdi.

Bahaybat qoyalar orasida ko'milib qolgan jajji qishloq tabiat qudratidan vahimaga tush-

ganday pusib qolgan, kichik-kichik derazalarda chiroq ko'rinmas, go'yo hamma allaqanday yengilmas dahshat oldida titrayotganday edi.

Yana chaqmoq chaqdi. G'amgin qovoq uyib turgan baland-baland qoyalar yarq etib yorishdi, yana zulmat cho'kdi. Ketidan momaqaldiraq gumburladi. Tog'larning zaharxanda qahqahasi uzoq aks sado berib turdi, keyin gumbur-gumburlar bir-biriga ulanib ketdi. Endi gulduros bir nafas ham tinmas, qoyalar cho'qqidan suron solib, qishloq ustiga ag'darilib tushayotgandek edi.

– Tog'da momaqaldiraq vahimali bo'larkan! – dedi Alimardon g'amgin xayollardan qutulish uchun ataylab baland ovoz bilan.

– Sekinroq aytasizmi, mehmon! – Shodivoy suyanchiqqa yelkasini tashladi. – Bir kuni deng, Polvontepada traktor haydayotgan edim. Shunaqa, ayni bahor. Rais har kuni koyiydi. Ish cho'zilib ketayotganidan xafa. Erta bilan oyog'im tortmasa ham otni egarlab dovonga chiqib ketdim. Vaqt peshindan og'ganda deng, bir sel kelsa bo'ladimi! Tog' tepasida yolg'iz o'zing bo'lsang hamma yoq vahima bo'lib ketarkan. Jiyronni choptirib tushib ketaveray desam, yo'lda bir kori hol bo'lib qoladimi, deb qo'rqaman. Turaveraymi, desam, yana qo'rqaman. Xullas, Yaratganga ming bor sig'indim-da! – Shodivoy o'sha kundagi ahvolini eshladi shekilli, kulib qo'ydi.

Mashina peshanasidagi oynaga chirsillab yomg'ir tomchilari urildi. Yana yuz qadamcha yo'l bosganlaridan keyin sharros jalaga aylanib

ketdi. Tomdan oqib tushayotgan suv oynani butunlay to'sib qo'ygan, yo'l yaxshi ko'rinmas, g'ildiraklar tagidan suv shovullab oqardi.

Alimardon boyadan beri xayolini chuvaltirib yuborgan fikrlardan bir qarorga keldi-yu, tormozni bosdi. Shodivoyga qarab qo'ydi-da, iloji boricha xotirjam gapirishga urinib so'radi:

– Kabirning uyi qayerda? – U ovozining titray boshlaganidan g'ijinib, bir lahza jim qoldi. Yanayam xotirjamroq gapirdi: – Agronom Kabir...

– O'rmonchini aytasizmi? – Alimardon qorong'ida Shodivoyning hayrat bilan tikilib turgan ko'zlarini aniq ko'rdi. – Nimaga edi?

Alimardon teskari qarab oldi.

– Ko'rmoqchi edim, – dedi bo'g'ilib. – Eski tanishmiz...

Shodivoy yana o'sha beg'araz ohangda shang'illadi:

– Qo'ysangiz-chi, mehmon! Bugun biznikida qo'noq bo'lasiz.

– Alimardon qat'iyat bilan ta'kidladi:

– Yo'q! Kabirnikiga tushaman.

Mashina suv shovullab oqayotgan toshloq ko'chadan yana avaylab yurib ketdi. Alimardon yo'ldan ko'z uzmay borar, ammo hech nimani ko'rmas, hayajondan tomog'i qaqrab yutinolmas, rul chambaragidan ushlagan qo'llari qaltirar, hozir qandaydir noxush, mudhish bir voqea ro'y berishini sezib, yuragi titrardi.

Devori oqlangan do'kon oldidan o'tganlaridan keyin Shodivoy Alimardonning qo'liga sekin turtdi.

– Keldik.

Alimardon qanday qilib motorni o'chirganini, qachon yerga tushganini bilmadi. Kostyumining yoqasidan muzday suv oqib tushib, badanini seskantirib yuborganidan keyingina o'ziga keldi.

– Mashina turaveradi! – dedi Shodivoy baqirib. – Qani, marhamat!

Yana chaqmoq chaqdi-yu, tor ko'cha yori-shib ketdi.

– Xizrni yo'qlasangiz bo'larkan, mehmon, – dedi Shodivoy momaqaldir oq ovozi bosish uchun hayqirib. – Ana Kabirning o'zi!

Alimardon seskanib boshini ko'tardi-da qarshi tomondan oq ot yetaklab kelayotgan kishini g'ira-shira ko'rdi. Birdaniga uning hamma narsaga qo'l siltagisi, mashinasiga o'tirib, shartta orqaga qaytib ketgisi keldi. Ammo Shodivoy allaqachon otliqning oldiga borib olgan, qo'sh qo'llab so'rashar edi. Alimardon uning oxirgi gaplarini eshitib qoldi.

– Mehmon olib keldim, Toshkentdan...

Alimardon yuragini kemirayotgan azobli G'ashlikni yengib, gandiraklagancha yurib ketdi. U o'zining raqibini ko'rib qo'ygisi kelar, uning nimasi o'zidan ortiqroq ekanini, Muqaddam bu odamning nimasiga uchganini bilib olishga urinardi.

Ular pastak eshik peshtoqida osilib turgan xira chiroq tagida to'qnash kelishdi. Alimardon o'ziga uzatilgan kattakon, chayir qo'lni beixtiyor qisarkan, uning aftiga qarab qo'ydi. Tor peshona, qop-qora qotma yuzli kishi unga sinch-

kov ko'zlari bilan tikilib turar, do'ppisi tagidan chiqib turgan sochlari, g'ira-shira yorug'likda qizarib ko'rinayotgan yuzi, ingichka mo'ylovi jiqqa suv bo'lib ketgandi. Kabir egniga brezant yomg'irpo'sh, oyog'iga kattakon etik kiyib olgan, bir qo'li bilan Alimardonning kaftini qisar, bir qo'llab otning jilovini ushlab turardi. Uning etigidanmi, yomg'irpo'shidanmi anqib turgan chuchmal baliq moyi isi dimog'iga urildi-yu, Alimardon burnini jiyirdi.

“...To'pori qishloqi-ku! – U g'ijinib yuzini burdi. – Hali shu hayvon mening o'g'linga ota bo'lib yuribdimi?...”

Alimardon istehzoli jilmayib qo'ydi-da, qo'lini tortib oldi. Kabir hamon undan ko'z uzmay turar, chamasi, qayerda ko'rganini eslay olmasdi.

Ot begona odamni sezdi shekilli, chiroq nurida yiltirab turgan katta-katta ko'zlarini olaytirib, boshini siltagancha pishqirib yubordi.

– Tek! – Kabir ingichka, keskin ovoz bilan hayqirib, jilovni tortdi. – Qani, mehmon, marhamat, – dedi tog'liklarga xos tavoze bilan.

Alimardon u jilmayganida ingichka mo'ylovi ostidagi oppoq tishlari yaraqlab ketganini ko'rdi.

– To'yga bormadingiz-ku! – dedi boyadan beri ularni jimgina kuzatib turgan Shodivoy.

Kabir jilovni mahkam ushlaganча unga bu-rilib qaradi:

– Oynatoqqa chiqqandim. – Keyin u Alimardonga qaradi-da, tag'in qaytardi: – Marhamat!

– Bo'lmasa men to'yxonaga qaytaveraymi?

Alimardon Shodivoy o'zidan ruxsat so'rayotganini anchadan keyin tushundi.

– Boravering! – dedi qayrilib qaramay.

Ular pastak eshikdan egilib, hovliga kirishdi. Tag'in chaqmoq chaqdi. Hovlidagi besh-olti tup olmalarning yomg'irdan qizargan shoxlari, etakdagi qorong'i otxona bir zum yorishib ketdi.

Uning yuragi gupillab ura boshladi. Tubsiz alam, nafrat, allanechuk o'kinch tuyg'ulari aralashib uning vujudini larzaga solar, hech nimani ko'rmas, tasmollab qadam tashlab borardi. Kabir otni qo'yib yubordi-da, o'zi oldinga o'tib yo'l boshladi. Derazadan tushib turgan qizg'ish nurni kesib o'tib, eshik oldiga borishdi.

– Qani, – Kabir eshikni ochdi. – Bemalol kiravering.

Alimardon hamon o'zini bosib ololmas, chalkash o'ylardan boshi g'uvillab, ko'z o'ngi xiralashib ketgan edi. Bora-bora u o'zini bosib oldi. Kavshandozda turib, bir lahza uy ichiga nazar tashladi. Pastak shiftga guldor qog'oz qoqilgan, o'rtada osilib turgan kichkinagina chiroq ojiz nur sochar, tokchalardagi choynak-piyolalar, qaqir-ququrlar yaltirab ko'rinardi.

Alimardon endi engashib, tufisining bog'ichini yechayotgan edi, ichkari tomondagi eshik g'iyqillab ochildi-da, do'mboqqina bola yugurib chiqdi.

– Ada! Ada! – dedi u yangroq, ingichka ovoz bilan.

Alimardon ko'pdan buyon izlab yurgan narsasini birdaniga topganday beixtiyor qaddini rostladi. Bu ovoz, o'zi hali hech qachon eshit-

magan, ammo o'ziga shu qadar qadrdon bo'lgan yangroq ovoz uning quloqlariga o'qday kirdi.

Bola maykachan bo'lib olgan, qop-qora ko'zlari shodlikdan porlar, peshanasidagi bir tutam sochi o'ziga quyib qo'yganday yarashib tushgan edi.

– Ada! – dedi bola tag'in o'sha yangroq ohangda. Keyin qo'lchalarini keng yozgancha chopib kela boshladi. Shu tobda u onasining og'zidan don olayotganda qanotlarini pirpiratib turgan qushchaga o'xshardi.

Kabir kavshandozda cho'nqayib olgancha qulochini keng yozdi.

– Qani! Qani, otash bolam, bobosh bolam! Achom! Achom!

– Ato-om! – dedi bolakay ham shirin til bilan.

O'g'li quchog'iga kelib urilishi bilan Kabir dast ko'tarib oldi-da, yuz-ko'zlaridan o'pa boshladi. Bolakay dadasining mo'ylovi tekkani-dan qitig'i kelgan bo'lsa kerak, hadeb qiqirlar, boshini orqasiga tashlagancha qotib-qotib kulardi.

Alimardon suratday jonsiz bo'lib qolgan, ko'zlari o'tday yonib, ularga tikilib turardi.

– Qani, amaqinga salom ber-chi, – Kabir bolani yerga qo'yib, maqtanganday Alimardonga qarab qo'ydi. – Katta yigit-da, bu! Har kuni dadasining ishdan kelishini poylab uxlamay o'tiradi.

Ammo bolakay Alimardonga yotsirab qarab qo'ydi-da, kattalarday qoshini chimirib, hur-payib oldi.

– Voy, tentag-ey, salom berishni esingdan chiqarib qo'yingmi? – Kabir kuldi. – Yovvoyi-

da, amakisi, yovvoyi bu. – Keyin Alimardonga qarab iltifot qildi. – Qani, yechining, chiqing. Men otni arqonlab qo'yay. Hamma yoqni payhon qilib tashlaydi. – U ichkaridagi eshikka qarab qichqirdi: – Hoy, onasi, mehmon keldi!

Kabir chiqib ketishi bilan oq Alimardon beixtiyor bolaga talpindi.

– Shavkat! – dedi pichirlab. U butun borlig'i bilan bolaga talpinar, shuncha yildan beri yuragining tubida ojiz titrab turgan nozik bir tor bor ovozi bilan jaranglay boshlagan, eng baland avjiga chiqib vujudini larzaga solar, turgan yerida yaproqday qaltirar edi.

Alimardon bir qarashdayoq otalik mehri bilan shu bola Shavkat ekanini, o'zining o'g'li, yagona ovunchog'i ekanini aniq bilib olgandi.

U tuflisini ham yechmay, namatga oyoq qo'ydi. Ikki qo'lini olg'a cho'zib chaqirdi:

– Beri kel-chi, – dedi ovozi titrab. – Menga o'g'il bo'lasanmi?

Bola undan hurkkanday yonlamasi tisarilib-tisarilib tokcha oldiga borib qoldi.

Alimardonning ko'ksini to'ldirgan bir nido bo'g'zidan otilib chiqdi:

– Shavkat!

Bola allanarsani sezgandek, shartta burilib qaradi, Alimardon uning ko'zlarida o'zining ko'zlarini aniq ko'rib, qichqirib yubordi:

– O'g'lim!

Lekin shu ondayoq vahima to'la yana bir qichqiriq burilib qarashga majbur qildi uni. Bu oh chekishmidi, qo'rqinch to'la nidomi, har holda, yurakni o'rtab yuboruvchi bir un edi.

Alimardon qotib qoldi. Ostonada odmi ko'ylak kiyib olgan, bosh yalang Muqaddam turardi. Uning ko'zlari katta-katta ochilib, rangi devor bo'lib ketgan edi. Ha, bu Muqaddam edi. Bir vaqtlar uning o'ziniki bo'lgan, hozir esa bir olam nariga ketib qolgan begona Muqaddam edi.

Alimardon boshi aylanib ketayotganini, ko'z o'ngida xira halqachalar pirpirayotganini sezib turar, hozir bir ofat bo'lishini, allaqanday dahshat ro'y berishini bilar, ammo tili kalimaga kelmas edi.

– O'g'lim! – dedi u nihoyat pichirlab. Tomog'i xippa bo'g'ilib, gapirolmay qoldi. Telbalarday siltanib Shavkatga talpindi. – Shavkat, – dedi titroq qo'llarini cho'zib. – Kel, bolam. – U Shavkatning qarshisida cho'kkalab quchog'ini ochdi. – Kel, o'g'lim... – dedi pichirlab. – Bitta bag'rimga bosay.

Bola labini burib tisarildi. Muqaddamning etagidan ushlab orqasiga yashirindi.

Bu qanday bedodlik! Bu qanday jazo! O'g'il o'z otasidan tonsa! Shu ondayoq dahshatli bir haqiqat uning yuragini qiymalab tashladi. Nega tonmasin? O'zi ham qachondir bolasidan tongan emasmidi?

Alimardonning shuncha yillardan beri tosh bo'lib ketgan diydasi birdan erib oqdi. Ha, u ko'pdan beri – Muqaddam ketib qolganidan beri bitta dard bilan yashar edi. Bu dard kunduzlari xayolini, kechalari uyqusini olib qochar edi! Endi bilsa – bu otalik dardi ekan. Insonlikning qo'l yetmas baland cho'qqisi ekan! Mana, o'sha dardning malhami! Mana, o'g'li!

Mana! Shundoqqina oldida turibdi!

U Shavkatni mahkam bag'riga bosib oldi. Uning yuz-ko'zidan allanechuk tanish bir bo'y – o'z hidi anqib turgan sochlaridan o'pa boshladi. Baxtiyor bir tuyg'udan to'lg'anib negadir jilmaydi.

– Tentagim... Men sening otangman, bildingmi, otangman!

Shavkat birdan lablari burilib yig'lab yubordi.

U chirqillab yig'lar, onasiga talpinar, ammo Alimardonning quchog'idan chiqib ketolmas edi.

– Yig'lama, Shavkat... – dedi u pichirlab. Bolaning yuzlaridan o'pa boshladi.

Shavkat battar yulqinib, oyoq-qo'llarini silki-tardi.

To'satdan Alimardon o'g'liga ozor berayotganini tushunib qoldi. Ichki bir kuch majbur qildimi, qo'yib yubordi.

Shavkat yig'lagancha yana onasining etagiga yopishdi. Muqaddam hamon toshday qotib turar, esi og'ib qolganga o'xshar edi.

Shavkat onasini qo'yib yubordi-yu, chopqillab narigi uyga kirib ketdi. Alimardon uning silkinib borayotgan do'mboq qo'lchalarini ko'rdi. U bolaning ketidan uch-to'rt qadam yurdi-yu, to'xtab qoldi. Shundagina u bu bola hech qachon o'ziniki bo'lmasligini his qildi.

– Shavkat! – U ochiq qolgan eshikka qarab oxirgi marta so'niq, umidsiz ovozda pichirladida, hammasi tamom bo'lganini tushundi.

Shartta burildi-yu, telbalaricha ikki hatlab ostonaga tushib qoldi. Uning ko'zlari olayib ketgan, ammo hech nimani ko'rmas edi.

Eshikni taraqlatib ochdi-da, hovliga otil-di. Zimiston qo'ynida Kabirga urilib ketganini ham, yugurib borib mashinaga o'tirganini ham sezmedi.

Mashinani keskin burdi-da, daryo-daryo suv oqayotgan tor ko'chadan yeldirib ketdi.

Mashina shiddat bilan qaltis tog' yo'lidan uchib ketdi. Bir zumda qishloqning tosh devorlari orqada qoldi.

Ko'kda momaqalldiroq faryod soldi. Chaqmoqning bir lahzalik sovuq nuri g'amgin bosh egib turgan tog'larni, yomg'irdan yaltirab ketgan qizg'ish qoyalarni, yo'lning shundoq chekasidan tik tushib ketgan jahannam jarligida ilonday bilanglab oqayotgan soyni yoritib o'tdi. Ammo uning ko'zlari hech nimani ko'rmas, tasavvurida faqat bir narsa – o'z otasidan yot-sirab yig'lab, uyga qochib kirib ketgan Shavkat, uning silkinib borayotgan do'mboq qo'lchalari turar, alamdan vujudi qaltirab, oyog'i og'riga-niga qaramay, bor kuchi bilan gazni bosar edi...

Mashina shiddat bilan yelib, ikki chetiga omonat panjaralar o'rnatilgan taxta ko'prikdan o'tib ketdi. Ko'prik yog'ochlari lopillab, ayanch-li g'iyqillab qoldi. Yo'lning eng xavfli joyi – eng chuqur jarlik yaqinlashib kelardi.

Alimardon hamon gazni bosar, barbod bo'lgan umidlari haqqi, xazonga aylangan umri haqqi, barcha alamlari haqqi ko'zlariga yosh quyulib kelardi. Nimasi qoldi uning! Nimasi qoldi axir?! Sahnami? Shon-shuhratmi? Nima qoldi o'zi! Nima?! Oxirgi, eng oxirgi umidi, tanho suyanchig'i yuz o'girdi-ku undan. Tag'in nima kerak endi?!

U hamon shiddat bilan yelib borarkan, ko'z yoshidan tomog'i xirillab, oxirgi marta pichirladi:

– O'g'li-im!

To'satdan u ko'nglida xushnud bir yengillik sezdi. Qalbi sokin tuyg'ularga to'lib-toshgan-day bo'ldi-yu, rul chambaragini chirpirak qilib chapga burib yubordi.

Mashina bir yonboshga og'a boshladi. Shundagina u xato qilayotganini, yomon ish qilayotganini tushunib qoldi. Ko'zlari dahshatdan olayib, tormozga yopishdi. Ammo mashina allaqachon jahannam labiga borib yetgan edi.

Zum o'tmay dahshatli suron tog'-toshlarni larzaga soldi. G'amgin qoyalar qilib qo'yan gunohidan o'zi qo'rqib ketganday ingrab yubordi... Bir nafas hamma yoq jim bo'lib qoldi.

Tog' bag'riga qanchadan-qancha sirlarni yashirishga o'rganib qolgan oqsoqol cho'qqilar ko'klarni bekor o'tib xazon bo'lgan bolasining qismatiga achinib boshini quyi soldi.

Qop-qorong'i dara ustida bulutlar uzoq aza tutdi.

* * *

Ertasiga kechqurun Qonqus yoqasida – Alimardonning eng baxtiyor, eng pokiza damlari – bolalaik yillari kechgan o'sha anhor yoqasida jimgina mudrab yotgan go'ristonda yana bir qabr mungli do'ppaydi. Hassakashlar go'ristondan chiqib ketayotganida yangi mo'zorning yomg'irdan ivigan mayin tuprog'i ularning ortidan unsizgina javdirab qoldi.

...O'sha kuni kunbotar oldida havo ochilib ketdi. Ufqqa quyosh qon sachratib yubordi. Anvar qabr ustida uzoq o'tirdi. Unsiz yig'ladi. Negadir shu oqshom oftob juda qiynalib botdi. Ufq etagida uzoq osilib turdi-da, oxiri umidi uzilganday sekin-sekin yer ortiga cho'kib ketdi.

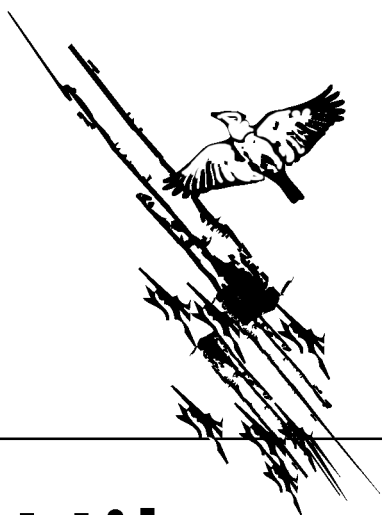
Yana bir necha kundan keyin yayrab-yashnab bahor keldi. Go'riston yonidan keskin burilib oqayotgan Qonqus toshqin suvlarini bag'riga sig'dirolmay shovullay boshladi. Lojuvard osmon makoniga qaytayotgan turnalarning qiyqirig'i bilan to'lib ketdi.

Qabriston chekkasidagi qator-qator teraklar yaproq yozib oy nurida hazin shivirladi.

Tong otishi bilan juft-juft bo'lib olgan qushlar bezovta chirqillab iniga xas-xashak tashib qoldi. Osmon-u falakda yakka-yolg'iz to'rg'ay nola chekdi.

Saxiy ko'klam ko'p qatori Alimardonning qabrini ham chechaklarga burkadi. Maysalar orasida ochilgan bittagina qizg'aldoq tong shudringiga qadah tutdi. Erta-indin to'kilib ketishi, o'zidan na bir muattar bo'y, na meva qolishidan bexabar yal-yal yondi...

1969-yil

Hikoyalar

G'AROYIB SAYOHAT

*Ustoz Said Ahmad aka Amerikadan kelgan
kuni telefonda aytib bergan hangoma*

– Alyo, o‘zingmisan, bolam? Vaalaykum assalom, mullo bo‘lgin! «Ziyoratlar qabul», deysanmi? Murod hosil! Rahmat. Safar qandoq bo‘lardi, zo‘r bo‘ldi! «Qani bir eshitaylik», deysanmi? Mayli, sazang o‘lmasin. Ammo-lekin sen yaramasning bir odating yomon. Mendan zo‘r-zo‘r hikoyalarni eshitib olasan-da, qo‘shib-chatib o‘zingniki qilib yozasan. Bu safar shunaqa qilmasang, hammasini bir boshdan gapirib bera-man.

Aslida-ku, Amerika to‘g‘risida avval ham ancha-muncha narsa o‘qiganman. Yoshligimda Achchiq Maxsum degan yozuvchining (senlar uni Maksim Gorkiy deysan) «Sariq iblis shahri», baqirib shig‘ir o‘qiydigan Mayakovskiyning «Nima bizga Amerika», degan asarlarini varaqlaganman. Hatto o‘zimizdan chiqqan Uzoqov degan muxbir ham «Amerikasini ham ko‘rdik», degan maqola yozgan edi. Shular Amerikani ko‘rganda, nega men bormasligim kerak?

Shunday qilib, biqiniga «Pan-Amerikan» deb yozib qo‘yilgan, gardani ho‘kiznikiga o‘xshab shishib ketgan «Boing» samolyotiga o‘tirdik. Ishonsang-ishonmasang, ichi bamisoli metro-

ning o'zi! Shifti shunaqangi balandki, Sabonis degan naynov basketbolchi bemaolol basketbol o'ynasa bo'laveradi! Shunaqangi uzunki, u boshi bilan bu boshi ko'rinmaydi!

«Boing» osmonga ko'tarilishi bilan yonimga qoshlari ipdekkina, sochlari tilla kokildek, oyoqlari uzun-uzun, tizzasidan ikki qarich balandda to'xtab qolgan etak ostidan oppoqqina sonlari ko'rinib turgan xonimcha keldi. Og'izchasi angishvonadek. Lablari xuddi gilos tishlab turganga o'xshaydi. Odamning dilini qitiqlaydigan mayingina, siriligina tabassum hadya etdi.

– Gud moning, mister! – dedi.

Bir vaqtlar armiya lagerlarida sargardon bo'lib yurganimda bir ingliz shpioni ham bizning barakda yotardi. Shu bilan gaplashib, tilini binoyidek o'rganib olgandim. O'sha esimga tushib, javob qildim:

– Xello! Okaginang aylansin, xello!

Xonimcha tilini bunchalik bilishimni kutmagan ekanmi, quvonib ketdi. Birpasda ancha narsalarni gapirib tashladi. «Djus» deydimi-ey, «biir» deydimi-yey! Ayniqsa, «chiken», «chiken» degan so'zni o'n martacha qaytardi-yov! Sal achchig'im chiqdi.

– Hay, menga qara, – dedim tushuntirib, – nega nuqul «chikka-pukka» deysan? Nima, sen bilan oshiq o'ynayapmanmi?

Xonimcha zipillab ketayotgan edi, yonimda o'tirgan bo'yinbog' taqqan, bashang kiyingan amerikalik yigitcha gapirib qoldi:

– Oshiq o'ynaymiz, deytotgani yo'q, tovuq keltiraymi, deyapti.

Hayratdan yoqamni ushlab qopman. O'zbekchani suvdek biladigan bu ajnabiy qayoqdan paydo bo'ldi?

– Menga seni Xudoning o'zi yetkazdi, bolam! – dedim sevinib. – O'zbek tilini qayoqdan o'rgangansan?

– Men o'zbekman, Said Ahmad domla! – deydi.

Battar hayron bo'ldim. «Bo'lmasa nega bunaqa sap-sariqsan, nima balo, onang zarchavaga boshqorong'i bo'lganmidi?» degim keldi-yu, xafa qilib qo'yishdan qo'rqdim.

– Mabodo Nosir Fozilovga qarindoshliging yo'qmi, oltindek yaltirab turibsan, – desam, kuladi.

– Men Hayitvoy sariqning nevarasi bo'laman, – deydi.

– Iye, taxtapullik Hayitvoy sariqning nevarasi-misan? – dedim. – Buvang rahmatli ko'p yaxshi odam edi. Sal tajangligini aytmasa, ja oriyatli edi. Bir gal bedanasi Isroil kalning bedanasidan yengilib qochganda, jonivorning kallasini shartta uzib tashlaganini ko'rganman. Oting nima bolam, Amerikaga nega ketyapsan?

– Otim Hayitboyev Said. Kaliforniya universitetida magistraturada o'qiyman, – deydi.

– Bundan chiqdi, adash ekanmiz! – dedim yelkasiga qoqib.

– Sizning hamma kitoblaringizni o'qiganman, domla, – dedi adashim.

Shu payt yana o'sha xonimcha kelib qoldi. Tag'in shirin tabassum bilan «chikin», deydi.

– Baraka topgur, – dedim ensam qotib, – «chicken-piken»ingni boshimga uramanmi? Dun-

yoda tovuqdan ahmoq parranda bo'lmaydi, odam nuqul tovuq yesa, aqli suyulib, tovuqmiya bo'lib qoladi! Menga qora qo'chqorning dumbasi solingan, Cho'ng'araning guruchidan damlangan bir luqmagina palov bersang, kifoya. Ustiga Uchqo'rg'onning ot qoqilsa yiqiladigan behisidan yarim pallaginasini bostirib kelsang ham teshib chiqmaydi. Ertalabdan beri qorinlar piyozning po'stiga aylanib ketdi-ku!

Adashim gapimni tarjima qildi. Xonimcha tabassum bilan eshitdi. Xayolimga g'alati o'y kel-di. Menimcha, bu onasining qornidan tug'ilgan-dayam «inga-inga» deb yig'lagan emas, iljaygan bo'lishi kerak.

– No problem! – dedi bosh irg'ab. Keyin yana ancha gaplar aytdi.

– Problema yo'q, – dedi Saidboy tarjima qilib. – Janob xohlasalar Nyu-Yorkdagi «Buxoro» restoraniga kirib, «xalta palov» yeyishlari mumkin. Biz chicken, bifshteks, yangi so'yilgan cho'chqa go'shtidan pishirilgan xot-dog bilan siylashga tayyormiz. Afsuski, janob aytgan piyozning po'sti bizda yo'q...

Insof bilan aytganda, bifshteksi mazaligina ekan.

O'zing bilasan, ovqatdan keyin sigaret moydek ketadi! Ayniqsa, o'zimizning «Xon!» Huzur qilib ikki-uch tortganimni bilaman, tepamda yana xonimcha paydo bo'ldi.

Bijir-bijir qilib allanimalarni gapirdi. Nuqul «fifti dollar», deydi. Tilmochna qarab, nima gap, desam, «ellik dollar ekan», deydi. Buning odamshinavandaligiga qarang! Izzatimni joyi-

ga qo'yib, menga ellik dollar bermoqchi! O'zbekistondek mo'tabar yurtdan borayotgan aziz mehmonligimni bilibdi-da!

– Meni sen siyulasang, seni payg'ambarlar siylasin, – dedim duo qilib. – Menga sening puling jayam kerakmas. Amerikaga safarimning borish-kelish pattasini hukumatning o'zi obergan. Hatto «Sherotan» gastinisasining haqini ham oldindan to'lab qo'yg'an. Xudoga shukr, hurmatim bor. Endii-i-i judayam ko'ngling bo'lmayotgan bo'lsa, «ellik dollar, oltmish dollar», deb maydalashib o'tirmagin-da... – Shunday deb, bu yog'ini tarjimonimdan aniqlashtirib oldim: – «Ming»ni nima deydi bular?

– «Tauzen», – dedi Saidboy hozirjavoblik bilan.

– Bir yo'la tauzen dollar berib qo'yaqol, – dedim xonimchaga. – Nevaralarga padarka-madarka oborarman.

Xonim gapimning tarjimasini eshitdi-yu, negadir ko'zi g'ilay bo'lib ketdi. Bittasi menga qaraydi, ikkinchisi adashimga! Haliyam kulib turibdi-yu, yig'layotganga o'xshaydi.

– Ellik dollarni u emas, siz berishingiz kerak ekan! – dedi Saidboy.

Hayron bo'ldim.

– Nega berarkanman?

– «Pan-Amerikan» kompaniyasining samolyotida chekish mumkin emas, ellik dollar jarima to'lasinlar, deyapti.

Rosmana jahlim chiqdi.

– Birinchidan, men umrim bino bo'lib jarima to'lagan emasman. Mening mashinamni ko'rsa,

postdagilar teskari qarab turadi. Biladiki, qoidani buzsam, bir tiyin ham bermayman. Ikkinchidan, men o'zimizning «Xon»ni chekdim. Amerikaniki emas. Uchinchidan, shu odating bor ekan, nega oldindan aytib qo'ymading? Shuning uchun men senga emas, sen menga jarima to'la! «Besh yuz»ni nima deydi?

– «Fayf xandrit», – dedi tarjimonim.

– Fayf xandrit dollar, – dedim beshta barmog'imni ko'rsatib. – Bo'lmasa, kattangni chaqir!

Zum o'tmay forma kiygan uchuvchi paydo bo'ldi. Shunaqangi po'rim, shunaqangi «akku-ratniy»ki, Umarali Normatovga o'xshab ketadi. Hozir odob bilan jigarni ezadi, deb tursam, chest berdi. «Mister» deb gap boshladi-yu, birdan chehrasi yorishdi.

– Said Ahmad aka, o'zingizmisiz? – deb quchoqlab oldi.

Razm solib qarasam, tanish ko'rinadi.

– Menga qara, chuvalachilik Mirvaqqos qatqichining o'g'limisan? – desam, «Qayoqdan bildingiz, dadam sizni ko'p gapirardilar, bir maktabda o'qigan ekansizlar», – deydi.

Birpasda apoq-chapoq bo'p ketdik.

Shu samolyotda ikkinchi uchuvchi ekan. «O'zbekiston havo yo'llari» kompaniyasining vakili, obro'si ja baland ekan. Inglizchani «mixlab tashlarkan!»

– Bu ser kimligini bilasanmi? – dedi xonimchaga. – Mister Said Ahmad o'zbekning Mark Tveni bo'ladi. Tushundingmi?

Xonimcha shunaqangi xijolat bo'ldi, shunaqa xijolat bo'ldi! Nuqul «Aym sorri mister Axmed, aym sorri, pliz!» deydi. (Uzr so'rayapti chog'i.)

– Mayli, gunohingdan kechdim, okang aylan-sin! – dedim rahmim kelib. – Menga priz bermasang ham xafa bo'lmayman. Faqat Nyu-Yorkka qo'nganimizda tauzent dollar berish esingdan chiqmasin!

Uchuvchi shu samolyotga minishimdan bexabar qolganini, bo'lmasa «do'ppidekkina» osh damlab qo'ygan bo'lishini aytdi. Nega bunaqa olis safarga otlanganimni so'radi. «Kelinlar qo'zg'oloni» Amerikada sahnalashtirilgani, aka buxor yahudiy qadrdonlarim asar premyerasini ko'rmasam, xafa bo'lishini aytib, o'n bir marta telegramma yuborganini, shu bahona ko'rmagan joylarni ko'rib, oyog'imning chigilini yozish uchun safarga chiqqanimni aytdim. Farmonbibi rolini o'ynagan aktrisaga bir jo'ra juhud atlas olib ketayotganimni ham eslatib qo'ydim. Uchuvchi menga qilingan boyagi noxush muomalani «dazmollagisi» keldimi, taklif qilib qoldi.

– Samolyotning yuqori qavatida basseyn bor. Yuring, maza qilib cho'milib olasiz. Hali manzilga yetishimizga sakkiz soat bor, Atlantika ustidan o'tayotganda o'zimiz ham zerikib ketamiz, – dedi.

Xushlamayroq turganim uchun bahona qildim.

– Qo'yaqol, ukam, o'ng oyog'im zirqillab og'rib turibdi.

– Yuravering, basseynning suvi issiq, – deb qoʻltigʻimdan oldi, tarjimon Saidboy ham ergashdi. Lift gʻuvillab tepaga olib chiqdi. Kichikroq tennis maydonchasidek keladigan hovuzda koʻm-koʻk suv mavjlanib turibdi. Basseyn oʻrtasida ikkita suv parisi suzib yuribdi. Koshinlangan qirgʻoqda tagʻin ikkitasi oʻtiribdi. Ikkitasining sochi malla, ikkitasiniqi qop-qora. Rostini aytsam, umrim bino boʻlib bunaqangi paripaykarlarni birinchi koʻrishim! Mening oʻrnimda Chingiz Ahmarov boʻlsa, bir zumda «Amerika madonnasi» degan portret chizib tashlagan boʻlardi. Mikelanjelo tirilib kelsa, shularning haykalini yasardi. Oq marmardan! Shunaqangi mukammal, shunaqangi «figurniy»ki, Umar Hayyomning chikkabel koʻzasi bularning oldida xumdek gap! Yoʻq, bular odam bolasi emas, haqiqiy suv parisi! Hushyor boʻlmasang, afsun qilib, suv tagiga tortib ketadi! Ana, bittasi «kelaver» deb imo qilayapti. Kaftimni peshanamga soyabon qilib tikilib qarasam, dumi yoʻq! (Suv parisida dum boʻlardi, shekilli.) Endi imlaysanmi, noinsof! Aqalli oʻn-oʻn besh yil avval qayoqda eding?! Basseyn tugul dengizning tubiga ham birgalashib tushib ketaverardim!

– Yechinadigan xona u yoqda, dushxona bu yoqda. Endi, oqsoqol, xizmatchilik, bizga ruxsat, – dedi uchuvchi. – Hademay Bermud uchburchagi ustidan oʻtamiz. Shturvalni oʻzim ushlab turmasam, anavi amerikalik hamkasblarim qiynalib qolishi mumkin. Nima, siz bilan

menga o'xshab har kuni qazi-qarta yeb yurib-dimiki, bilagi baquvvat bo'lsa!

Tarjimonning ikki ko'zi parilarda. Charviga tikilgan mushuknikiga o'xshab yiltirab turibdi. Tag'in menga aql o'rgatadi.

– Oqsoqol, odatda, basseynga tushishdan oldin dushxonaga kirib, shampunga obdan cho'milish kerak, bo'lmasa yuz dollar jarima soladi, – deydi.

Jinday rashkim keldi.

– Men bekordan-bekorga cho'miladigan anoyilardan emasman, – dedim zarda bilan.

Shunaqa desam, nima deydi, degin? «O'zingiz ham yaqin besh-olti yildan beri cho'milishga ehtiyoj sezmagani ko'rinasiz», deydi. Buvasi ham shunaqa, to'ng odam edi. Ke, shu yosh bola bilan teng kelamanmi, deb lift tomon yurgan edim, ketimdan ergashdi.

Joyimizga kelib o'tirishimiz bilan sertabas-sum xonimcha tag'in tepamizga keldi.

– Kofe? Ti? – dedi qildek qoshini uchirib.

– Janob qahva ichadilarmi, choymi, deb so'rayapti, – dedi tarjimonim.

Bilasan, umrimda ko'k choy ichmaganman. Ko'k choy ichsam, obro'yim tushib, davleniyam pasayib ketadi. Shunaqa-ku, boya jarima to'laysan, deb tinkamni quritgani uchun men ham g'ashiga tekkim keldi.

– Menga kofe-mofe sapsem kerakmas. Menga 95 ko'k choydan bir choynakkina obkel. Shri-Lankaning choyidan bo'lsin. Choynakka tushishi bilan shapaloqdek yoyilib ketadiganidan bo'lsin, o-key? – dedim qo'limni paxsa qilib.

Xonimcha tamanno bilan nari ketdi. Bularning choy zavodi bormi, nima balo! Patnisda yetti xil ko'k choy olib kelsa, deng! Kahrabodek achchiq qilib damlangan choydan ikki ho'plam ichganimni bilaman, shilq etib pinakka ketibman. Aytmovdimmi, ko'k choy davleniyamni tushirib yuboradi, deb! Sovug'im oshib ketgan-da!

Bir mahal: «Ko'zingizni oching, oqsoqol, bu yog'i yaqin qoldi», degan ovozdan uyg'ondim. Tepamda chuvalachilik uchuvchi turibdi.

– Nyu-Yorkka yetib keldik, samolyotni ataylab pastlatib uchiraymi, tepadan turib shaharni bir tomosha qilasizmi? – deydi.

Xayolimga «ariginalniy» fikr keldi.

– Menga qara, ukam, – dedim. – Rostdanam menga xizmat qilging kelayotgan bo'lsa, bir ish qilasan. Samolyotingni «Ozodlik haykali» atrofiga ikki marta aylantirib o'tasan. Shu xotinni yaqindan ko'rishni ko'pdan beri orzu qilib yurardim.

– No problem, oqsoqol! – Uchuvchi shunday deb chest berdi-da, kabina tomon yugurib ketdi.

Zum o'tmay uzoqdan haykal ko'rindi. Boshida chambarak. Qo'lida mash'ala. Samolyot shunaqangi yaqin bordiki, qanoti haykalning qo'liga tegib ketay dedi. Shunda g'alati ish bo'ldi. Boyagi xotin o'ng qo'lidagi mash'alani olib, chap qo'ltig'iga qistirdi. Keyin o'ng qo'lini Kapitoliy qubbasidek bo'liqqina chap ko'ksi ustiga qo'yib, ta'zim bajo qildi.

– Assalomu alaykum, qadrli Said Ahmad aka! Bizning yurtimizga xush kelibsiz! – dedi tanta-

navor ohangda. – Sizning kelishingizni intizorlik bilan kutayotgan edim. «Kelinlar qo'zg'oloni» komediyasi «Tiklanish» teatrida namoyish qilinadi!» degan reklamani boshim atrofidan ikki yuz marta aylantirdim! – Shunday dedida, egilib-egilib tag'in uch marta ta'zim qildi. O'ziyam chimildiqdan yangi chiqib, qaynatasiga salom qilayotgan kelinchakka o'xshab ketdi.

– Vaaleykum assalom, qizim! – Shunday dedim-da, samolyot derazasidan boshimni chiqarib, peshanasidan o'pib oldim. (Peshanasi muzdekkina ekaniga parvo ham qilmadim.) – Umringdan baraka top! Baxtli-saodatli bo'li! – dedim. «Qo'shganing bilan qo'sha qarigin», – degim keldi-yu, bu atrofda boshqa haykal yo'qligi esimga tushib, uyog'ini aytmay qo'yaqoldim. Shu payt kerosin oxirlab qoldimi, samolyot pastlay boshladi...

...Iye, shoshmay tur, bolam, bog'eshigi ochildi, shekilli. Ana, oq «Neksiya» kirib kelyapti. Kim bo'ldi bu? Mashinaning chap eshigidan GAlning tayog'iga o'xshagan burun chiqib turibdi. Iye, Anvar Obidjon-ku! Ja yaxshi ko'raman-da, shu bolamni! Oltiariqning «badring»idan bir qopgina oboraman, degandi. Shuni olib kelyapti chog'i... Qolganini keyin eshitarsan. Badringni vaqtida marinovka qilib qo'ymasak, so'lib qoladi...

Muallif izohi. Hikoyani ustoz qanday aytgan bo'lsa, shundayligicha qog'ozga tushirdim. Senkyu verimach! Gud bay!

XAYOLLARGA BO'LAMAN TUTQUN

*Ko'rmay desam, ko'zim ko'r emas,
Yurmay desam, oyog'im butun.
Ammo qalblar ortiq jo'r emas,
Xayollarga bo'laman tutqun.*

Mirtemir

U ketdi... Yaproqlari oqshom shabadasida ohista silkinib turgan bir tup o'rik tagidan burilib o'tdi-yu, muyulishda ko'zdan g'oyib bo'ldi. Qarg'ashoyi ko'ylagining etagini, o'ng bilagiga ilib olgan qizil sumkachasinigina ko'rib qoldim. U ketdi... Quloqlarim ostida anhorning qiqir-qiqir kulgisi-yu, xo'rsinishga to'lgan qiz yig'isi qoldi.

U ketdi-yu, ko'z o'ngimda iztirobga to'lgan, ham yaqin, ham uzoq siymosi qoldi.

...Ko'zlarimda yosh qalqidimi?! Yo'q-yo'q, axir nega endi? U ketdi. U ketdi-yu, xayolimda ham shirin, ham achchiq, ham quvnoq, ham alamli uzuq-yuluq xotiralar qoldi...

...O'shanda men birinchi kursda o'qirdim. Birinchi imtihonni topshirgan edim. Qiziq, yoshlik ekan-da! Birinchi kurs talabalarining hammasida bo'ladigan odat menda ham bor edi. O'zimni juda bilimdon, yuqori kursdagilardan ham, goho domlalardan ham ko'proq narsani biladigan kishi hisoblardim. Ha, men mag'rur edim. Buning ustiga birinchi imtihondan a'lo baho oldim. Men shod edim, allaqayoq-

larga uchgim, baland-baland parvoz etgim keldi. Gavjum yo'lkalardan borarkanman, hech kimni ko'rmas, hech nimani sezmas edim.

Trolleybusga chiqdim. Bo'sh o'rindiqqa o'tirib kitob varaqlay boshladim. Kitob o'qirdim-u satrlar mazmunini o'zim ham tushunmasdim. Xayollarim olislarga yetaklab ketardi meni.

Yonimga kelib o'tirgan qizga parvo ham qilmabman. Bir vaqt u piq etib kulib yubordi.

– Odamga qaragingiz ham kelmaydimi, Erkin aka? Cho'chib o'girildim.

– I-ye, Xolida... – xijolatdan qip-qizarib ketgan bo'lsam kerak, Xolida yashnab-yashnab kulib yubordi.

Noqulay ahvolda iljayib, unga razm soldim. Hech o'zgarmabdi. Doim nimanidir kutganday bolalarcha javdirab turuvchi charos ko'zlari ham, chehrasiga allaqanday soddalikkami, bo'shanglikkami o'xshash ifoda beruvchi qalinroq lablari ham o'zgarmabdi. Bu o'sha Xolida edi. Bundan yarim yilcha avval o'zim bilan bir partada – o'rta maktab partasida o'tirgan Xolida edi. Hech o'zgarmabdi... Faqat meni «aka» deb ataganiga hayron bo'ldim. Maktabda bo'lsa har doim «He bola» deb chaqirardi, shayton qiz!

Xayolimni yig'ishtirib olmasimdanoq Xolida yana hujumga o'tdi:

– Ja, talaba bo'lib... a? O'qishlar yaxshi ketyaptimi?

– Him, – dedim so'zimning yarmisini yutib. Men uni «siz»lashimni ham, «sen»lashimni ham bilolmay, bir zum istihola qilib turdim-da, faqat, gapirish uchungina so'radim: – Siz qayerda o'qiypsiz, Xolida?

Bilmadim, Xolida savolimni eshitmadimi yoki e'tibor bermadimi, yuzini chetga burib, u yoq-bu yoqqa alanglay boshladi. Oldinroqda turgan ayolni chaqirib joy berdi. Men ham darrov turib ketdim. Ikkovimiz yonma-yon turib, anchagacha jim ketdik. Keyin Xolida yana avvalgiday jilmayib so'radi:

– Shunday qilib, jurnalist bo'lar ekansiz-da... Ko'rsam maylimi? – Xolida qo'limdagi kitobni oldi. – Luyi Aragon! Yaxshi yozuvchi bo'lsa kerak-a?

Men indamay bosh silkib qo'ydim. Xolida kitobni varaqlarkan, ichidan sinov daftarim chiqib qoldi. U menga yov qarash qildi. Quyuq qoshlari bir to'lg'anib qo'ydi.

– Ruxsatsiz ko'rsam xafa bo'lmaysizmi?

Men, avvaliga, mayli, dedim-u, keyin birdan uning qo'llariga yopishdim. Surat! Axir daftar ichida o'zining surati bor-ku! Ko'rsa nima xayolga boradi? Bitiruvchilar kechasi o'tkazilgan kuni sinfdoshlarimiz bilan surat almashgandik, negadir Xolidaning suratini o'shandan beri yonimda olib yurardim. Nimaga shunday qilayotganimni o'zim ham bilmasdim. Faqat... faqat Xolidaning menga boshqacharoq qarab yurishini bolalar shama qilishardi o'shanda. Menda ham shu qizga nisbatan mehrmi, allaqanday his uyg'ongandi. Lekin nima uchundir shu tobda unga suratini ko'rsatgim kelmadi.

– Xolida, kechirasiz, mumkin emas, – dedim sun'iy iljayib. Sinov daftarimni cho'ntagimga solib qo'ydim.

– Kechirasiz... Sizning ichki ishlaringizga aralasha olmayman. – Xolida hazillashyaptimi,

chindan gapiryaptimi bilolmadim. Oraga tushgan sovuq vaziyatni yo'qotish uchun tayinliroq so'z qidirar, ammo tilim kalimaga kelmasdi. Trolleybus Xadraga yaqinlasharkan, «Vatan» kinoteatrining katta-katta afishalari lip etib ko'rinib o'tdi.

– Yaxshi kino ketyapti... Tushamizmi?

Men bu gapni ham faqat oradagi o'sha noqulay vaziyatni buzish uchun aytdim. Dabdurustdan kinoga taklif qilishim Xolidani o'ylantirib qo'ydi. Men uning yo'q deyishini kutib turardim. Ammo yo'q demadi. Yelkasini uchirib qo'ydi.

– Bilmasam.

– Bo'пти, yuring! – dedim quvonib...

Kinodan chiqib, zinalar yonidagi pastak archa tagida bir oz turib qoldik.

– Erkin aka, bilasizmi... – Xolidaning yonoqlari qip-qizarib ketdi. Bir o'rim sochini uchini tutamlab turib, tutilib-tutilib gapirdi, – bilasizmi... Man... sizga xalaqit bermaymanmi?

Shu tobda u ko'zimga juda sodda, juda pok, shu bilan birga allaqanday sirli ko'rinib ketdi. Bu savol oldida o'zim ham esankirab qoldim.

– Yo'g'-e, nimaga endi?..

– Bo'lmasa... kelar haftaning shu kuni, shu soatda, shu yerga kelsam yo'q demaysizmi?..

Xolida battar qizarib ketdi. Quyuq qayrilma kipriklari yuziga to'kildi.

– Xolida, kelasizmi, rostdan kelasizmi? – dedim sevinib.

– Men ketdim! Xayr!

Xolida yerdan ko'z uzmay keskin burildi-da, kelib to'xtagan trolleybusga qarab yugurdi.

Sariq jemperiga quyib qo'ygandek yarashib tushgan bir o'rim yo'g'on qo'ng'ir sochining silkinib borayotganini ko'rib turdim. U trolleybus zinasiga oyoq qo'yarkan, menga bir o'girilib qaradi. Nazarimda muloyim, juda muloyim jilmayib qo'ygandek bo'ldi. Shundagina men uni kuzatib qo'yishim kerakligini tushundim. Axir biz u bilan yonma-yon mahallada turamizku! Ammo men kechikkan edim. Trolleybus bir silkinib yurib ketdi. Turgan joyimda serra-yib qoldim. Hozirgina bo'lib o'tgan gap-so'zlar quloqlarim ostida dilrabo kuy sadolaridek jaranglar, shu kuy meni bir umr sarxush qilib qo'yayotganday bo'lardi.

Kelasi uchrashuvgacha shu kuy og'ushida yashadim.

Chorshanba kuni Xolidani xuddi o'sha yerda, kinoteatr zinalari yonidagi pastak, xonaki archa tagida kutib oldim. Xolida bu safar o'ziga sal oro bergan, boshini yaqinda yuvgan bo'lsa kerak, uzun sochlarining nami hali qurimagan edi.

– Bugun kinoga tushmay qo'ya qolamiz, xo'p? – Xolida qoshini chimirib, chiroyli jilmayib qo'ydi.

– Ixtiyoringiz...

Hali oqshom qo'nib ulgurmagan katta ko'chadan O'rdaga – Anhor tomonga yurib ketdik.

– Uydagilar yaxshi o'tirishibdimi, Xolida? – dedim uning qadamiga qarab ohista borarkanman.

– Rahmat... – Xolida anchagacha jim qoldi... Anhor ko'prigidan o'tib daraxtzor orasiga kirdik. Oqshom eng avval shu yerga qo'na-

di. Daraxtlarning tekis shovillashi anhorning bezovta to'liqlari ovozigga qo'shilib, beozor, orombaxsh sukunatni chuqurlashtirayotgandek bo'lardi...

– O'tiramizmi? – Anhor labida turgan pastak o'rindiqa imo qildim.

O'tirdik. Anhorning tub-tubidan qaynab chiqayotgan suvga tikilgancha qoldik. Anchagacha ikkovimizdan ham sado chiqmadi.

– Erkin aka, siz meni odobsiz qiz deb o'ylayapsizmi? – Xolida javdiragan ko'zlarini ko'zimga qadadi.

Hayron bo'ldim.

– Nega endi?

Xolida anchagacha indamadi.

– Rost-da... O'zimdanda o'zim sizga... – Xolida boshini yanayam quyiyoq egdi. Qiynalib-qiynalib gapirdi. – Lekin nima qilay? Faqat, faqat siz meni haydamasangiz bo'ldi...

Butun vujudimni hali hech sezilmagan, hali hech sinab ko'rilmagan allaqanday yoqimli titroq qopladi. Hali ishq nimaligini bilmagan yurakda nozik, juda nozik, shamchiroqdek bir o't – sevgiga chanqoq o't yiltillab turarkan. Mayingina muhabbat shabadasi bir marta, faqat bir marta siypalab o'tsa, bu uchqun lo-villab ketarkan.

– Xolida, axir nega unday deysiz? Axir men sizni... sizni... Xayolimni yolg'iz siz olib qo'ydingiz-ku, axir! Menga nasib bo'ladimi, yo'qmi, deb xavotirlanib o'zim ham topolmay yurgan aziz bir narsani – qiz muhabbatini taqdim qilasiz-u...

Men yana ancha-ancha gaplarni aytgim, yuragimdagi hislarimning hammasini to'kib solgim kelardi-yu, ammo shu hislar oldida o'zim ojiz edim...

– Rostmi? Shu gaplaringiz rostmi? – Xolida qayrilma kipriklarini ko'tarib ko'zlarimga tikildi.

Entikib ketdim.

– Nahotki menga ishonmasangiz?

Xolida sekin bosh silkidi.

– Ishonaman... Lekin... Keling, endi bir-birimizdan sir yashirmaylik. Xo'p?

– Sizdan nimani ham yashiray?

– Yolg'onmi? – Xolida ayyorlik bilan qoshini uchirib qo'ydi, – huv, anunda, sinov daftarinigizni nega tortib oldingiz?

– Unda... unda sizning suratingiz bor edi, Xolida!

– Rostmi? – Xolida yana o'sha bolalarcha sodalik bilan ko'zlarini javdiratdi...

Shu kuni ikkalamiz uygacha piyoda qaytdik.

Men Xolida bilan xayrlashgan daqiqadan boshlaboq yuragimda so'nmas bir o't alangalana boshladi. Bu o't hech to'xtamas, visol damlari yaqinlashgan sayin kuchayar, faqat o'zini ko'rsam sal bosilardi-yu, xayrlashishimiz bilan yana lovillardi.

Bu o't ikki yilgacha, yo'q-yo'q, undan keyin ham, shu kungacha ham hech pasaymadi. Lekin, netayki, goho taqdir sening izmingga emas, sen taqdirning izmiga bo'ysunishga majbur bo'lib qolarkansan...

...Ikkinchi kursning oxirgi imtihonini topshirgan kunim Samarqandga – viloyat gazetasiga uch oylik amaliyotga ketish oldidan

Xolidani uchrashuvga taklif qilgandim. Ammo u kelmadi. Har gal besh daqiqa kuttirib qo'ysa, alamimni papirosdan olardim. Bu safar papiros ham dosh berolmadi. Xuddi o'sha Anhor bo'yidagi pastak o'rindiqlik yonida bir soat turdim. Yuragimni chulg'agan shubhalar chigallashib ketdi-yu, shahar ko'chalarida anchagacha aylanib yurdim. O'sha tanish xiyobonlar, o'sha sokin anhor, juft-juft bo'lib sayr qilib yurgan o'sha sevishtganlar bir dardimni o'n qilardi.

Xayolimda ikki savol, ikki muammo hukmron edi: Xolidaning oldiga boraymi, yo'qmi? Ehtimol, unga bir nima bo'lgandir? Yo'g'-e, axir kuni kecha o'zim ko'rdim-kul! Agar u shuncha-ki noz qilayotgan bo'lsa-chi? Shu tobda uning uyiga, ostonasiga bosh urib boramanmi?

...Yo'q, yo'q, baribir muhabbat ustunlik qildi. Xolidalarning ko'chasiga qanday qilib borib qolganimni o'zim ham bilmayman. Ularning uyi tor ko'chaning ichida edi, ammo nechanchi eshik ekanini bilmasdim. Har safar uni kuza-tib qo'yganimda ko'cha boshida xayrlashardik. Xolidaning o'zi ham uyalardi shekilli, ko'cha ichiga kirishimni xohlamasdi.

Bir lahza ikkilanib turdim-u ko'cha ichiga kirdim. Lekin yigirma qadamcha yurar-yurmas to'xtab qoldim. Ikkala tavaqasi lang ochib qo'yilgan eshikdan bir qo'lida belkurak, bir qo'lida kattakon paqir ko'tarib Xolidaning akasi chiqib keldi. Men uning otini ham bilmasdim. U bizdan uch yil avval maktabni bitirgan, hozir allaqanday idorada ishlayotganini eshitgandim. U menga qayrilib qaramay, paqirga

simyog'och tagiga uyib qo'yilgan ko'mirni olib sola boshladi.

Yaqinroq kelib salom berdim. U belkurakni tashlamay, engashib turgan ko'yi yelkasi osha menga qaradi. Qaradi-yu, birdan qaddini rostladi. Jingalak sochi ter aralash peshonasiga yopishib qolgan, ko'mir tegib qorayib qolgan maykasi ham ho'l bo'lib ketgandi. Bilmadim, salomimni eshitmadimi, alik olmadi. Yaxshilab tanib olmoqchi bo'lganday menga uzoq tikilib qoldi. Keyin peshona terini shaxt bilan sidirib tashladi-da, ko'zimga tikilib turib so'radi:

– Xo'sh, xizmat?!

Birdan esankirab qoldim. Uyalib ketdim. Nima deyishimni bilmay to'g'risini aytib qo'ya qoldim:

– Xolidaxon bormilar?

– Akasi kerak emasmi, akasi! – uning rangi o'chib, belkurak ushlagan qo'li asabiy qaltiray boshladi. Meni yeb yubormoqchi bo'lganday, tishlarini g'ijirlatib ta'kidladi. – Qadamingni bilib bos, bola! Qizlarga osilgandan ko'ra burningni eplasang-chi! Kimsan o'zing! Dadangga o'xshagan sartarosh bo'lasan-da!.. Esing bori-da tuyog'ingni shiqillatib qol, ha!

Ko'z o'ngim qorong'ilashib, butun vujudim lovillab yona boshladi. Quloqlarim shang'illab ketdi. Inson uchun bundan ortiq haqorat, bundan ham uyatli narsa bormi? Xayolimda eng muqaddas narsa deb yurgan uy shumi hali? Yuragimning eng chuqur joylarida izzatini ardoqlab yurgan kishilarim shu bo'ldimi?

Yo'q, men unga bir og'iz ham gapirmadim. Gunohkor odamday boshimni quyi solgancha

burildim-u madorsiz oyoqlarimni sudrab bosib yurib ketdim.

Yo'q, men endi bu ko'chaga hech qachon qadam bosmayman, hech qachon!.. Yaxshi ko'rish – yalinish, yolvorish degan gap emas! Men Xolidaning oldida gunohkor emasman. Yalinmayman ham...

Ertasiga ertalab Samarqandga jo'nab ketdim. Ketdim-u, xayolim shu yerda – Xolida bilan qoldi. O'zimcha bu bema'nigarchilik uchun Xolidaning mendan kechirim so'rashini kutardim. Rostdan ham bir haftaning ichida Xolidadan ketma-ket ikkita xat oldim. Ikkala xatning ham mazmuni bir xil edi. «Men siz bilan uchrashishim kerak. Tezroq kelib ketma-sangiz bo'lmaydi», debdi. Qayoqqa boraman? Yana o'sha uygami?! Kimning oldiga boraman? Meni shunchalik haqorat qilgan odamning oldigami? Nimaga boraman? Yalinish-yolvorish uchunmi?

...Xolidaga xat yozish uchun uch marta qo'limga qog'oz-qalam oldim-u, ammo yozolmadim. Har safar qalam ushlasam, ko'z oldimda uning akasi jonlanar, nazarimda, menga nafrat bilan tikilib turar, ayamay haqorat qilardi.

Baribir bo'lmadi. Oradan ikki oycha o'tgandan keyin Xolidaga xat yozdim. Yozishga yozdim-u, o'zimdanda o'zim afsuslanib qoldim. Xatimga javob kelmadi.

Qaytib borganimdan keyin Xolida bularning hammasi uchun mendan uzr so'raydi, deb yurgandim. Yo'q, butun xayolim puchga chiqdi.

Amaliyot tamom bo'lay deb qolganda, sobiq maktabdosh do'stim Javdoddan xat keldi. Xat juda qisqa edi.

«Xolidadan umidingni uz! Erga tekkaniga o'n besh kun bo'ldi. Akasining o'rtog'iga tegibdi...»

Xatni burda-burda qilib uloqtirdim. Bevafo! Yaramas! Sotqin! Yana qay so'z bilan atay o'shani?

Yo'q, mening nafratlashga, la'natlashga ham holim qolmagandi. Kipriklarimni to'sgan yosh pardasi tomog'imni bo'g'ib qo'ygandi.

Baribir endi ishlay olmasligimni tushundim. Lash-lushlarimni yig'ishtirib uyga qaytdim.

Avtobusdan tushishim bilan ataylab Xolidalarning ko'chasiga burildim. Negadir uni shu yerda, shu ko'chada uchratishimga ishonardim. Ha, yanglishmabman. Men uni ko'rdim. Faqat uzoqdan, orqasidan ko'rdim. U ko'cha eshik oldida to'xtagan yap-yangi «Volga» mashinasining yonida xayol surgandek qimirlamay turardi. Kulrang makentosh ustidan qo'ng'ir sochlari tashlab olgan.

Birovdan cho'chigan odamdek to'xtab qoldim. Ichkaridan oq ko'ylak ustidan qora galstuk taqqan novchagina yigit chiqdi. Bilagidan ushlab Xolidani mashinaga o'tqazdi. Keyin o'zi rulga o'tirdi-da, haydab ketdi.

Jomadon bandini jon-jahdim bilan qisganimdan barmoqlarim qirsillab, o'ng qo'lim titray boshladi. Molparast! Amalparast!

Yana qancha turganimni bilmayman. Quyosh tikkaga kelib ayovsiz qizitardi. Asfaltdan

ko'tarilgan chuchmal hovur ko'nglimni behud qila boshladi.

– Mayli, – dedim o'zimni yupatib, – Xolida kuyunishga, o'rtanishga ham arzimaydi o'zi. Mening unga olib beradigan mashinam yo'q-ku axir?

Bu so'zlar bilan yupana olmasligimni bilsam ham, o'zimni ovutishga tirishar, ammo o'zimni ovutishga, Xolidani unutishga qancha urinsam, uning xotirasi qalbimga shuncha mahkamroq o'rnashib borardi. Men uchun faqat bir narsa ayon edi: Xolida – bevafo qiz!

...Shu kungacha men faqat mana shu fikr bilan yashadim. Ammo, bugungi voqealar butun fikrimni ostin-ustin qilib yubordi. Ko'zim moshdek ochildi.

...Bugun ham Xolidani xuddi o'sha birinchi safardagi kabi trolleybusda uchratdim. Eshikdan kirishim bilan orqa deraza yonida turgan Xolidaga ko'zim tushdi-yu, yuragim jiz etib ketdi. Indamay konduktorning yoniga o'tib oldim. Endi pul uzatayotgan edim, orqadan Xolidaning tovushi eshitildi:

– Ikkita chipta bering...

Titrayotgan qo'llarimni yashirish uchun shimimning cho'ntagiga suqdim. Yo'q, yuragimni rashk emas, g'azab ham emas, alamli bir iztirob chulg'ab olgandi. O'girilib qaramaslikka harakat qilib indamay turaverdim. Ammo Xolidaning o'zi qarashga majbur qildi meni.

– Erkin aka, sizga ham chipta oldim.

Yelkam osha nazar tashladim. U haliyam o'zgarmabdi. Faqat ko'zlari, bolalarcha javdi-

rab tikiluvchi ko'zlari endi ehtiyot bilan boqardi kishiga. Rangim o'chib ketganini o'zim ham sezib turardim.

– Rahmat! Hisobni to'g'rilab qo'ymoqchi bo'libsiz-da...

Birdan Xolidaning ham rangi o'chdi. Burni qisilib, lablari pirpirab uchdi. Ikki tomchi yosh ko'zlaridan duv etib yumalab tushdi-yu, keyin yelkalari silkinib-silkinib, unsiz yig'lay boshladi.

Dovdirab qoldim. Odamlarning bizga hayron bo'lib tikilayotganini ko'rib, trolleybus to'xtashi bilan Xolidani sudrab tushib ketdim.

– O'zingizni bosing! – dedim quruqqina qilib. U yoq-bu yoqqa alanglab, tushgan joyimizni tanidim: O'rda ekan. Xolidani qo'yib yubormay, Anhor bo'yiga olib tushdim. Sarg'ish qumni yalab oqayotgan suv qirg'og'iga yetib kelganimizdan keyin qo'lini qo'yib yubordim.

– Yuvinib oling...

Xolida ho'l qumda chuqur-chuqur iz qoldirib suv bo'yiga cho'nqaydi. Yuvinib bo'lgunicha o'rindiqda o'tirdim. Deyarli hech narsa o'zgar-magan. Oqshom sukunatini chuqurlashtirib shovillayotgan daraxtzor ham, ohista oqayotgan anhor ham, muyulishdagi bir tup o'rik ham – hammasi o'sha-o'sha. Pastak o'rindiq ham o'z o'rnida turibdi.

Faqat, faqat bir narsa yetishmaydi. Qani o'sha belanchakka solib allalaganday shirin hislarga yetaklagan suhbatlar? Qani o'sha yigit qalbimning ilk muhabbat cho'g'ini alangalatgan ehtirosli so'zlar, qani? Qani o'sha bolalar-cha ma'sumlik bilan javdiragan ko'zlar, qani?

Nahotki, hammasi yoshlikning sirli so'qmoqlarida to'zonli bir iz qoldirib o'tmishga singib ketgan bo'lsa?

Xolida hamon cho'nqayib o'tirganicha suvni shapillatib yuvinar, yelkasidan oshib tushgan sochini uchi to'liqlar yuzida o'ynab ho'l bo'lib ketgandi. Men bo'lsam uning ko'z yoshlari suvga qo'shilib oqib ketayotganini his qilib turar, o'zim ham yuragimni o'rtab yuborayotgan hislarimni bazo'r to'xtatib o'tirardim.

Nihoyat, Xolida qizil sumkachasidan shoyi ro'molcha olib yuzlarini arta-artayonimga kelib o'tirdi. Anhorga tikilgancha o'tiraverdim.

– Gapiring, Erkin aka! – dedi u qizarib ketgan ko'zlarini menga tikib.

– Nimani?

– Bir yigitga ko'ngil qo'yib, boshqasiga tegib ketgan qiz qanday ta'nalarga loyiq bo'lsa, shularning hammasini gapiravering...

– Sizga aytadigan gapim bitta – baxtli bo'ling.

– Kim?

– Siz... o'rtog'ingiz...

– Yana qanaqa tilaklaringiz bor?

Xolidaning bu gapi ta'na bo'lib eshitildi. Yuragimdagi iztirob o'rnini g'azab egalladi.

– Bo'lgani shu! – dedim cho'rt kesib.

Xolida anchagacha javob bermadi. Anhor qattiqroq shovillay boshladi. Xiyobon tepasida chiroqlar lip-lip etib birin-ketin yondi.

Kutilmaganda Xolida horg'in kulib qo'ydi.

– Qaysi kuni tush ko'ribman: ikkalamiz shu yerda... yo'q, bu yerda emas, boshqa joyda – kattakon anhor bo'yida turganmishmiz.

Yuvinaman deb egilsam, boshimdan ro‘molim sirg‘alib tushib, suvga oqib ketibdi. Huv birda menga ko‘k shoyi ro‘mol sovg‘a qilgandingiz-ku, ana o‘sha ro‘molmish... Qo‘limni cho‘zsam, hech yetmasmish... «Erkin aka, qarang-qarang, ro‘molim oqib ketyapti», desam indamay turaverdingiz. «Jon Erkin aka, tutib bering ro‘molimni! Axir uni o‘zingiz olib bergansiz-ku... Qarang, endi uni boshqa odam tutib oladi», desam, arazlab burilib ketibsiz. Birpasda sizni ham, ro‘molimni ham yo‘qotib qo‘yibman... Uyg‘onsam, yostig‘im ho‘l bo‘lib ketibdi... – Xolida lablarini qimtib boshini quyi soldi. Shamol turdi. Yaproqlarning yerdagi soyasi titray boshladi. Anhorga to‘kilgan chiroq nurlari chil-chil bo‘lib ketdi. Xolida birdan boshini ko‘tarib, ko‘zlarimga ayanchli tabassum bilan tikildi.

– Esingizdami, Erkin aka, birinchi marta shu yerda, shu o‘rindiqla o‘tirib gaplashgan edik. Qiziq, biron marta bir-birimizning qo‘limizni ham ushlaganmiz... – U birdan qo‘limdan ushlab oldi. Qo‘llarining yengil titrayotganini sezib turardim. Vujudimni tentaklarcha bir ehtiros qoplab oldi. Birpasda mast odamdek ko‘z o‘ngim qorong‘ilashdi.

Qiziq, nima demoqchi u? Axir bu... bu... Bordi-yu, payti kelib mening xotinim ham birovga shunday gaplarni aytsa...

Xolidaning qo‘lini shaxt bilan siltab tashladim. Siltab tashladim-u, uyatdan, alamdand, iztirobdan dodlab yuboray dedim. U ko‘zlarimga shunchalar ma‘yus, shunchalar alamli

o'kinch bilan tikilib qoldiki, ko'zimni qayerga yashirishimni bilmay qoldim.

Yo'q, bunaqa tikilganidan ko'ra ayamay tarsakilab yuborgani, dod solib yig'lagani, odamlarni boshiga yig'ib, meni badnom qilgani ming marta afzal emasmi? Men undan nima bo'lsa ham bir narsa kutardim, ammo u hamon haykaldek qotib turardi. Anchadan keyin u havo yetishmagandek entikib-entikib gapira boshladi:

– Siz meni... O'shanaqa... yomon xotin deb o'ylaysizmi? Shunaqami? Xolida bu so'zlarni shivirlab aytdi. Ammo shu to'rt-besh og'iz so'z quloqlarimni batang keltirib, chippa bitirib qo'ygandek bo'ldi.

– Rost... – Xolidaning ko'zlarida yosh yiltilladi. – Rost. Majburan qurilgan turmush xiyonat qilishga olib kelsa ehtimol. Lekin men o'z nomusimni hech nimaga, sizning muhabbatingizga ham alishmayman...

Men nimadir demoqchi bo'ldim. Ammo so'z topolmadim. Xolida ham menga navbat berib o'tirmadi.

– Siz meni... meni xiyonatchi, bevafo deb o'ylaysizmi? O'zingiz-chi... o'zingiz nega menga shunaqa... beparvo qarab keldingiz?

Xolida yuzimga dadil tikilib, mendan javob kutdi. Endi u yig'lamasdi. Men bo'lsam shu tobda bir nima deyishga ojiz edim.

– O'sha... hammasi uchun bitta men aybdormanmi? Yo'q, muhabbatimizning uvolini ikkalamiz baravar bo'lishib olamiz! – Xolidaning ko'zlari o't bo'lib chaqnab ketdi. Ammo bir

lahzadayoq yana o'shanday ma'yus bo'lib qoldi. – Agar meni chindan... rostdan ham yaxshi ko'rganingizda yozgan xatlarimga javob bermasmidingiz? Mening nima uchun o'qishga kirolmaganimni, uydagilar bunga yo'l qo'yishmaganini bildingizmi? Oxirgi marta uchrashuvga borolmay qolgan kunim uyga sovchilar kelganini bildingizmi? O'shanda yordam berdingizmi menga? Yo'q... – Xolida birdan o'ksib-o'ksib yig'lab yubordi. – O'sha kuniyoq singlimdan uyingizga xat berib yuborgandim. Akam eshik oldida ko'rib qolib, xatni tortib olibdi... Hammasini eshitdim... O'sha kuni siz uyga kelgan ekansiz. Akam sizni xafa qilib yuboribdi. Siz bir gap bilan arazlab ketdingiz. Men sizga ishonardim... O'zinga ishongandek ishonardim. Siz bo'lsangiz... Men bir yo'la hammasidan ayrildim... Agar chindan yaxshi ko'rsangiz shunaqa qilarmidingiz... Keyin... keyin men hech kimga ishonmay qo'ydim. Endi menga baribir edi.

Xolida chuqur iztirob bilan yig'lar, uning har bir so'zi yuragimni tilimlar, har tomchi yoshi qalbm yarasiga tomar edi.

– O'tinaman, yig'lamang! – dedim titrab-qaqshab. – Xolida, yig'lamang! Yig'lamang!

Xolida chuqur uf tortdi.

– Mayli, Erkin aka, hammasi shirin tushdek o'tdi-ketdi. Endi hecham qaytib kelmaydi. Faqat, sizdan bir iltimos... Endigi muhabbat-ingizni – boshqalarga nasib bo'ladigan muhabbat-ingizni ehtiyot qiling...

Xolida sekin o'rnidan turdi. Qizil sumkacha-sini bilagiga ildi-yu, menga uzoq tikilib qoldi.

– Erkin aka, esingizda bo'lsin. Men baribir sizni yaxshi ko'raman. Umrimning oxirigacha yaxshi ko'raman. Eshityapsizmi, oxirigacha, oxirigacha... – U yana yig'lab yubordi. Keyin asta burildi-yu, uzoq kasaldan turgan odam-day gandiraklab-gandiraklab yurib ketdi.

Qayoqqa? Nimaga? Nahotki, men yoshligimning, butun umrimning oltin daqiqalari bilan abadiy vidolashsam! Nahotki, u butun orzu-umidlarimni o'zi bilan umrbod olib ketsa?

Dahshat ichida o'rnimdan sakrab turib ketdim.

– Xolida!

Men butun xiyobonni yangratib hayqirib yubordim deb o'ylagandim, yo'q, bu so'z yuragimning tub-tubidan bo'g'iq, alamli bir nido bo'lib chiqdi. Muyulishdagi o'rik yonida unga yetib, bilaklaridan mahkam ushlab oldim. U ham, men ham terak bargidek qaltirardik...

– Xolida! Jonginam, qorako'zim. Siz... Siz...

Men nima qilayotganimni o'zim ham bilmas, nimadir degim, allanimalar deb hayqirgim keldi. Xolida ko'zlarimga xotirjam tikilib turib, past, ammo qat'iy ohangda gapirdi:

– Qo'lingizni torting! Men birovning xotiniman.

– Xolida, axir tushunsangiz-chi! Men...

Xolida qo'limdan beholgina, siltanib chiqdi-yu, yaproqlari oqshom shabadasida ohista silkinib turgan o'rik tagidan burilib, muyulishda ko'zdan g'oyib bo'ldi. Qarg'ashoyi ko'ylagining etagini, o'ng bilagiga ilib olgan qizil sumk-achasini ko'rib qoldim.

U ketdi... U ketdi-yu, ham shirin, ham ach-chiq, ham quvnoq, ham alamli uzuq-yuluq xotiralar qoldi menda.

Shu xotiralardan boshqa nimam ham bor mening? Axir men muhabbatimni ehtiyot qilolmagan, asray olmagan, yolgʻiz yaxshi koʻrish bilan kifoyalanib yurgan odamman-ku! Shu baxtimni avvalroq asrasam boʻlmasdimi!

...Koʻzlarimda yosh qalqidimi? Yoʻq-yoʻq. Nega? Endimi?

1964-yil

O'ZBEKLAR

Mahallada qaysi kampirni uyidan topolmasangiz, to'ppa-to'g'ri Otinoyinikiga boravering! Otinoyining hovlisi past ko'chaning etagida. Uyi ham boshqalarnikidan ajralib turadi. Ikkita derazali pastak uy. Boshqalarning derazasi oldida gilos bo'lsa, Otinoyinikida ikki tup tut bor. Boshqalarning tomi tunuka bo'lsa, Otinoyining tomi shifer. Hammaning tomida televizor antenasi bor, Otinoyinikida yo'q. Ammo uning uyi hamisha hammanikidan gavjum bo'ladi. Doimo ochiq turadigan pastak darvozadan kirishingiz bilan eng avval dimog'ingizga gup etib rayhon isi uriladi. Keyin bir mahalla xotinning gangur-gungur suhbatini, bolalarning qiy-chuvini eshitasiz. Mashina sig'maydigan (unga mashinaning nimayam keragi bor) tor yo'lakdan o'tib, qutidekkina shinam hovliga kirasiz. Ariq tortib ekilgan rayhonlar belga uradi. Osh rayhon, sada rayhon, oq rayhon, qora rayhon. Hovli etagida, eski bostirma oldida bir tup o'rik bor. Dovuchcha tukkanidan boshlab turshak bo'lguncha mahallaning qora-qura bolalari shoxdan-shoxga tarmashadi. Otinoyi o'rikni qizg'anganidan emas, bolalarga achinganidan chirqillaydi: «Hoy, uyingga bug'doy to'lgur takalar, tush, yiqilib ketasan!» «Takalar» parvo qilmaydi. Biladiki, Otinoyining tuti ham, o'rigi ham ularniki! Umuman, bu hovli hamman-

iki. Erta ko'klamda sumalak shu yerda bo'landi. Ismaloq somsa, yalpiz somsa Otinoyining bostirmasidagi tandirda yopiladi. Keyin tut pishadi. Ketidan o'rik. Mahalladagi xotinoshi bormi, challarmi, beshik to'yi bormi, quda chaqiriqmi – hammasining maslahati shu yerda pishadi. Qancha non yopiladi, qancha guruch damlanadi. Qudalarga «to'qqiz-to'qqiz»da nimalar tortish kerak...

To'g'ri, u otinlikdan ko'ra ko'proq xodimlik qilgan. Ammo uni xodim xola emas, Otinoyi deyishadi. Qolaversa, hozir dasturxonchilikni tashlagan. Uch yil bo'ldi. Keksayib, kuchi yetmay qoldi. Lekin haliyam Otinoyi deyishadi. Yozda o'rik tagidagi eski so'ri, qishda «chiylampa» suvoq qilingan pastak shiftli, tokchalariga barkashlar, chegalangan qadimiy «gardim» laganlar terib qo'yilgan uy hamisha gavjum bo'ladi.

Hozir yoz. Dumbul bo'lgan o'rik shoxida odatdagidek qo'shni bolalar kir maykasining qo'yniga o'rik to'ldiryapti. Bittasini og'ziga tashlaydi, bittasini qo'yniga soladi. (Har ehtimolga qarshi.) Otinoyi pastak shiftli uyida og'zi ochilgan eski sandiq oldida cho'kkalab o'tiribdi. Uyni kuyadori hidi tutib ketgan. O'rtadagi xontaxta atrofida Inoy garangning xotini Bahri xola, zavodda ishlaydigan «geroy» Ahmadning onasi Muattar xola, «Kelinposhsha» o'tirishibdi. Otinoyi sandiqdan birma-bir o'limliklarini olib «ko'z-ko'z» qilyapti.

– Mana bu – kafanlik, – deydi u bejirim qilib o'ralgan dokani ko'rsatib.

Muattar xola dokaning bir uchini chimchilab ko'radi.

– Yaxshi, misqoli doka ekan.

– Iskandarim ataylab Maskovdan obkelgan.

– Otinoyi kerilib qaddini rostlaydi. – Mana buni yirtishga berasila. – U tag'in bir tugunni ochadi.

– Ammo-lekin ro'mollardan sal ko'nglim to'lmay turibdi. Hammasi bir xil bo'lgani yaxshi. Mana, o'ttiztasi ko'k, yigirmatasi moshrang. Mayli, Iskandarimga aytaman, obkelib beradi.

– Qo'ying, ovsin poshsha, hali ko'p yurasiz, – deydi Bahri xola ming'irlab. U ming'irlamasdan gapirolmaydi. Dimog'i shunaqa bechoraning. Ayniqsa «p»ni aytolmaydi, «m» deydi. Sal g'iybatchiroq-ku, ammo yaxshi xotin, ko'ngli bo'sh. Qo'shnining mushugi tug'sayam, «joni og'rigandir», deb yig'laydi. U ro'molining uchini mijjasiga bosib xo'rsindi. – Qarab turing, hali qo'sha-qo'sha nevaralar ko'rasiz, to'ylar qilasiz, ovsin moshsha! – U «poshsha» deganda ovozi «moshsha» bo'lib chiqadi.

– Aytganingiz kelsin. – Otinoyi ma'yus jilmayadi. «O'limligini» tartib bilan yana sandiqqa joylaydi. – Xudo Iskandarimgayam qo'chqordek o'g'illar bersa ajabmas. Kechayam kelib ketdi, bolam boyaqish. – Otinoyi sandiqni qaytadan titkilaydi. – Mana, – deydi ikki lo'ppi yaltiroq qog'ozli sovunni olib. – Polcha degan joydan mozor bosib kelgan. Iskandarim obkeldi.

U sovunning bittasini Bahri xolaga, bittasini Muattar xolaga beradi.

– Voy, munchayam yaxshi! – Muattar xola «polskiy» sovunni huzur qilib hidlaydi. Bahri

xola ham hidlayotganida Muattar xoladan dashnom eshitadi.

– Is bilmaysiz-ku, hidlab nimaning farqiga bordingiz...

– O‘g‘limni duo qilinglar, – deydi Otinoyi astoydil yalinib. – O‘zidan ko‘paysin, denglar, yaxshi farzandlar bersin, denglar.

Boyadan beri indamay o‘tirgan «Kelinposhsha» jilmayadi.

– Menga-chi, Otinoyi? Mozor bosib kelgan «Polcha» sovundan menga bermaysizmi!

– Siz sovunni nima qilasiz, kelinposhsha, o‘zingiz oydaysiz. Undan ko‘ra borib choy damlab keling.

«Kelinposhsha» – Otinoyining devor-darmiyon qo‘shnisi. O‘rtadan tuynuk ochib qo‘yishgan. Eri provodnik. Mahalladagi yosh-yalanglar uni kelinoyi deb chaqirishadi. Otinoyi uchun u «Kelinposhsha». Yaxshi juvon, bechora. Sakkizta bolasi bor. Eng kichkinasi endi yo‘lga kirdi. «Kelinposhsha» shu ko‘klam tag‘in boshqorong‘i bo‘ldi: dovuchchaga. Hovuch-hovuch dovuchcha yeb esi ketdi boyaqishni. Kelinposhsha «dik» etib o‘rnidan turadi. Otinoyi ketidan tayinlab qoladi:

– Iskandarim obkegan choydan damlang, bolam. Dutor chalib turganidan.

«Kelinposhsha» bir zumda choy damlab keladi.

– «Polcha» sovunni to‘yana qilasiz, Otinoyi, – deydi kulib. – Aqining to‘yiga!

Aqida «Kelinposhsha»ning to‘ng‘ich qizi. Hamshira bo‘lib ishlaydi. Yaqinda uzatishmoqchi. Yangiyo‘llik paxta brigadiriga fotiha qilishgan.

– To'yana sizdan aylansin! – Otinoyi ham kulimsiraydi. – Aqi qizimning to'yi bo'ladi-yu, men qarab turarmidim. Sovun nima bo'pti, hali Iskandarimga aytsam, gilam olib beradi.

Iskandar – Otinoyining yolg'iz o'g'li. Katta joyda ishlaydi. Oq mashinada yuradi. Markazda to'rt xonali uyi bor. Otinoyining aytishicha, vannasi chinnidan emish. Iskandar yaxshi bola. Domga olib ketaman, deb uvvalo yalinsayam, Otinoyi ko'nmaydi: hovlisiga o'rganib qolgan. Otinoyining bitta-yu bitta orzusi bor. Shu – Iskandarining aqalli bittagina bolasini bag'riga bossa, oyoq-qo'lini bemalol uzatib ketardi.

– Mayli, to'y bo'lsin, – deydi u negadir xo'rsinib. – Endi... Tirik jon-da, o'rgilaylar. Vaqti qazoyim yetsa, bolam bechora yugurgilab qolmasin, deyman-da, ishi og'ir, lak-lak odamga xo'jayin bo'lish osonmi?

* * *

Iskandar Vahobovich «vertushka» go'shagini joyiga qo'ydi-yu, ichidan xo'rsiniq keldi. Ministr o'rinbosari telefonda yigirma daqiqa «qovurdi». Yubiley obyekti o'lda-jo'lda bo'lib yotgani uchun Iskandar Vahobovich boshchilik qilayotgan trest aybdor emish. Iskandar Vahobovich yotig'i bilan tushuntirmoqchi edi, ministr o'rinbosari, «bahona izlamang», deb jerkib berdi.

U sirqillab ketayotgan chakkalarini kafti orasiga olib bir zum ko'zlarini yarim yumgancha stol qirrasiga tikilib o'tirdi. «Har kuni bir g'alva!»

Eshik g'iyqillab ochildi. Iskandar Vahobovich ostonada turgan do'mboq kotibaga «ha, tag'in nima gap!» degandek zardali qaradi.

– Shahar telefonida so‘rashyapti, – dedi kotiba hurkibroq.

– Kim?

Kotiba quyuq bo‘yalgan kipriklarini pipiratdi.

– Tanishiman, deydi.

«Padariga la‘nat tanishlarniyam, notanishlarniyam! Qaysi birining ishi tushsa, darrov «tanish» bo‘lib qoladi». U olcharang telefon go‘shagini shaxt bilan ko‘tardi.

– Ha!

Shu zahotiyuq shang‘illagan ovoz qulog‘ini teshib yuboray dedi.

– Iskandarmisan?

«Qanaqa savodsiz bu! Baqiradi, sansiraydi!»

– Kim o‘zi bu? – dedi Iskandar Vahobovich qoni qaynab. Javob o‘rniga yana savol eshitdi.

– Iskandarmisan?

– Ha? O‘zingiz kimsiz?

Go‘shak yana shang‘illadi:

– Xolmatman! Qo‘shning...

Iskandar Vahobovich beixtiyor qo‘shnilarini bir-bir eslab ko‘rdi, Xolmat degan qo‘shnisi yo‘q. Jinni bo‘lganmi bu odamlar?!

– Qiladigan ishingiz bo‘lmasa, telefonni joyiga qo‘ying! – Shunday deb endi go‘shakni uluqtirmoqchi edi, boyagi ovoz yana shang‘illadi:

– Otinoyimning ahvoli og‘ir!

Iskandar Vahobovich esankirab qoldi. Axir Otinoyi... o‘zining onasi-ku!

Bo‘ldi-bo‘ldi! Xolmat aka ularning devordarmiyon qo‘shnisi. Provodnik!

– Nima bo‘ldi?! – dedi birdan yuragiga g‘ulg‘ula tushib. – Oyimga nima bo‘ldi?

– Ahvoli og'ir.
– Shoshmang, hozir «skoriy» chaqiraman.
– «Skoriy»ni nima qilasan? – Xolmat aka tag'in baqirdi: – O'zing kel, tezroq!

Telefon uzilib, «tut-tut-tut» degan qisqa tovush eshitila boshladi. Iskandar Vahobovichning ichida bir nima uzilib ketgandek bo'ldi. Nahotki, onasi...

U yugurib qabulxonaga chiqdi. Mashinka chiqillatayotgan kotibaga buyurdi:

– Dilya! Tezroq mashina chaqiring! Podyezdga!

...Oq «Volga» gavjum ko'chalardan shiddat bilan uchib borar, Iskandar Vahobovich orqa o'rindiqda o'tirgancha yuragi gursillab bir savolni xayolan qaytarardi. «Nahotki?!»

Mashina chorrahalarda hadeb to'xtar, u xayoliga kelgan dahshatli o'yni haydashga, «to'blari qochgandir-da», deb o'zini yupatishga urinar, ammo o'sha zahoti boyagi shafqatsiz savol yana vujudini teshib o'tar edi. «Nahotki?!»

Mashina choyxo'rlar chaqchaqlashib o'tirgan guzar oldidan o'tayotganida u bir qadar taskin topgandek bo'ldi. «Xayriyat, tinchlik ekan». U biladi. Xudo ko'rsatmasin, biron kor-hol bo'lsa, choyxonada odam qolarmidi? Ammo mashina past ko'chaga kirishi bilanoq yuragi muzlab ketdi. Ana, o'sha shifer tomli pastak uy, ana ikki tup tut, rangi unniqib ketgan taxta darvoza. Darvoza oldida besh-olti erkak to'dalashib turishibdi. Allaqanday ayol tut tagini supuryapti.

«Nahotki?!» Bu savol uning miyasiga so'nggi bor chaqmoqday urildi-yu, majolsiz oyoqlarini

arang sudrab, mashinadan tushdi. Shu ondayoq Xolmat aka yugurib kelib, uni quchoqladi.

– Onamizdan ayrilib qoldik-ku, ukam! – U Iskandar Vahobovichni bag‘riga bosgancha birdan o‘krab yig‘lab yubordi. – Ayrilib qoldik!

Iskandar Vahobovichning ko‘z o‘ngi qorong‘ilashib ketdi. U karaxt bo‘lib qolgan, Xolmat akaning yelkasi muttasil silkinayotganini, mo‘ylovi o‘zining yuziga tegib g‘ashini keltirayotganini sezib turar, ammo boshqa narsani idrok etolmas, xayolida faqat bir fikr charx urardi. «Oyim!» «Oyim!» U amallab Xolmat akaning quchog‘idan chiqdi-da, gandiraklagudek bo‘lib uy tomon yo‘naldi. Darvoza oldida turgan kishilar negadir unga tik qaramas, biri boshini xam qilib turar, biri yuzini o‘g‘irganga o‘xshardi. Biroq hozir u bunga e‘tibor beradigan ahvolda emasdi.

Chayqalib-chayqalib g‘ishtin zinalardan chiqdi-yu, salqin dahlizdan o‘tib, uyga otilib kirdi. Qandaydir ayollar (Iskandar qaramadi) unga yo‘l bo‘shatishdi.

Iskandar yaltiroq qubbalari zanglab ketgan sim karavotda yotgan onasini ko‘rdi. Ustiga oq choyshab yopib qo‘yilgan. Onasi qandaydir osoyishta yotar, xuddi uxlayotganga o‘xshardi. Iskandar hozir «Oyi!» deb chaqirsa, uyg‘onib ketadigandek.

U shunday qildi. Karavot oldiga, namatga tiz cho‘kkancha iltijo qildi:

– Oyi! Oyi-i!

Yo‘q, onasi ko‘zini ochmadi. Shunda u choyshabni ochib tashladi-yu, onasining qo‘li-

ni, yillar zahmatidan barmoqlari qing'ir-qiyshiq bo'lib ketgan qo'lini changallab o'pdi. Qiziq, onasining qo'li muzdek edi!

– Oyi! Oyijo-on! – dedi hayqirib. Keyingi so'zlar bo'g'zidan yig'i aralash otilib chiqdi. – Oyi-i!

U ko'z yoshlaridan ho'l bo'lib ketgan lablari bilan onasining qo'llarini o'pa boshladi. Keyin nima uchundir ikki qo'llab namat to'shalgan yerni mushtladi.

– Nega! Oyi, ayting, nega?

U esdan og'ib qolganga o'xshar, hadeb yerni mushtlar, ammo bu xitob onasiga qaratilganmi, o'zigami, aqli yetmas edi. U cho'kkalagan ko'yi tag'in onasining qo'llariga yopishdi. Muzdek, dag'al qo'lni yuziga bosib, o'krab yubordi.

...Bu qo'llar uning boshini silagan, ko'p silagan. Ko'ngli o'ksiganida, betob bo'lganida, ilk bor maktabga borganida, maktabni oltin medal bilan bitirganida... Institutga kirganida, bitirganida... Nihoyat... uylanganida... Bu qo'llar uning boshini ko'p silagan. O'zi-chi, o'zi onasining boshini silaganmi? Biron marta, aqalli biron marta silaganmi?!

Yuragining tub-tubidan otilib chiqqan bu savol a'zoyi badanini o'rtab yubordi.

– Oyi-i-i-i! – dedi ingrab.

Bu qo'llar uni yo'rgaklagan, unga ko'krak tutgan, shamollaganida badaniga qo'y yog'i surgan. Bu qo'llar sigir soqqan, tappi qilgan, kir yuvgan, ovqat pishirgan, non yopgan...

Non! Onasining nazarida nondan tabarruk narsa yo'q edi. Qo'ni-qo'shnilarning go'dak bola-

si yo'lga kirsam oyog'i orasidan kulcha yumalatib, boshqa bolalarga obqochtirardi. Nikoh to'yidan avval ikki yoshning pok turmushidan nishona bo'lsin deb non ushatardi. Bostirmadagi tandirda kunora non yopardi. Zog'orami, arpa nonmi, ishqilib, non-da! Tandır yonida o'ralashib yurgan Iskandarga eng avval pishgan nonni yuziga suv sepib uzib berardi...

U yosh to'la ko'zlari bilan beixtiyor karavot ustiga, shift tomonga tikildi. Ana, ana o'sha non! «Chiylampa» qilib suvalgan shift ostida, devordagi mixga ilig'liq turibdi. Bir cheti tishlangan. Ana, o'sha tish izlari. Bu – dadasi tishlagan non. Qip-qizil...

U onasining nonni arta-artay joyiga ilib qo'yanini ko'rgan. Mixdan hadeb olib qo'yilaverгани uchun teshigi kengayib ketgan. Ammo non hamon turibdi. Mog'or bosmagan, qip-qizil...

Bir mahal u kimdir ohista turtganini idrok etib, yelkasi osha burilib qaradi. Tanidi: Bahri xola. Ko'k ro'mol tang'ib, ko'k ko'ylak kiyib olibdi. Yig'layverib, shishib ketibdi.

– Bandalik-da, bolam, – dedi u ming'irlab. – Olloning irodasi, jon bolam! Yuvg'uvchi keldi... – Shunday dedi-yu, hiqillab yig'lagancha ko'k ro'molini yuziga bosdi.

Iskandar chiqib ketishi kerakligini tushundi. Ostona borganida to'xtab qoldi. Onasiga termildi. Onasi qubbalari zanglab ketgan sim karavotda yotar, go'yo uxlayotgandek, hozir o'rnidan turib, uni bag'riga bosadigandek, ikki kafti bilan ikki yuzidan ushlab, peshonasidan o'padigandek edi. U doim shunday qilardi. Shu

uyda, shu karavotda onasi uni bag'riga bosib uxlatgan. Ertalab peshonasini silab uyg'otgan.

...Esida, o'shanda Iskandar birinchi sinfda o'qirdi. O'rik gullagan kun edi. Maktabdan isitmalab keldi. Onasi ming zo'rlamasin, bir piyola choy ichdi-yu, xuddi mana shu karavotga cho'zildi. Uyda xotinlar ko'p edi. U isitma aralash Bahri xolaning dimog'i bilan ming'irlab aytayotgan gaplarini eshitib yotardi.

«Endi, ovsinmoshsha, Xudodan ham, bandasidanam qarzingiz qolmadi. Urush bitdi. Kelganlar keldi. O'lganlarni joni jannatda bo'lsin. Yosh umringizni xazon qilmang. Bolagayam ota kerak, o'rgilay. Sizga og'iz so'layotganlar tag-zoti ko'rgan odamlar...»

Iskandar onasining javobini eshitmadi. Uxlab qoldimi, hushidan ketdimi, o'zi bilmasdi. Umuman, bu gaplarning ma'nosini tushunmasdi. Faqat ertasiga onasi kuyib-yonib aytgan so'zlar qulog'iga o'rnashib qoldi.

«Ikkinchi unaqa gaplarni gapirmanglar! Xudoni qahri keldi. Bolamga qizamiq toshib ketdi. Dadasi omon bo'lsa kelar, kelmasa peshonamdan ko'rdim. Yolg'iz emasman, shukr, oldimda bolam bor...»

– Iskandarjon, jon bolam, – Bahri xola uning yelkasiga qoqdi. – Chiqa qoling, qoqindi.

Iskandar (u endi Iskandar Vahobovich emas, Iskandar, oddiy Iskandar bo'lib qolgandi, negaki, o'lim hammani baravar qilib qo'yadi) vazmin qadamlar bilan salqin dahlizga chiqdi.

Peshayvon ustunidagi mixlarga onasining butun «bisoti» ilib qo'yilibdi: bitta yangi, ikkita

eski ko'ylak, unniqib ketgan baxmal nimcha, bir burchi teshilgan jun ro'mol, hali tikilmagan bir kiyimlik shtapel, shol dasturxon...

Kavshandozda onasining kavushi turibdi. Qiziq, bu kavushni Iskandar uch yil ilgari olib bergan edi. Nega yap-yangi turibdi?

Xolmat akaning xotini – Kelinoyi yig'idan qizargan ko'zlari bilan unga termildi. Iskandar kavushga tikilib turganini sezdi shekilli, tushuntirdi:

– Ayab yurardilar. To'yga borsalar yonboshlariga – ko'rpachaning tagiga berkitib o'tirardilar. Iskandarim obergan, deb maqtanardilar.

Iskandar hamon kavushdan ko'z uzmasdi. Kelinoyining savolini daf'atan yaxshi eshitmadi.

– Nima qilaylik, mastavami, sho'rvami?

Iskandar hech nimaga tushunmadi.

– Nima? – dedi garangsib.

– Hali-zamon uyni odam bosadi. Issiq ovqat qilish kerak, – Kelinoyi kuymanib tushuntirdi. – O'lik chiqqan uyda qozon qaynatib bo'lmaydi. Biznikida qilamiz. So'ramasam ham bo'lar-di-ku, siz – o'zimiznikisiz, ukam.

Iskandarni Kelinoyining savoli emas, o'zini o'rtayotgan muammo qiynar edi.

– Nima bo'ldi? – dedi ingrab. – Oyim soppa-sog' edilar-kul!

Kelinoyi o'pkasi to'lib xo'rsindi.

– Tuppa-tuzuk edilar, – dedi burnini tortib. – Ertalab o'ynab-kulib o'tirdilar. O'limliklarini ko'rsatdilar. Hazillashdik. Men aytdim: «O'limni o'ylamang. Aqining to'yini... – Kelinoyi hiqillab qoldi. – Aqidaning to'yini o'zingiz bosh bo'lib

o'tkazasiz», dedim. Xo'p, dedilar. Keyin birdan, g'alati bo'p ketyapman, dedilar. Karavotga yotqizgan edik...

Iskandar kavshandozga o'tirgancha boshini changalladi. Bu qanday gap! Bu qanday adolatsizlik! Nimaga? Tuppa-tuzuk yurgan onasi nimaga to'satdan...

Kelinoyi hamon hiqillagan ko'yi uning boshiga egildi.

– Sho'rva qila qolamiz.

Ajab, shu tobda taom o'tadimi tomoqdan! Darvoqe, onasi sho'rva pishirishga usta edi. To'yda, ma'arakada xotinlar uning ovqatini maqtashsa quvonib ketardi. Ayniqsa, moxorani ko'p qilardi. Bu taomni Iskandar ham yegan. Ko'p yegan! Onasi beva qolganidan keyin jamoat uni Otinoyi qildi. U maktabda farrosh bo'lib ishlar, lekin uyda ham tinchi yo'q edi. «Kelin tushdi»ga qovurma chuchvara pishirish bormi, «to'qqiz-to'qqiz»ga qatlama qilish bormi, nikoh to'yida «tortishmachoq» bo'ladimi, kuyov-kelinning boshidan sochqi sochishmi, kelin salomda quda-qudag'aylarga salom berishmi – hammasi onasining zimmasida edi. U to'ydan albatta tuguncha olib kelar, tugunchada non, monpasi, qovurma chuchvara, keyin... albatta, moxora bo'lardi. Ba'zan yarim kechalari eshik taqillab qolar, Iskandar onasining dik etib o'rnidan turib ketganidan uyg'onar, zum o'tmay onasi qaytib kirardi. «Jon bolam, Ismat cho'loq omonatini topshiribdi, bormasam bo'lmaydi, sen qo'rq-maysan-a, katta yigitsan-ku», deb peshonasidan o'pib chiqib ketar, shu ketgancha ertasiga

peshinda qaytib kelar, o'zicha duo o'qir: «Joyi jannatda bo'lsin», deb yuziga fотиha tortar edi.

...U onasi yotgan uyga oqsoqlanib kirib ketayotgan paranjili kampirni ko'rdi-yu, garang-sib hovliga tushdi. Dimog'iga rayhon hidi kirdi. Negadir onasining isi kelgandek bo'ldi.

Kelinoi hovlidagi rayhonlardan shosha-pisha yulgancha uyga kirib ketdi. Iskandarning xayoliga yarq etib bir fikr urildi: «Gulyaga aytish kerak. Xabari yo'q-ku hali».

U endi eshik tomon yo'nalgan edi, xotiniga ko'zi tushdi. Gulya, qo'lida oq sumkacha, xuddi to'yga kelgandek yasanib olgan, vodolazka kiygan, qulog'ida brilliant zirak yaltirab turardi. «Qayoqdan eshitibdi bu!» degan xayolga bordi-yu, uning orqasidan sumka ko'tarib kelayotgan shofyori Shavkatni ko'rib, hammasini tushundi: «Shavkat xabar qilgan».

– Iskandar aka! – Gulya uning yelkasiga boshini qo'yib quchoqladi. – Bechora oyim! – U bir zum shu alpozda turdi-da, negadir teskari qarab kafti bilan yuzini changalladi. Shosha-pisha oq sumkachasidan ro'molcha olib ko'ziga bosdi.

«Sen aybdorsan! – deb o'yladi Iskandar vujudi titrab. – Hammasiga sen – nobakor aybdorsan!» U xotinidan chirillatib yuzini o'girdi-da, burchakda, o'rik ostida turgan so'riga borib o'tirdi.

Shu ondayoq shafqatsiz bir savol a'zoyi badanini sirqiratib yubordi. «O'zing-chi, o'zing!»

Uning uylanishi qiziq bo'ldi. Qurilish fakultetida Iskandar Vahobovning oldiga tushadigan talaba yo'q edi. A'lochi, jamoat-

chi... To'rtinchi kursda o'qiyotganida SNoda «Grajdan qurilishini mahalliy sharoitga moslash» degan mavzuda ma'ruza qildi. U shu qadar dadil fikrlarni o'rta tashladiki, muhokama janjalga aylanib ketdi. Birovlar uni modernist dedi, boshqalar donishmandga chiqardi. Shunda kafedra mudiri, Fanlar akademiyasining muxbir a'zosi, professor Zarif Hodiyevich uni himoya qildi. «Yosh do'stimiz Iskandar Vahobovichdan kelgusida yetuk olim chiqadi», dedi komil ishonch bilan. Rostdan ham shunday bo'ldi. Zarif Hodiyevich uni o'z tarbiyasiga oldi. Iskandar aspiranturada qoldi. Birinchi bor domlaning qizi – jinsi shim kiyib yuradigan Gulyani ko'rganida e'tibor bermadi. To'g'rirog'i, e'tibor bermaslikka harakat qildi. Kimsan, akademikning qizi qayoqda-yu, mahalla otinining o'g'li qayoqda! U shunday deb o'ylar, lekin domla bilan olcha soyasida o'tirib suhbatlashayotganda ichkarida royal chala.yotgan, ba'zan xiyol bo'g'iq, ammo yurakni o'rtovchi ovozda qo'shiq aytayotgan Gulandom – Gulyaga ko'ngli talpinayotganini sezib turardi. Gulya konservatoriyada o'qir, zamonaviy, o'ktam qiz edi. Xullas, Gulyaning o'zi unga ko'nglini yordi.

To'y restoranda o'tdi. Kellingning dugonalari past ko'chadagi kulbaga kelishganida Iskandarning yetti nomusi yerga bukildi. Nazarida, Otinoyi kelinining boshidan sochgan sochqilar ham, pishirgan moxorasi ham o'ta bachkana, o'ta g'arib ko'rinar edi. Buni qarangki, Zarif Hodiyevich mard odam ekan! Xuddi shu hovlida, xuddi shu so'rida o'tirib (Otinoyi

katta oxurdan yem yegan qudalaridan uyalib, restoranga bormagan, ammo uyda chiroyli das-turxon tuzab qo'ygani edi) qiziga nasihat qildi:

– Iskandarni o'zing tanladingmi, endi bilib qo'y, shu oilaning jirini jirlaysan. Ona bechora bir ko'z bilan o'g'il o'stiribdi. Mening ham bir bolam ikkita bo'ldi, Otinoyining ham.

Otinoyi bu gapdan boshi osmonga yetdi. Tog'dek suyanchiq topganiga quvonib, qudasi-ning yelkasiga bosh qo'yib yig'lab yubordi.

Yarim yilcha yaxshi turishdi. Otinoyi keli-ni uyg'onmasidan avval pechkaga ko'mir qa-lab qo'yar, ataylabdan tandirda non yopar, kechqurun er-xotin ishdan qaytishiga ovqat tayyor turar edi... Boshqa paytlarda u to'ygami, ma'arakagami chiqib ketar, allapallada bir la-gan sovigan osh, bir kosa moxora, bir chekka-si ushatilgan qatlama olib kelib, o'rtaga qo'yar, tantana bilan e'lon qilar edi. «Olinglar, bola-jonlarim! Sizlarniyam to'yga yetkazsin!» Keyin bir kiyimlik chitmi, satinmi keliniga uzatardi: «Obqo'ying, kelinposhsha, Xudo xohlasa, o'g'il to'yi qilsangiz kerak bo'ladi!»

Gulya qaynanasining oldida bir nima deya ol-mas, kechasi Iskandarni egovlardi: «Onangiz tilan-chilikni bas qilsin! Menga birov tishlagan qatlama-lar, birov sadaqa qilgan lattalar kerakmas».

Katta janjal arzimagan narsadan boshlandi. Bir kuni Iskandar ishdan kelsa, xotini divan-ga muk tushib yig'lab yotibdi. Iskandar uning yelkasidan ohista tutgan edi, Gulya divan su-yanchig'ini mushtladi, yoshdan tushi erib ket-gan ko'zida g'azab chaqnadi:

«Yo'qoling! – dedi yig'lab. – Tilanchi onangiz bilan qo'shmozor bo'ling! Gilamim! Gilamimni nima qildi? Ikki ming' so'mlik gilam edi! Irim-sirimlaring boshingda qolgurlar!»

Iskandar esankirab qoldi. Devordagi ipak gilamga qaradi. Yo'q, hammasi joyida. Keyin, yerga to'shalgan «Turkman» gilamini sinchiklab tekshira boshladi. Qarasa Gulyaning gapi rost. Gilamning bir burchi teshilib qolibdi. Tangadek teshik. Iskandar go'yo shu bilan teshik bekilib qoladigandek barmog'ini tiqib ko'rdi. Yuragi siqilib uf tortdi. Boshini ko'tarsa, tepasida onasi turibdi. Otinoyi, «bu yoqqa kel», degandek uni imladi. Iskandar hamon divanda yuztuban yotgan xotiniga o'g'rincha qarab qo'ydi-da, onasiga ergashdi.

«Ayb manda, – dedi onasi shivirlab. – Kecha to'yda bir uy xotin Gulandomni maqtadi. Kelinimga ko'z tegmasin, deb isiriq tutatgandim. Xokandoz o'lgurdan cho'g' tushganini bilmay qolibman. – U bir zum o'ylanib turdi-da, tushuntirdi: – Xotiningni ko'nglini ol. Xafa bo'masin. Juda bo'masa, pensiyamdan yig'ib-yig'ib olib berarman!»

Na ilojki, bu bilan janjal tugamadi. Gulya masalani ko'ndalang qo'ydi: «Yo meni deng, yo tilanchi onangizni! Ketaman! Dadamnikiga ketaman! Onam meni ko'mirning sassig'ini hidlasin, deb tuqqan emas».

Oxirier-xotin boshlashib Zarif Hodiyeovichning oldiga borishdi. Maslahat so'rashgan edi, qaynatasi Iskandarni jerkib berdi: «Qanaqa erkaksiz o'zi! Bir yil turmasdan onangizni tashlab

qochishni mo'ljallab qoldingizmi? Xotin deganni qattiq ushlash kerak-da, bundoql!»

Dadasining gapi Gulyaning jon-jonidan o'tib ketdi. «Uyingizga sig'masam, ijaraga kvartira olaman», deb yig'ladi. Qiziq, shunda yana Otinoyining o'zi yordamga keldi. «Bolalarimga yordam bering, joy olishsin. Gulandomim katta oxurdan yem yegan, mening chaldevorimda tursa uyat bo'ladi», deb qudasiga yalindi.

Shundoq bo'ldi. Zarif Hodiyeovichning ko'magida shahar markazidan uy olishdi. Er-xotin, «yuring biz bilan», deb Otinoyini hol-joniga qo'yishmadi. Ammo Otinoyi ko'nmadi. «Qorada ko'rsam qornim to'q, o'zlaringdan ko'payinglar. Men cholimning chirog'ini o'chirib ketmayman».

To'g'ri, Iskandar onasini qarovsiz qoldirdi. Loysuvoq tom ustiga starapil o'rnatib, shifer yoptirdi. Uy «zamonaviyroq» bo'ldi. Keyin... keyin gaz kirgizib berdi. To'g'ri, tabiiy emas, balonli... Otinoyi ularning «dom»iga borsa ko'p o'tirolmas, mahalladagi biron to'ynimi, ma'ra-kanimi bahona qilib, tezgina tura qolardi.

Avvaliga er-xotin bu hovliga bot-bot kelib turishdi. Keyin Iskandarning ishlari ko'paydi. Iskandar endi kimsan Iskandar Vahobovichga aylandi, fan kandidati, trest boshqaruvchisi... Ajab, uning ishi ko'paygandan-ko'payib borar, biroq hammasiga ulgurar edi. Faqat bir narsaga – onasini ko'rishga vaqt topolmasdi. Bunga bir chekkasi Gulya ham sababchi edi. Er-xotinning umri o'tib borardi. Farzandlari yo'qligi avvaliga bilinmasa ham bora-bora Gulya ser-

zarda bo'lib qoldi. Bir kuni eriga piching qildi: «Oyingiz sizga yangi xotin izlab yurganmish. Eshikma-eshik tentirab o'rganib qolgan-da! Topsa-topadiyam!»

Iskandar o'shanda xotinini birinchi marta sansiradi. «Uyat bormi sanda», – dedi g'azabdan titrab. Onasi har doim bir gapni qaytarardi: «Xotiningni xafa qilma, bolam. Umid bilan bir yostiqa bosh qo'yan». Gulya har ehtimolga qarshi «profilaktika» uchun shunday deganini bilib, Iskandar battar g'azablandi: «Uyat bormi sanda?» – Gulya kinoyali kuldi: «Uyat nima qiladi menda, hammasini yig'ishtirib sizga bergan».

«Mana endi hammasi tamom bo'ldi. Hammasi». Iskandar hovlida odamlar kuymanib yurganini payqar, ammo hech nimani ko'rmas edi.

Chekkisi keldi. Shimining cho'ntagiga qo'l suqsa, sigaret yo'q. Hali ishxonada stol ustida qolib ketaveribdi. U ma'nosiz nigohini ro'parasidagi bostirmaga tikdi. Loysuvoq tom yupqalashib qolibdi. Katalakdek derazaning bir ko'zi singan, oynalari xiralashib ketgan.

Ajab, oxirgi marta qachon keluvdi bu hovliga? Ha, bayram arafasida, yettinchi martda kelgan edi. Tushlik tanaffusidan foydalanib, birrov keldi-yu ketdi. Odatdagidek shoshib turardi. Keyin, Gulya mehmon keladi, deb qo'yan... Onasini to'rtta choy, sovun bilan qutladi. Mashina kutib turganini bahona qilib tufisini ham yechmadi. Onasi shoshib qoldi. Yalpiz somsa qilgan ekan. Majbur qilib shundan bit-

tasini yedirdi. Iskandar mashinaga o'tirganda harsillab yugurib chiqdi. Ro'moli qiyshayib yelkasiga tushib ketgan. Qo'lida eski gazetaga o'rog'lik bir nima. «Ma, – dedi mashinaning qiya ochiq eshigidan uzatib. – Gulandomniyam og'zi tegsin». Iskandar gazeta ostidan issig'i sezilib turgan somsalarni mashinaning orqa oynasi tagiga tashlab eshikni yopdi... O'shanda onasini oxirgi marta ko'rayotganini bilsa edi! Bugun nechanchi o'zi? O'n ikkinchi iyul. Bundan chiqdi uch oydan oshibdi. Uch oy! Nahotki shuncha vaqt ichida bir soat vaqt topolmadi? Topardi, xohlasa albatta topardi...

U allakim o'zining otini aytib chaqirayotganini idrok etib, boshini ko'tardi. Qarasa, jinsi shim kiygan talabanamo yigit yelkasida karton quti ko'tarib turibdi. Iskandar uni tanimadi. Talmovsirab qaragan edi, yigit so'radi:

– Qayoqqa qo'yay?

Iskandar hech nimaga tushunmadi. Yuki og'irroq bo'lsa kerak, yigit qutini qo'sh qo'llab chiranib yelkasidan oldi-da, so'ri burchagiga – soyaga qo'ydi. Iskandarning ko'zi qutiga yopishtirilgan etiketkaga tushdi. «Qoraqum». Zum o'tmay boyagi yigit tag'in bir quti ko'tarib keldi. Uniyam so'ri ustiga, boyagi qutining yoniga qo'ydi.

– Mayiz, – dedi sekin.

Shundagina Iskandarning xayoliga keldi: «Pulini berish kerak».

– Shoshmang, – dedi cho'ntagini kavlab. – Necha pul bo'ladi? Yigit to'xtab qoldi. Hayron bo'lib unga tikildi.

– Necha so'm? – dedi Iskandar ovozi xirillab. Yigit negadir yerga qaradi.

– Otinoyim... – Shunday dedi-yu, u yog'ini gapirmadi. Ko'ziga shu qadar ma'noli tikilib qaradiki, Iskandar beixtiyor pulni qaytib kis-sasiga soldi. Yigit ohista burildi-da, indamay ketaverdi. Qiziq, nima demoqchi bo'ldi u! «Otinoyim mening ham onam edi, sen pastkash hamma narsani pulga chaqasanmi», dedimi?! Kim o'zi bu yigit? Nimaga Iskandar uni tani-maydi? Umuman, o'zidan boshqa – Iskandar Vahobovichdan boshqa kimni taniydi?!

Bir mahal u kavshandozda Kelinoyi imlab chaqirayotganini ko'rdi. Paranjili yuvg'uvchi oqsoqlanib zinadan tushib kelardi. Kelinoyi yoshdan qizargan ko'zlarini Iskandarga tikdi.

– Otinoyimning ziraklarini yuvg'uvchiga ber-dik, – dedi sekin. – O'zlari vasiyat qilgandilar.

«Yuvg'uvchi», «vasiyat...» Bu so'zlar Iskandarga xunuk, sovuq eshitilar, go'yo bu gaplar hammasi yolg'ondek, tushida bo'layot-gandek edi. Hozir uyg'onib ketadi-yu, yengil tortadi.

– Mana... Olib qo'ying...

Iskandar merovsirab Kelinoyining qo'liga qaradi. Ikki lo'ppi choy. «Indiyskiy».

– Ikkitasini yuvg'uvchiga berdik. Rozi bo'ling. – Kelinoyi titrayotgan labini tishladi... – To'rtga edi. Sakkizinchi martda olib kelgan ekansiz. Otinoyim... Otinoyim... – Kelinoyi entikib qol-di. – Barkash orqasiga bekitib qo'yan edilar. Birov kelsa, Iskandarim obkelgan choydan damlang, dutor chalib turgan choydan, der-

dilar. Men boshqa choy damlardim. Bunisini Otinoyim har kuni hidlab-hidlab barkash orqasiga bekitib qo'yardilar.

Iskandar boshi g'uvillab borayotganini, hozir yiqilib ketishini his etib turardi. Kelinoyi «dutor chalib turgan» hind choyini peshayvon taxtasiga qo'ydi. Burnini torta-torta yig'lagancha ko'ylagining yoqasidan qo'yniga qo'l suqib, eski gazeta qog'oziga o'roqlik allanima chiqardi.

– Olib qo'ying, – dedi qog'ozni uzatib. – O'limligim deb, yostiqlarining orasiga tiqib qo'ygan edilar. Siz tashlab ketgan ekansiz. Qirq so'mini yuvg'uvchiga berdik. Ikki yuz oltmish so'm qoldi. Sanab oling. – U gazeta qatini ochib, bir so'mlik, uch so'mlik pullarni Iskandarga uzatdi.

Qachon, qachon shuncha pul bergandi u onasiga!! Bu qanday jazo! Bu qanday bedodlik! Shu kunidan ko'ra onasi emas, o'zi o'lgani yaxshi emasmidi!!! Onasi bir so'mlab yiqqan pensiya pulini ham Iskandarim berdi degan. Shu gapga o'ziyam ishongan, boshqalarniyam ishontirgan. Qani endi ko'kragini shundoq yirtsa-yu, yuragini sug'urib olib yerga uloqtirsa!

Ich-ichidan otilib kelgan bo'g'iq yig'idan titrab, pulni tashlab yubordi. Bir so'mlik, uch so'mliklar parishon pirpirab kavshandozga tushdi.

... Iskandar hovliga, undan yo'lakka otildi. Uzun atlas lozim kiygan qandaydir kelinchak tor yo'lakka «shakarob» qilib suv separ, sachramaslik uchun qo'lidagi paqirni borgan sayin pastroqqa egar edi. Ochiq darvozadan zab-

ardast yigit kirib keldi. Iskandar uning aftini ko'rmadi. Yigit maykachan yelkasiga yo'l-yo'l dasturxon tashlab olgan, yelkasi aralash gardaniga ortilgan bir qop un zalvari ostida ikki bukilib kelardi. Iskandar bir tomonga, suv sepayotgan kelinchak bir tomonga chetlab yo'l berishdi. Yigit yalang oyoklarini gurs-gurs bosgancha Iskandarning oldidan o'tib, hovliga kirib ketdi.

Iskandar darvozadan chiqdi-yu, to'xtab qoldi. Eshik oldiga tumonat odam to'plangan, tor ko'chaga mashina sig'may ketgandi. Qiziq, qayoqdan keldi shuncha mashina! «Ishxonadan bo'lsa kerak», degan o'y xayolidan lip etib o'tdi. Ammo o'sha ondayoq bular «Jiguli», «Moskvich» mashinalari ekanini, ishxonadan faqat o'zining mashinasi bir chekkada turganini payqadi.

Nariroqda yuk mashinasi turibdi. Mashina ustida ikki o'spirin turib olib, yig'ma stollarni, xarraklarni uzatib beryapti. Pastda esa to'rt yigit stollarni paydar-pay tushirishib, bir chekkaga olib qo'yishyapti.

Iskandar tut panasida turgan tobutni ko'rib, ko'ngli uzilib ketdi. Tobutdan beriroqda, hozirgina mashinadan tushirilgan xarraklarda salla o'ragan, yaktak kiygan chollar o'tirishibdi.

– Bandalik-da, ukam!

Iskandar yonida turgan mahalla oqsoqoli Shokir akaga ma'nosiz qarab qo'ydi.

– Hammaning boshida bor, – oqsoqol xo'rsindi. – Onamiz boshqacha edilar-da, jannati xotin edilar.

Keyin oqsoqolning poxol shlyapa kiygan «zami» Iskandarning qo'lini qisdi.

– Necha yoshda edilar? – dedi sekin.

«Buning nima ahamiyati bor?! – Iskandar shuni o'yladi-yu, daf'atan xayoliga boshqa fikr keldi. – Darvoqe, necha yoshda edi onasi! Ha, o'n sakkizinchi yil edi. O'zi qirq ikkinchi yilda tug'ilgan bo'lsa, demak, onasi yigirma to'rt yoshda beva qolgan ekan».

O'zini quchoqlagan to'nli kishini Iskandar daf'atan taniy olmadi. Keyin bildi: qaynatasi. Zarif Hodiyeovich uning peshonasidan ohista o'pdi.

– Bardam bo'ling, o'g'lim, – dedi sekin. – Ota-onaning o'limi meros...

Keyin kimdir yelkasiga turtidi. Qarasa Xolmat aka.

– Bu yoqqa yur, – dedi-yu, uni yo'lakka boshlab kirdi. Devor tagidagi kursida yotgan to'nni kiygizdi, beliga belbog' o'radi. Qati buzilmagan do'ppi uzatdi, – kiyib ol!

Do'ppi kichkina ekan. Iskandar kafti bilan bosib-bosib tashqariga yo'nalarkan, Xolmat aka yana pichirladi:

– Laylaktepaga olib boramiz-da, a! O'zlari aytgan ekanlar.

Iskandar yuk mashinasi faqat stol-stulni olib kelishga mo'ljallanmaganini tushundi. Laylaktepa olis, to'rt chaqirim keladi. Oyog'i ostida o'ralashayotgan o'n-o'n ikki yashar bolakaylar ham to'n kiyib, belini bog'lab olganiga avval hayron qoldi-yu, keyin tushunganday bo'ldi. Ehtimol, Xolmat akaning bolalaridir, ehtimol, qo'shni bolalardir...

...Old tomoniga parangi, orqasiga mursak yopilgan tobutni olib chiqishganida hamma yoq dilni o'rtovchi faryodga to'lib ketdi. Kelinoyi, Bahri xola, Muattar xola, allaqanday qizlar, kelinlar uvvos solib tobut ketidan yugurishdi.

– Voy onam!

– Ro'shnolik ko'rmagan onam!

To'n kiyib, belbog' bog'lagan bolakaylar ko'zidan duv-duv yosh oqib: «Buvijonim, buvijonim!» deb chirillashar edi. Xolmat akaning mo'ylovi ho'l bo'lib ketgan, nuqul titrardi.

– Hammamizning onamiz edingiz-a!

Yo'q, Iskandar o'ylagandek tobutni mashinaga ortishmadi. Yelkada ko'targancha yo'lga tushishdi. Iskandar tobut bandidan ushlab olti-yetti qadam yurgan edi, uni siqib chiqarishdi. U tobut bandiga hadeb qo'l cho'zar, ammo navbat tegmas edi. Tanish-notanish odamlar goh oldinga, goh orqaga o'tib talashib-tortishib tobutga yopishar, har kim iloji boricha ko'proq ko'tarishga, yelkasini uzoqroq tutib berishga harakat qilar edi.

Bekatga chiqishganda trolleybus kelib qoldi. To'xtashi bilan duv etib o'ttizatcha erkak tushdi-yu tobutga yopishdi.

– Kim? – deb so'radi ziyolinamo ko'zoynakli yigit Iskandarning yonida ko'z yoshini to'nining yengiga artib-artib ketayotgan Xolmat akadan.

– Otinoyim!

– I-ye! – ko'zoynakli yigit rangi o'chgancha tobutga qaytadan tirmashdi.

Endi katta ko'cha odamga to'lib ketgan, orqada trolleybus to'xtab qolgan, ro'paradan

kelayotgan yengil mashinalar chekkaga chiqib to'xtar, haydovchi ham, yo'lovchilar ham shu tomonga yugurishar edi.

- Kim?
- Otinoyim!
- I-ye!

Ko'chada harakat butunlay to'xtab qoldi. Burilishga yetganlarida Iskandar beixtiyor orqasiga qaradi. Odamlar oqimi ikki bekat orasiga cho'zilib, butun ko'chani to'ldirib kelar, tobut ularning yelkasida osoyishta tebranib borar, oqimga esa yangidan-yangi odamlar kelib qo'shilar, qo'shilar, qo'shilar edi...

SHAHARLIK KUYOV

To'ng'ich kuyov bo'lganimiz uchunmi, qishloqqa borsak, darrov shaharlik kuyov keldi, deb ovoza bo'lib ketadi. Olmoqning bermog'i bor, deganlaridek, tez-tez javob vizitlari ham bo'lib turadi. Yaqinda yana shunday bo'ldi. Ishdan qaytib eshikni ochishim bilan yangangiz Tursunoy ro'paramga keldi.

– Tsh... – dedi u ko'rsatkich barmog'ini labiga bosib. – Sekinroq, namoz o'qiyaptilar.

– Kim? – dedim men ham beixtiyor pichirlab.

– Bog'bon amaki.

– Kim u, bog'bon amaki?

Tursunoy shuncha yildan buyon bog'bon amakini tanimaysizmi, degandek qoshini chirmirdi.

– Qishloqda u kishini hamma taniydi. Xudo yarlaqab bir kelib qolibdilar.

Sekin yechinib, oyoq uchida uyga kirdim. Bog'bon amaki televizorning antenna-sini mo'ljallab sajdaga bosh qo'yg'an ekanlar. Anchadan keyin ko'tarib, o'ng tomonga, chap tomonga salom berdilar-da, qaddilarini rostlab, menga o'girildilar.

– Assalomu alaykum, kuyov bola! Xo'p salomatgina bormisiz? – Bog'bon amaki bilan birinchi marta ko'rishib turgan bo'lsak ham eski qadrdonlardek quchoqlashdik. Odamni bir qarashda bilsa bo'ladi. Bog'bon amaki ko'p

odamoxun kishi ekan. Dasturxon atrofiga o'tirishimiz bilan mosh-guruch soqolini tutamlab gapga kirishib ketdi.

– Bu deyman, kuyov yigit, ishlar ko'payib ketdimi? Qishloqqa kam boradigan bo'lib qoldingiz. Qaynatangiz ko'p asil odam-da! Bolalikdan tepkilashib katta bo'lganmiz. Shu deng shaharga ketyapman, deb qolmaymanmi! Bizning farzandlarimiznikida o'n-o'n besh kun turib kelmasangiz qattiq xafa bo'laman, deb turib oldi. Men ham yuzidan o'tolmadim.

– Juda yaxshi qilibsiz, rahmat, – dedim quvonib.

Bog'bon amaki, u dunyoni ham, bu dunyoni ham baravar olib boradiganlardan ekan. Osh oldidan qittak-qittak haligi narsadan qilsakmikan, degandim, noz qilib o'tirmadi.

– Ha, endi buning o'zi harommas. Kayfi harom, – dedi piyolani qo'liga olib. Shundan keyin ikkovimizning ham qulfi dilimiz ochilib ketdi. Bog'bon amaki og'zidan bol tomib yangangizni maqtay ketdi.

– Tursunoy qishloqning eng oldi qizi edi-da, o'ziyam. Baxtingiz bor ekan. Shundoq qizimizga uylandingiz. Qaynatangizni aytmaysizmi? Shaharga uzum sotgani ketyapman desam, gastinisa-pastinisa qilib urinib yursangiz, yuzingizga qaramayman, deydi-da! Bu yil bozorda uzum serob. Shu kunda sotib qolmasak, erta-indin yanayam arzonlashib ketadi. O'n-o'n besh kun bir g'ayrat qilamiz-da, endi. Yolg'iz qo'llik qilmayin deb, jiyanni olib kelganmiz. Bozorda uzumga qorovul bo'lib qoldi. Uyam

siz bilan bir otamlashmoqchi o'zi. O'qishga kiramam, so't bo'laman, deydi. Topgan hunarini qarang.

– Nega olib kelmadingiz? – dedim astoydil ranjib.

– Aytayapman-ku, bozorda qorovullik qilib qoldi. Ertaga albatta olib kelaman. Xo'p ulfat yigit-da, o'ziyam!

Yarim kechgacha gurunglashib o'tirdik. Keyin Tursunoy bog'bon amaki ikkalamizga uyga joy solib berdi. O'zi ayvonga chiqib yotdi. Bir xonali uyda turgandan keyin odam o'rganib ketarkan. Ayol mehmon kelib qolsa, men, erkak mehmon kelsa, Tursunoy ayvonga chiqib ketadi.

Bog'bon amaki so'zida turadigan odam ekan. Ertasiga ishdan kelsam chust do'ppi kiygan, ixchamgina yigit bilan gurunglashib o'tirishibdi.

– I-ye, assalomu alaykum! – Yigitcha sakrab turib men bilan quchoqlashib ko'rishdi. – Sog'-salomat yuribsizmi, pochchajon? Eshikellar tinchmi, pochchajon! Bardamgina yuribsizmi, pochchajon? Tog'amlar bilan bir kelib qolgandik. – U bog'bon amakiga ishora qildi. – Pochchang bilan otamlashmasang bo'lmaydi, deb turib oldilar. Tursunoy opamizning xo'jayinlari bilan tanishaman-u quvonmaymanmi, deb yugurib keldim. Mening bozor-o'charga to'bim yo'q. Asli bu yerga o'qishga kirish uchun kelganman. Bir yordamlashib, yuridicheskiyga joylab qo'ymasangiz bo'lmaydi, pochchajon. Hozir tanish-bilishsiz ish bitmaydi.

– Bilasizmi, o‘qishga kirish qiyin, – dedim ming‘illab. – Mening tanishlarim yo‘q.

Bog‘bon amakining qulog‘ida lokator bor ekanmi, ming‘illab aytgan gapimni ham darrov eshita qoldi.

– Ashnaqa demasinlar-da, kuyov! Siz ham so‘t tayyorlaydigan institutda ishlaysizmi, axir?

– Amakijon, men domla emas, aspirantman, – dedim tushuntirib.

– Aspirantmi-maspirantmi, bir joyda ishlagandan keyin baribir emasmi? – Bog‘bon amaki astoydil ajablandi. – Men ham boqqa suv taragan suvchiga besh-o‘n yashik uzum bera-manmi? Buyam shunga o‘xshagan narsa-da! Institut ham o‘zlariga dehqonchilik!

Nima deyishimni bilmay turgan edim, oshxona tomondan Tursunoyning yo‘talgani eshitildi.

Bunaqa «ma’noli» yo‘tallarning mazmuni-ni yaxshi bilib qolganman. Meni chaqiryapti. Darrov oldiga chiqdim.

– Go‘rga unaqa deysizmi? – dedi pichirlab. – O‘zini olib qochyapti, deb o‘ylamaydimi?

– Nima qilay, rostini aytayapman-da!

– Qishloqdagilar sizni butun shaharni yot-qizib turg‘izadigan odam, deb o‘ylashadi. Bir gap qilarmiz, deya qo‘ya qoling. Ha, undan ke-yin... – Tursunoy ovozi yanayam pasaytirdi. – Anavi tufli o‘lgurni olmasam bo‘larkan. Uyda bir tiyin pul qolmabdi. Mehmonlar yana o‘n-o‘n besh kun turadiganga o‘xshaydi. Oylikkacha biror yerdan pul topmasangiz bo‘lmaydi.

Bu kecha ham mehmonlar bilan allapallaga-cha gaplashib o‘tirdik. Tog‘a-jiyanni xoli qoldi-

rish uchun alohida joy qilib berdik. Yangangiz odatdagidek ayvonda, men bo'lsam oshxonada yotdim. Oshxonaga o'rnashib qolgan piyozdog' hidi ko'nglimni bir oz behuzur qilganini hisobga olmaganda juda yaxshi uxladim.

Ertalab qo'ng'iroq tovushidan uyg'onib ketdim. Shosha-pisha yo'lakka chiqsam, Tursunoy chaqqonlik qilib, allaqachon eshik oldiga borib olibdi. U eshikni ochdi-yu, atlas ko'ylak kiygan, sochini maydalab o'rgan ayolni ko'rib, qichqirib yubordi.

– Voy, Adol, o'zingmisan?!

Ikkovlari bir-birining quchog'iga otilishdi, cho'lpillatib o'pishishdi.

– Bu mening dugonam – Adolat, – dedi Tursunoy entikib. – Bolalikdan birga o'sganmiz.

Adolat ichkariga kirar-kirmas iymenib pichirladi:

– Men yolg'iz emasman, – u yuzlari lovillab qizarganicha, Tursunoyning qulog'iga bir nima deb shivirladi.

– Voy, shunaqami! – Tursunoy quvonganidan qarsak chalib yubordi. – Chaqir bo'lmasa. – U menga qarab tushuntirdi. – Adolatning to'yi yaqinda bo'ldi. Kuyov ikkovlari Toshkentga o'ynagani kelishgan ekan.

Zum o'tmay kattakon jomadon ko'targan novcha, oriq yigit kirib keldi. Tog'a-jiyanlar, kelin-kuyovlar, o'zimiz to'planishib nonushta qildik. Hamqishloqlar sog'inishib qolishgan ekan, xo'p gurunglashishdi.

– Gastinitsaga borsak joy yo'q, – dedi Adolat kelinlarga xos tabassum bilan. – Shu yoq-

qa qarab kelaverdik. O'n-o'n besh kun turib, Tursunoyni xursand qilib kelinglar, deb ayamlarning o'zlariyam aytgan edilar.

Boyadan buyon jim o'tirgan kuyov endi gapga aralashdi:

– To'yga bormadinglar-da! – dedi u gavdasiga yarasha ingichka tovushda. Gapirganida uchli baqbaqasi likkillab turarkan. Endi payqadim. «Bizni to'yga aytmovdinglar shekilli», degim keldi-yu tag'in o'ylab qoldim. Kim bilsin, balki Tursunoyga xat-pat yuborishgan-u, men be-xabar qolgandirman.

– Men Toshkentga uch yil oldin bir kelganman. Juda o'zgarib ketibdi, – dedi kuyov yana baqbaqasini likkillatib.

– Bu kishining o'zlari sizlarga shaharni tomosha qildiradilar, – yangangiz menga imo qildi. – Shunaqa paytda o'ynab qolmasanglar, keyin vaqt topilmaydi.

– Biz ham shuni o'ylab turgandik, – kuyov tasdiqlab bosh silkidi. – Ko'chaning chetiga ka-a-a-ta qilib «San'at ustalari kontserti» deb yozib qo'yibdi. Bu yoqqa kelayotganda shu konsertga tushamiz, deb qo'ygandik. Farishtalar omin degan ekan. Pochchamiz to'rttagina chipta topsalar birgalashib tomosha qilamiz!

Nonushtadan keyin Tursunoy bilan yo'lakka chiqib maslahatlashdik.

– Endi bundoq qilamiz. Ishxonadagi o'rtoqlardan qarz ko'tarib turaman. Joy masalasini bunday taqsimlaymiz. Kelin-kuyovga ichkariga joy qilib berasan. Yosh narsalar ekan. Bir-biridan ajratish yaxshimas. Bog'bon amaki ayvonda, ji-

yani oshxonada yota qolsin. O'zing bir amallab kavshandozga joylasharsan. Men kechqurun, mehmonlar bilan o'tirishib bo'lgandan keyin ishxonamga borib yota qolaman. Ishimiz ikki smenalik, deb bahona qilaman.

– Mayli, – dedi Tursunoy pichirlab. – Faqat tezroq pul topmasangiz bo'lmaydi. Aksiga olib ko'k choy ham qolmabdi.

Pulni olgandan keyin qaysi bozorga borsam ekan, degan o'y bilan zinadan tushib ketayotgandim, bir oz xirillagan ovoz eshitildi.

– I-ye, assalomu alaykum, kuyovto'ra!

Cho'chib boshimni ko'tardim. Ro'paramda yuzlari oftobda qoraygan, chayir gavdali, qo'sh belbog' bog'lagan kishi turardi. Pastdan esa besh-olti yoshlardagi bolasini yetaklab semiz xotin harsillab chiqib kelardi.

Notanish kishi ko'rishish uchun quchoq ochgandi, qo'limni cho'zib qo'ya qoldim.

– I-ye, tanimadilar shekilli, kuyov? – dedi u ranjib. – Qishloqqa borganlarida hamsuhbat bo'lgandik. Qarta o'ynagandik. Pirra! Ammo o'zlari pirraning xo'p hadisini olgan ekanlar! Qatorasiga yetti marta qoldirgandingiz...

– Kelaveringlar, kelaveringlar, – dedim damim ichimga tushib. – Bemalol...

– O'zlariga yo'l bo'lsin? – dedi «pirrachi».

– Menmi? Men ko'chib ketyapman. Aspirantlar uyiga! – shunday dedim-u, uchta zinani bitta qilib sakrab-sakrab pastga tushdim-da, ko'chaga otildim.

UCH XIL ODAM

Bayram hamma yerda bir xil tantana qilindi. Ammo hammayam bayramni bir xil nishonlayvermaydi...

Ismoil to'rtinchi qavat derazasidan tashqarini tomosha qilib turardi. Kasalxona hovlisi gavjum. Ikki chetiga xonaki archalar ekilgan yo'lkadan ola xalat kiygan bemorlar, bashang kiyingan kishilar tinmay o'tadi. Qayerdadir birinchi qavatda, televizor qo'yilgan vestibyulda bo'lsa kerak, tantanavor musiqa sadolari yang-raydi. Ikki bino oralig'idagi gulzor atrofiga qo'yilgan o'rindiqlar tirband. Hov, chekkada kasalxona atrofini o'ragan beton devor yonidagi bir tup yong'oq soyasida, shundoq maysalar ustiga gazeta yozib er-xotin o'tirishibdi. Erkakning eg-nida kasalxona xalati. Xotin atlas ko'ylak kiyib olgan. To'rt-besh yoshlardagi bolakay qip-qizil pufagini havoda silkigancha, ularning atrofida pildirab yuribdi. Er-xotin unga ko'pda e'tibor berishmaydi ham, o'zlari bilan ovora.

«Sog'inishib qolgan bo'lsa kerak, – deb o'yladi Ismoil xayolan jilmayib. – Bugun shunaqa kun. Xotinlar eridan, erlar xotinidan xabar oladi».

Shu tobda u o'zining yolg'izligini bugun ham, ertaga ham hech kim uni yo'qlamasligini o'ylab ko'ngli cho'kdi. Holidan xabar oladigan xotini yo'q. Bola-chaqasi yo'q. Ota-onasiga esa kasalxonaga tushganini xabar qilgisi kel-

ma'di. Nima keragi bor kekxa odamlarni ovora qilib? Operatsiyaga yotishi kerakligini aytsa battar vahimaga tushishadi. Dashnoboddan Toshkentga kelib-ketish osonmi?

U noxush xayollarni quvish uchun ish-xonadagi do'stlarini o'yladi. «To'fqin ham kel-madi, kim biladi, balki kekxa navbatchilik qilgan bo'lsa, uyida uyquni urib yotgandir». Navbatchilik qanaqa bo'lishini gazetachilar yaxshi biladi. Bitta harf o'zgarishi bilan «sahar» «zahar»ga aylanib, baloga qolishing hech gap emas...

O'sha kekxa Ismoil ham navbatchi edi. Allapallagacha sahifa o'qib qattiq toliqdi. Chanqab, muzdekkina sovuq choy ichganini biladi. Oshqozonida shu qadar qattiq og'riq turdiki, changak bo'lib qoldi. Tong-otarga yaqin to'ppa-to'g'ri shu yerga olib kelishdi. Uning baxtiga professor Narimonov hali ketmagan ekan. Ismoil ikki yilcha avval shifoxona haqida maqola yozgan, mana shu mashhur jarroh bilan ham suhbatlashgan edi... Tekshirib ko'rishsa, dard oshqozonda emas, o't xaltasida ekan. Xaltachadagi tosh siljisa, tiqilib qolib, yomon oqibatga olib kelishi mumkin ekan.

«Parvo qilmang, – dedi professor, – bu murakkab operatsiya emas. Ko'richakni kesgandek gap. Sizni o'zim «kesaman». Avvaliga palatada muttasil anqib turadigan dori hidi, operatsiyadan yangi chiqqan bemorlarning oh-vohiga ko'nikolmay yurdi-yu keyin o'rganib qoldi. Endi o'zini ham «kesish»ga tayyorlab qo'yishdi.

Hozir bir ko'ngli pastga tushib, televizor ko'rgisi keldi-yu tag'in «aynidi». Shu yerdan tashqarini kuzatishning o'zi tomosha emasmi?

Boyagi yong'oq ostida hamon er-xotin o'tirishar, xotin oldidagi sumkasidan tuxum olib, eriga archib berar, bolakay esa pufagini o'ynar edi. Yo'lakdan oq xalat kiygan uch hamshira o'tdi. Har qaysisining qo'lida shoda-shoda nastarin. Qizlar nima haqdadir qattiq-qattiq gaplashishar, xandon otib kulishardi.

«Bu yil nastarin ko'p bo'libdi, – deb o'yladi u qizlardan ko'z uzmay. – Tahririyat xonasida biqinib o'tirib, gulniyam unutib yuboradi odam».

Ismoil yana o'sha tomonga qaradi-yu yo'lakdan bir-biriga suyanib kelayotgan ikki yigitni ko'rdi. Ulardan biri mast bo'lsa kerak. Ko'ksiga lolaqizg'aldoq bosgancha gandraklab qadam tashlar, sherigi uni qo'ltiqlab olgan edi.

«Shunaqa joygayam mast bo'lib keladimi!» Ismoil ensasi qotib yuzini o'girdi. O'girdi-yu birdan o'sha tomonga qaragancha seskanib ketdi. Yigitning ko'ksidagi lolaqizg'aldoq emas, qon edi. Uning oppoq ko'ylagi qizarib, yoqavayron bo'lib ketgandi. «Birov pichoq uribdi», deb o'yladi, Ismoil vujudi muzlab. Yigitlar bir-birini suyagan ko'yi deraza tagidan o'tib, bino tomon burilib ketdi. Ismoil yo'lakka shoshildi. Sement zinalardan yugurgudek bo'lib, birinchi qavatga – jarrohlik bo'limining qabulxonasiga keldi. Ostonasiga ho'l latta tashlangan ochiq eshik oldida to'xtab ichkariga razm soldi.

Boyagi oq ko'ylakli yigitcha kushetkada ikki buklanib o'tirar, boshini changallab nuqul so'-

kinar edi. Bemorning boshidan oqqan qon ko'ylagini qizartirganini endi ko'rdi. Kalta yengili, katak ko'ylak kiygan og'aynisi esa nima qilarini bilmay serrayib turar, rangi o'chib ketgandi.

– Nega o'zidan o'zi senlarga butilka otadi?

Ismoil ichkariga mo'ralab, devor tagidagi stol qarshisida o'tirgan do'xtirni endi ko'rdi. Bu – ko'zoynak taqib yuradigan rangsiz jarrohning familiyasi Olimboyev ekanini Ismoil bilib olgan, bemorlar negadir undan cho'chishini ko'rib, hayron qolgan edi. O'zi yosh-u hamma undan qo'rqadi. Ismoil yana bemorga o'girilib qaradi-da uning boshidan hamon qon oqayotganini payqadi.

– Bilmadim, – dedi katak ko'ylakli yigit kipriklarini gunohkorona pirpiratib. – Ko'chada ketayotgandik. Birov avtobus derazasidan shisha otdi. Shisha Anvarning boshiga tegdi. – U gapini tasdiqlamoqchi bo'lganday bemorni barmog'i bilan ko'rsatdi.

Anvar ko'zlarini do'xtirga qadab, boshini chalgallagancha yana so'kindi.

– Shunday qilib, shisha otdi, degin? – Jarroh xotirjam o'tirgancha ko'zoynagini yiltillatib bemorga qarab qo'ydi.

– Qiziq, – dedi ingichka barmoqlari bilan stolni chertib, – bitta shisha shuncha qiladimi, a! Avval boshingga tegsa, keyin yoqangni yirtsa, ko'ylagingni dabdala qilsa. Qo'lli-oyoqli butilka ekan-da!

Anvar labini yana ham qattiqroq tishlab, yig'lab yubordi. U yelkalari silkinib baralla

yig'lar, ovozi endi rasta bo'lgani uchunmi, xunuk eshitilar edi. Katak ko'ylakli yigitcha esa nima qilishini bilmay, bir unga, bir do'xtirga qarab javdirardi.

– Xo'sh, sizga nima kerak? – dedi do'xtir birdan boshini burib. Ismoil beixtiyor ichkariga kirib qolganini, jarrohning ko'zoynak ortidagi tikandek o'tkir ko'zlari o'ziga tikilib turganini endi payqadi.

– Nima, sizniyam butilka bilan urishdimi?

Ismoil uning ovozidagi zaharxandani sezib, achchig'i chiqdi.

– Nega kalaka qilasiz? Ahvolini ko'rib turib-siz-ku, – dedi bemorga imo qilib. – Bir odam najot kutib tursa-yu siz tergov qilsangiz? Qanaqa do'xtirsiz o'zi?

– O'zingiz kimsiz? – Olimboyev shoshilmay o'rnidan turdi. Ismoil uning rangsiz yuzi yanada oqarib qirra burni qisilib ketganini ko'rdi. – Bu bola kimingiz bo'ladi? – dedi ko'zoynak ortidagi mitti ko'zlari chaqnab. – Taniysizmi?

– Tanishim shartmi? – dedi Ismoil bo'g'ilib. – Kim bo'lsa ham odam-ku, axir! Bemor-ku!

– Marhamat qilib xonani bo'shatib qo'ying.

Ismoil daf'atan esankirab qoldi. Hech kim u bilan bunday qo'pol muomalada bo'lmagan edi.

– Menga qarang, – dedi ovozi titrab. Bemorga hoziroq yordam ko'rsatmas ekansiz... «Felyeton yozaman!» demoqchi bo'ldi-yu tilini tiydi. U hech qachon felyeton yozmagan, yozmoqchi ham emasdi. Ammo birovning dardiga tomoshabin bo'lib turishni ham xohlamasdi. – Ketmayman! – dedi bo'g'iq ovozda. – Najot kutib

turgan odamni so'roq qilishga nima haqingiz bor? Prokurormisiz?

– Birovning ishiga aralashishga sizning nima haqingiz bor? – Olimboyev shunday deb bemorga yuzlandi. – O'lmaydi. Jarohati o'ladigan darajada emas. Birpas azobini tortsa bezorilik qilmaydigan bo'ladi. Inqillamay o'tir, so'tak!

Ismoil qolishini ham, ketishini ham bilmay ikkilanib turib qoldi. Do'xtirining buyrug'i bilan xonaga hamshira kirdi. Bemorning boshini tekshira boshladilar.

– O'n sakkizinchi palatada bitta joy bo'sh, – dedi Ismoil. – Yonimdagi cholga bugun javob tekkan.

Olimboyev ko'zoynak ortidan «Haliyam shu yerdamisan» degandek istehzoli qarab qo'ydi.

– Joyingizga boring!

* * *

Ismoil yig'i tovushidan uyg'onib ketdi. Boshini ko'tarib Anvarning karavotida, oyoq tomonida o'tirgan xotinni ko'rdi.

Kecha Anvarni shu palataga olishganida Ismoil «Gapim Olimboyevga ta'sir qipti-da», deb o'ylagan edi. Keyin bilsa, boshqa joy yo'qligi uchun yigitchani shu yerga kiritishgan, miyasi chayqalgan-chayqalmaganini aniqlash uchun ikki kunga olib qolishgan ekan.

Kechqurun ham mana shu chigirtkadek ozg'in, qop-qora xotin Anvarning oldiga kelib ketgan edi. U tomirlari bo'rtib ketgan ozg'in qo'llari bilan yuzini to'sgan ko'yi o'ksib-o'ksib yig'lar, o'g'lini koyir edi.

– Otangning kuydirgani yetmasmidi, juvon-marg! Endi sen bormiding, yergina yutkur! Ishlamasang, o'qimasang. Ajalning tig'i parroniga uchragur otang topganini ichsa! Hah, peshonaginam qursin-a...

Ismoil uning ozg'in yelkalariga ingichka qo'llariga qarab rahmi keldi. Balki yagona umidi shu o'g'lidandir.

Anvar sallaga o'xshab bint bilan bog'lab tashlangan boshini devor tomonga o'girib yotar, indamas edi.

– Hah, peshonaginam qursin! – dedi ayol yana iztirob bilan.

Anvar yotgan joyida jerkib berdi:

– Ko'p vaysayvermang!

Ismoil uh tortib o'rnidan turdi. Ayol kaftini tushirdi-yu yoshli ko'zlarini unga tikdi:

– Sizniyam uyg'otib yubordikmi?

– Ziyoni yo'q, – dedi Ismoil karavot tepasidagi sochiqni olib tashqariga chiqarkan.

Uning ketidan Anvarning onasi ham chiqdi. Uch-to'rt qadam yurmasdan yetib olib Ismoilning qo'lidani ushladi.

– Nasihat qiling, o'rgilay, – dedi muhim bir sirni aytayotganday pichirlab. – O'rtoqlari o'lgur yomon... Uchtasini yerga qo'yib, topgan bolam shu. Kechki maktabda binoyiday o'qib yuruvdi. Bozor-o'charimni birpasda qilib keldi. Oyog'idan o't chaqnaydi. Otasining ichishini maktabdagi o'rtoqlari yuziga solgan ekan, o'qishni tashlab ketdi. .. Shu odam bo'lsin deb ko'cha supuraman. – Ayol yelkasiga tashlab olgan xalatining etagini qayirib, burnini arttdi.

Ismoil birovning ko'z yoshiga toqat qilolmasdi. Hozir ham tomog'iga iliq bir narsa tiqilib, ko'ngli buzildi.

– Kuyunmang, xolajon, – dedi xo'rsinib. – Anvar hali yosh. Yo'lini topib ketadi.

– Esli yigit ko'rinasiz, – ayol yana yig'lamsiradi. – Nasihat qiling, Xudoyo baraka toping.

– Xo'p, – dedi Ismoil yutinib, – albatta ayta-man. O'zim ishga joylab qo'yaman.

Ismoil yuvinib kelganda, Anvar tumbochka ustida turgan stakandagi choyga qand solib, qoshiq bilan aylantirib o'tirardi.

– Choy iching, – dedi u do'rillab.

«Yosh bola, – deb o'yladi Ismoil uning yonib turgan ko'zlariga, hali ustara tegmagan mo'yloviga qarab. – Hali go'dak-ku, bu! Yo'lga solish kerak».

– Rahmat. – Bir zum o'ylanib turdi-da, so'radi: – Nega urishding?

– Qiz talashdik, – dedi Anvar hamon qoshiqni aylantirarkan, ahmoqlarcha iljayib.

Ismoil bu yoshdagi bolalarga nasihat yoqmasligini bilar, shuning uchun kechadan beri nima voqea ro'y berganini surishtirmagan edi.

– Qiz seni yaxshi ko'rsa, talashishning nima keragi bor! – dedi u iloji boricha tabiiy gapirishga urinib.

Anvar yana boyagiday iljaydi:

– Tanimayman o'zini!

– Tanimasang nega talashasan?

– I-ye, qiz bo'lgandan keyin talashadi-da.

– Endiyam talashsang kaltakning bundan kattasini yeysan!

Ismoil uning boshidagi qon dog'i qotib qolgan «salla»ga imo qildi. – Bu safar oson qutulibsan!

– Menmi?! – Anvar tumbochkani shu qadar zarb bilan mushtladiki, tagida ozgina choy qolgan stakan zirillab ketdi. – Endi kaltakni boshqasi yeydi. Qonini ichaman!

Ismoilni operatsiya stoliga yotqizishlari bilan tepasida Olimboyev paydo bo'ldi. Uning og'zi-burni doka niqob bilan to'silgan, faqat yiltirab turgan ko'zoynagining o'zi qolgan edi. Ismoilning yuragida qo'rquv aralash shubha uyg'ondi. Uni professor Narimonov operatsiya qilishi kerak edi-ku!

Olimboyev uning ko'nglidan o'tganini sezgandek boshiga egildi.

– Domla sanaviatsiyada Navoiyga uchib ketdilar. Og'ir kasal bor ekan. – So'ng mitti ko'zlari qisilib kulimsiradi. – Qo'rqmang, operatsiyaning murakkab emas. Uzog'i bilan bir haftada oyoqqa turib ketasiz.

Ismoil taqdirga tan berishdan boshqa iloji qolmaganini bilib, ko'zini yumdi. Rostini aytganda, endi unga baribir edi.

– Bilasizmi, do'stim, – dedi Olimboyev uning boshiga egilib. – Tibbiyotni eng insonparvar kasb deyishadi. Ammo jarrohlikda shafqatni yig'ishtirib qo'yish kerak. Bo'lmasa jarrohning qo'li qaltiraydigan bo'lib qoladi... Gumanizm – sizlarning soha.

Bir necha lahzadan keyin shunday jimlik cho'kdi-ki, Ismoil o'z yuragining urishini o'zi eshitayotgandek bo'ldi...

* * *

Insonning doimiy hamrohi xayol bo'lmagani-da odam nihoyatda qashshoq bo'lib qolarmidi... Ismoil oppoq shiftga muttasil tikilib yotgan uch kun mobaynida o'sha beadam xayollar uni tark etmadi. Operatsiyadan keyin qornida paydo bo'lgan og'riq azob berganida ham, osma ukol tagida yotib, ikki kun tuz totmaganida ham o'sha xayollar bilan ovundi. O'zlarining qishloq-dagi chorbog'da bo'lgan to'yni esladi. Har gal qishloqqa borsa, uning huzuriga iymانبgina chiqadigan, sog'inib ketganini qulog'iga shivir-lab aytib, unsiz yig'laydigan xotini Shohidaning rangpar, ammo ko'rkam yuzi, quralay ko'zlari tasavvurida jonlandi.

Ismoil uchinchi bosqichni bitirgandan keyin ota-onasi ko'zimiz tirikligida ko'rib qolaylik, deb uning to'yini o'tkazishgan edi. U Toshkentda yurganida hech kimni chandon yaxshi ko'rma-gani uchun, qo'shni qishloqning eng suluv qizi-ni olib beramiz deyishganlarida ko'nib qo'ya qolgandi. Avvaliga Shohidani yaxshi ko'radimi-yo'qmi o'zi ham bilmay yurdi. Faqat xotini vafot etganidan keyin uni yaxshi ko'rishini, jonidan ortiq sevishini his qildi.

Shohidaning yuragi tug'ma «porok» ekan. Do'xtirlar unga tug'ishi mumkin emasligini aytishsa ham Ismoildan yashirib yuraverib-di. Ona bo'lishni xohlamaydigan ayol bormi? Ustiga-ustak qishloq tug'ruqxonasi.

...Ismoil uning azasiga yetib bordi. Ham suygan ayoli, ham yulduz ko'rmay jon bergan begunoh chaqaloqdan judo bo'lish og'ir ekan.

Shundan keyin, Ismoil qishlog'iga qaytib bormadi. Yuqori bosqichda o'qiyotganida amaliyotda qatnashgan gazeta tahririyatida eng «kichik» lavozim – musahhih yordamchisi qilib ishga olinganiga rahmat dedi... Daraxt bir yerda ko'karishi rost ekan. Bora-bora gazetaning yetakchi xodimlaridan biriga aylandi. Jurnalistning noni qattiq, goho kecha-kunduz tinim bilmay ishlash unga yoqar, to'g'rirog'i, yarasining eskirishiga yordam berayotgandek edi...

Kecha hamkasblari ko'rgani kelishganida o'zining behalovat hunarini qattiq sog'ingani ni his etdi. Erta-indin o'ziga javob berishlarini, tag'in ishga sho'ng'ib ketishini o'ylab taskin topdi.

So'ng Anvarga ishga kiritib qo'yaman, degani esiga tushib, hamshiradan turar joyini yozib oldi. Bitta-bitta yurib hovliga chiqdi. Ikki chetiga archalar ekilgan yo'lkadan ohista yurib ketdi.

Quyosh hali botgan, ammo havo tund, ko'ngilni g'ash qiladigan bulutli oqshom edi. Hovlida odam siyrak, aftidan yomg'ir yog'sa kerak, namxush shamol esib turardi. U yo'lkaning oxiriga borib, orqasiga burilgan edi, tanish ovozni eshitib to'xtab qoldi.

– Qo'y deyman, joyiga! – dedi o'sha ovoz. Keyin qo'pol qilib so'kindi. – Qo'y bo'lmasa, abjag'ingni chiqarib tashlayman, onangni...

Ismoil ovoz chiqqan tomonga – kasalxona devori yonidagi yong'oq tagiga qaradi-yu davra qurib o'tirgan bir to'da odamlarni ko'rdi. Yo'q, bular bemor emasdi. Ismoil sinchiklab qarab,

maykachan bo'lib olgan Anvarni ko'rdi. U o'tirgan joyida yonidagi yigitning qizil ko'ylagiga yopishib olgan, yigit o'rnidan turmoqchi bo'lar, Anvar qo'yib yubormas edi.

«Qayoqdan kiribdi bular! – deb o'yladi Ismoil o'sha tomonga yurarkan, keyin tushundi. – Devor oshib tushgan».

U yetib borguncha qizil ko'ylakli yigit o'rnidan turdi. Anvar ham uning yoqasiga yopishgancha turib ketdi.

«Ahmoq, – deb o'yladi Ismoil ichida Anvarni koyib, – yana janjal boshlayaptimi?»

U yaqin kelib, maysa ustidagi sochilib yotgan mayda-yirik aralash pullarni ko'rdi. Nariroqda ikkita araq shishasi dumalab yotar, davradagi to'rt erkak bamaylixotir sigaret tutatib, Anvar bilan qizil ko'ylakli yigitning janjalini kuzatar, ammo ajratib qo'yay demasdi.

«Ablahlar! Kap-katta odamlar yosh bolalarni urishtirib tomosha qilib o'tirsa!» U qorni og'riy boshlaganiga qaramay qadamini tezlatib keldi-da, Anvarning bilagidan ushladi.

– Qo'yvor! – dedi sekin, ammo qat'iy qilib.

Anvar yarq etib qaradi. Uning rangi o'chib ketgan, harsillar, ammo raqibini qo'yib yubormas edi. Qizil ko'ylakli novcha yigitning ham rangi gezarib ketgan, bir og'iz ham gapirmay yulqinar, Anvarning changalidan chiqmoqchi bo'lar edi.

– Pulni yutib olib, endi qochadimi? – qichqirdi Anvar tupuk sachratib.

– Qo'yib yubor! – dedi Ismoil qat'iy qilib. – Kim senga qimor o'ynasin dedi!

Ismoil bir qarashdayoq Anvarning ko'zlarida sovuq o't yonib ketganini sezdi. Lekin e'tibor bermadi. U hech qachon qimor o'ynamagan, poyezddami, boshqa joydami, shunday davrani ko'rsa, chetlab o'tar, bu o'yinning qoidalarini ham, yovvoyi zavqini ham bilmas, tan olishni xohlamas edi.

Yerda o'tirganlardan biri, mast bo'lsa kerak qiyqirib kuldi.

– O'qituvching zo'r-ku, Anvar!

Anvar shuni kutib turganday Ismoilga o'shqirdi.

– Xo'jayinmisan menga?!

Ismoilga uning sensirashi alam qildi. Chigirtkaday ozg'in, qon qaqshab yig'layotgan ayol ko'z oldiga keldi-yu yuragi ezilib ketdi.

– Kallang ishlaydimi, ahmoq! – dedi bo'g'ilib.
– Nima deb kelishgandik sen bilan!

Anvar hamon raqibiga yopishgan ko'yi xirilladi:

– Bor-r-r-e, onangni!...

Ismoil o'zini tutolmay qoldi. Anvarning yuziga tarsaki tushirdi. Sekin, ayab...

Kutilmaganda Anvar uning qorniga shu qadar zarb bilan musht tushirdiki, Ismoilning ko'zidan o't chaqnab ketgandek bo'ldi. Biqinida chidab bo'lmas og'riq uyg'onib, hamma yoqni zulmat qopladi-da, gursillab yerga yiqildi.

U ko'zini ochganida eng avval bir juft yaltiroq narsani ko'rdi. Sinchiklab qarab, bu ko'zoynak ekanini, boshida Olimboyev engashib turganini angladi. So'ng tag'in o'sha tanish jarrohlik stolida yotganini, atrofni oq libosli odamlar o'rab olganini ko'rdi.

Olimboyevning yupqa lablari qimirladi. Ismoilning hamon guvillab turgan qulog'iga uning ovozi uzoq-uzoqdan eshitilgandek bo'ldi.

– Xavf o'tdi!... Qo'rqmang, do'stim, tuzalib ketasiz. Faqat bu gal ko'proq yotasiz... – bir zum sukut saqlab, qo'shib qo'ydi. – Gumanizm yaxshi narsa... Faqat bilgan odamga...

HURKITILGAN TUSH

*Ko'ngil vayron bo'lishi uchun
taqdirning ojizgina zarbasi kifoya.*

S. Sveyg

Tishlari to'kilgan kemshik bola edim. Soy bo'yidagi o'tloq biz – bolalarning «katta yeri-miz» edi. Har kuni erta bilan oyim chiyduxo-ba shimimning cho'ntagiga yarimta zog'ora, bir bo'lak qaynagan lavlagi solib berardi-da, shox-siz, yuvosh echkimizni yetaklab «katta yer»ga jo'nardim. Ovozi do'rillab qolgan Melivoy ko'k ko'zni aytmasa, hammamiz yosh bolalar edik. O'tloq yonidagi ikki tup azim tol bizning ovunchog'imiz edi. Bahor kelishi bilan bolalar tol novdalaridan hushtak yasashar, qizlar bo'lsa bargak taqib, daraxt soyasida cherta o'ynashardi.

Bir kuni oramizga yangi mehmon – Halima degan qizcha qo'shildi. Uning qishlog'imiz-ga kelganini hammadan avval men bildim. Kechqurun oyim dadamga aytgan gapini eshi-tib qolgandim.

– Hakim sassiq shaharga borib qizini topib kelibdi. Xotinining boshiga itni kunini solibdi. «O'zing-ku, sharmandalik qilding... Mayli, sen o'sha topganing bilan bo'laver. Menga qizimni ber», debdi...

Hakim sassiq urushdan kelgach, polizda brigadir bo'lib ishlardi. Men uni yomon ko'rar-dim: bir marta echkim poliziga kirib ketgani-

da meni ikki tarsaki urgan. Oyimning gapidan hech nima tushunmagan bo'lsam ham, Hakim sassiqning qizini ko'rgim keldi. Ertasiga ko'rdim ham...

* * *

O'sha kuni ertalab momaqaldiraq bo'lib, jala quygani esimda bor. Oyim odatdagiday echkining yelin qopini bog'lab (bo'lmasa bolasi emib qo'yardi) arqonni qo'linga tutqazdi:

– Yaxshilab to'yg'iz!

«Katta yer»ga yetib kelgunimcha havo charaqlab ochilib ketdi. Echkining arqonini yechib, mollarga qo'shib yubordim-da, tol tagida to'dalanib turgan bolalar yoniga keldim.

O'rtada urushda o'lgan dadasining kattakon beqasam choponini kiyib olgan Melivoy yonboshlab yotar, yalang oyoq bolalar uning atrofiga o'tirib olib nimagadir xaxolab kulishardi.

– Hakim sassiqning qizini ko'rdingmi, Anvar?

– Melivoy yaqin kelishim bilan do'rillab so'radi. Keyin qo'lidagi tol yog'och bilan imo qilib ko'rsatdi. – Dadasiga o'xshagan daroz ekan.

Bolalar tag'in baravariga kulib yuborishdi. Tolning panasida turgan novcha qizaloqni endi ko'rdim. Uning katta-katta ko'zlari ma'yuslik bilan javdirar, nima qilishini bilmay, kalishi-ning uchi bilan maysalarni ezg'ilardi.

Melivoydan hammamiz qo'rqardik, u hech kimni ayammasdi. Lekin hozir u qizni masxara qilishi alam qildi menga.

– Daroz bo'lsa senga nima? – dedim alamimdan chiyillab.

Halima yalt etib menga qaradi-yu, indamadi. Melivoy birpas baqrayib turdi-da, tayogʻining uchi bilan soy tomonni koʻrsatdi.

– Bor, buqamni qaytarib kel! Sening galing keldi.

U har doim molini bizlarga qaytartirardi. Nimagadir bu safar oʻjarligim tutdi. Soy boʻyiga tushib ketgan qora buqaga qarab qoʻydim-u:

– Oʻzing qaytar! – dedim.

– Shunaqami? – Melivoyning koʻk koʻzlari olayib ketdi. Irgʻib oʻrnidan turdi-yu, qoʻlidagi tayoqni baland koʻtardi. Hozir yelkamga kaltak tushishini bilib, qoʻrquvdan koʻzlarimni yumib oldim. Ammo kaltak tegmadi. Bir mahal koʻzimni ochib qarasam, Halima tayoqni ingichka tiz-zasiga tirab, sindiryapti.

– Buzuqning bolasi! – dedi Melivoy unga qarab.

Halimaning labi pirpirab, yigʻlab yuboray deyotganidan bu yomon gap ekanligini tushundim.

– Oʻzing buzuqning bolasi! – dedim baqirib. – Koʻk koʻz! Koʻk qargʻa!

...Oʻsha kuni «katta yer»ning xoʻjayini – Melivoyning buyrugʻi bilan «qiz bola» degan laqab oldim. Echkimni ham soyning narigi betida boqadigan boʻldim.

* * *

Bolalar orasiga qaytgim kelardi-yu, «koʻk qargʻa»dan qoʻrqardim. Faqat bir narsaga xursand edim: Halima ham ola sigirini men bilan birga boqardi. Keyin bilsam, u mendan uch yosh katta ekan. Kun boʻyi ikkalamiz chillak oʻynardik. Halima bu oʻyinda oʻgʻil bolalardan qolishmasdi.

Yozda tag'in bir odat chiqardik. Har kuni peshinda soy bo'yida olov yoqib, qo'riga ikkitadan kartishka ko'mib yeydigan bo'ldik. Bir gal u, bir gal men uydan kartishka olib kelardik.

Cho'g'da qop-qorayib pishgan kartishkani shosha-pisha artib, og'zimiz kuyishiga qaramay yeb olishdan lazzatliroq narsa yo'q edi bizga.

Hech esimdan chiqmaydi. Bir kuni o'sha totli tushlikni yeb bo'lib, maysalar ustiga chalqancha yotib oldim. Tubsiz osmonning bir chekasida ko'pikday oppoq bulutlar ohista suzib yurar, baland-balandlarda jajjigina bir to'rg'ay turgan yerida tipirchilab, shodon sayrardi...

Halima yonimda o'tirib olib, o'tlardan «ajina kovush» to'qir, uzun-uzun barmoqlarinig shunchalik chaqqon harakat qilishiga hayron qolardim. Birpasdan keyin u ingichka, past to'vushda ashula ayta boshladi:

*«Ochil-ochil oq toshlar-a...
Men onamni ko'rayin-a...
Diydoriga to'yayin-a...»*

Uning sekin xo'rsinganini eshitdim. Zum o'tmay yana qaytardi.

«Oyijonim... ko'rayin-a Diydoriga...»

Keyin birdan jim bo'lib qoldi. Allanimadan qo'rqqanday, sekin boshimni ko'tarib qaradim. Halimaning katta-katta, qop-qora ko'zlari jiqqa yosh edi.

Nima qilishimni bilmay, dovdirab qoldim.

– Yigʻlama, – dedim yalinib. – Yigʻlamagi-in...

Halima qoʻlidagi «ajina kovush»ni uloqtirib yubordi-da, qizil chit koʻylagining etagini qayirib, koʻz yoshini arttdi.

Arpaga oʻroq tushdi. Endi bizning ham ishimiz koʻpayib qolgandi, har kuni mashoqqa borardik. Oʻsha kuni peshingacha ikkalamiz bir toʻrvadan mashoq terdik. Oʻroqchilar narigi adirga oʻtib ketishgan, qizib yotgan arpazorlarini quyosh yondirardi.

– Yur, soydan suv ichib kelamiz, – dedim toʻrvachamni orqalab.

– Polizga borib qovun yemaymizmi?

– Dadang bermaydi-da, – dedim ishonmay.

– Beradi, beradi, – Halima qoʻlimdan ushladi. Chopib ketdik. Soy boʻyidan yurib poliz yoniga yetib borganimizda toʻxtab qoldim.

– Qoʻrqma! – Halima sudraguday boʻlib poliz ichiga yetaklab kirdi. Pushtalar ustida yumalab yotgan katta-katta qovun-tarvuzlarni koʻrib koʻzim oʻynardi. Lekin chayla yoniga yaqin borganda qoʻrqa-pisa yana toʻxtadim. Chayla soyasida Hakim sassiq bilan tabelchi Toʻlash aka chordana qurib oʻtirgancha kosa qilingan bosvoldini yeyishardi.

– Dada, bizgayam qovun berasizmi? – Halima avval menga, keyin dadasiga qarab qoʻydi.

Hakim sassiq qizarib ketgan koʻzlarini menga qadagan edi, urgani esimga tushib ketdi. Oʻshanda ham koʻzlari shunaqa qip-qizil edi.

Birdan Toʻlash aka ogʻzini katta ochib, xaxolab kula boshladi. Yakkam-dukkam tishlari orasida yarim chaynalgan oppoq bosvoldi boʻlagi koʻrindi.

– Sassiql! – dedi u og‘zini to‘ldirib. – To‘yni boshlayversang ham bo‘larkan. Mana kuyov bolayam tayyor. – Keyin yana xaxolab kuldi.

Hakim sassiq labining bir chekkasi bilan iljayib qo‘ydi. Hayron bo‘lib, Halimaga qaradim. U ham ko‘zlari javdirab, atrofga alanglar, hov o‘shanda – Melivoydan so‘kish eshitganda qandoq qilgan bo‘lsa, hozir ham o‘shanday, kalinshining uchi bilan yer chizardi.

To‘satdan miyamga bir nima urilganday bo‘ldi. Ular men bilmaydigan, yomon bir narsa to‘g‘risida gapirishayotganini tushunib qoldim. Sekin burildim-u, yig‘lagancha chopib ketdim. Katta-kichik qovunlarni bosib, pushtalar ustidan sakrab-sakrab borarkanman, yelkamdan og‘ir bir narsa bosib tushayotganini anchadan keyin bildim. Boshqoq to‘la xaltam ekan. Uni ham uloqtirdim-u soy bo‘yiga yugurdim.

...Aqlimni taniganimdan keyin bilsam, men shirin, beg‘ubor tush ko‘rayotgan ekanman-u, To‘lash bir og‘iz gapi bilan ustimdan muzday sovuq suv quyib, uyg‘otib yuborgan ekan. Men bo‘lsam mana shu tush uzoq, juda uzoq davom etishini xohlardim. O‘sha-o‘sha Halimani boshqa ko‘rmadim, nimagadir ko‘rishni xohlama-dim ham. Keyin eshitsam, shaharga – oyisining yoniga ketib qolibdi.

* * *

Kecha panorama kinoteatri yonida Halimani ko‘rib qoldim. Agar o‘zi chaqirmasa, tanimasdim. U yo‘lkadan bolalar aravachasini yetaklab borardi. Qiziq, Halima meni qanday tanigani-

ga hayronman... Arg'uvon tagidagi o'rindiqlarda o'tirib gaplashdik. Halima turmush quribdi. Eri aspirant, o'zi vrach ekan.

– Bu – ikkinchi o'g'lim, – dedi u aravachada uxlab yotgan shiringina chaqaloqni ko'rsatib. Anchagacha jim o'tirganimizdan keyin sekin xo'rsindi.

– Qanday yaxshi opa-uka edik-a... Qarang, o'n olti yil o'tib ketibdi.

Men uni sizlashni ham, senlashni ham bilolmay ikkilanib qoldim.

– Haliyam qo'rga ko'milgan kartishkani yaxshi ko'rasizmi? – dedim anchadan keyin.

– Haliyam yosh bolasiz-a, Anvar... – u kuldi. Bu o'sha – o'zimga tanish, opalarcha mehribon kulgi edi.

Yuragimning bir burchida sog'inch tuyg'usi jo'sh urib ketdi. Rost-a, qandoq opa-uka edik-a!.. To'lash aka o'shanda nimagayam shunaqa dedi-a?

1966-yil

NEGA? NEGA-A-A?!

*Sho'rolar boshlagan bemaqsad afg'on
urushi qurbonlariga bag'ishlanadi.*

Trolleybus silkinib qo'zg'aldi.

– Keyingisi – Beshinchi mavze! Pattalarni chekichlashni unutmanglar. Yo'lda nazoratchi bor.

Hamidulla o'rta qatordagi o'rindiqda o'tiribdi. Deraza oldida.

«Qo'rqadi nazoratchilaringdan! Talaba anoyi ekan-da, tutqich beradigan. Yarmi sambochi, yarmi karatechi! Shunaqa deydi-ku, keyingi paytda nazoratchilar ham uyushma tuzgan. Pattasiz odamni ushlasa naqd uch so'mni qurtdek sanab oladi. Bir so'mi davlatga, ikki so'mi o'ziga. Bir gal o'zi ham qo'lga tushdi. Kap-katta odam. Uyat-e! Palakat bosib, pattasi tugagan ekan... Bir emas, to'rtta xirsday yigit atrofingni o'rab turgandan keyin ilojing qancha! To'laysan! Ularniyam bilgani-bilgan. Bir kunda ellik kishini ushlasa, cho'ntagiga yuz so'm tushib turibdi. Har bittasiga yigirma besh so'mdan. Qornini og'ritadimi?»

– Eslataman, yo'lda nazoratchi bor.

«Quloq soladi gapingga! Ichida so'kayotgandir hammasi».

Bunaqa paytda markaz tomonga odam kam bo'ladi.

Trolleybus tiqilinch emas. Har kuni bitta yoʻldan yuraverganingdan keyin oʻrganib ketar-kansan. Sakkiz yildan beri shu. (Qamoqdan qaytganidan buyon.) Qoraqamish «ikki-bir»dan (topgan nomini qarang: «ikki-bir»mish, oʻlsin agar, odamning tili kelishsa) sekin yoʻlga tushadi. Bitta-bitta yur-e-eb Talabalar shaharchasiga keladi. Trolleybusga oʻtirib (ertalab joy bemalol-da), Oʻrdagacha boradi. Ishiga. Oshxonaga. Kechqurun shu yoʻldan orqaga qaytadi. Qoraqamishga. Uyiga. «Shef» – insofli odam, Oxun aka. Ishga undan oldin borib turadi. «Chaqqon-chaqqon qimirlaydu, Hamidullaxon! Hali zamon lagʻmonxoʻrlar klidoʻ».

«Kontrolyor koʻrinmaydimi? Daf boʻlsin. Bolalarga achinadi-da, odam. Talabaga uch soʻm kichkina pulmi? Shunaqa-ku, yelkasi-ga magnitofon osib, chiroyli-chiroyli qizlarni qoʻltiqlab yuradigani qancha. Magnitofonga yetgan pul pattaga yetmaydimi? Yoʻ-oʻq, olmaydi. Yuradi otasining soyayi davlatida magnitofon varanglatib! Ota shoʻrlik oʻgʻlim Toshkentdek shahri azimda oʻqiyapti, olim boʻlib keladi, deydi. Oftobda yelkasi yagʻir boʻlib ketmon uradi. Nasibasidan qiyib jaraq-jaraq pul joʻnatadi. Bular boʻlsa... – Oʻrgildim oberadigan shaharingdan! Xudoga shukr, Rahmatillasi yaxshi bola chiqdi. Ichmaydi, chekmaydi, yomon yoʻlga yurmaydi. Uyam shu yerda oʻqirdi. Biofakda. Birinchi kursni bitirib armiyaga ketdi. Nasib etsa, keladi erta-indin». Obbo! Yomgʻir boshlandi-ku... Qamalishiga yomgʻir sababchi boʻlgan. Yogʻirmas-ku, xoʻjayini. «Volga» haydardi. TNO.

Ministrni olib yurardi. O'sha kecha xo'jayin idorada ancha o'tirib qoldi. Keyin tag'in «bir joyga» bordi. «Severo-Vostok»dagi to'qqiz qavatli uy tagida Hamidulla motorni o'chirib, uzoq o'tirdi. O'rganib qolgan. Avval ham ko'p kelishgan, «Severo-Vostok»ka... Keyin xo'jayinini uyiga oborib qo'ydi. Yarim kechadan oshgan edi. Yomg'ir yog'ib turuvdi. Hamidulla shoshilardi. Rahmatillaning tug'ilgan kuni edi. O'n yoshga chiqqan kuni. Palakatni qarang: plash kiyan odam ko'chani kesib o'tayotganini kech payqabdi... Ertasiga xo'jayini uni yupatdi... «O'zi piyonista ekan. Oyog'i sinibdi. Baloyam urmaydi. Kasalxonaga oborib yaxshi qipsiz. Sizga hech nima qilmaydi. Men borman. Faqat, bita iltimos, birov so'rasa «anavi yoqqa» borganimizni aytmaydiz. Uchta bolam bor, tirikchilik ekan, jinday kirakashlik qilayotgandim, deb qo'yaqolasiz». Hamidulla xo'jayin aytganini qildi... Ikki yilga kesishdi. Bir begunoh fuqaroga og'ir tan jarohati yetkazgani uchun, davlat mashinasidan o'z shaxsiy manfaati yo'lida foydalangani uchun. Axloq tuzatish koloniyasiga hukm qilishdi. Axloq tuzatarmish! Nachora, peshanada bor ekan. Xotini qon-qon yig'ladi, xo'jayinning oldiga borsa, kotibasi kirgizmabdi. Bunaqa paytda odam chodirxayol bo'lib qolar kanmi, suddan keyin xotiniga aytdi. «Yoshsan, mabodo ko'ngling bo'linsa... boshqa birovga... mayli...» (Kerakmidi shu gap?) Xotining ko'zi g'azabdan yonib ketdi. «Undan ko'ra o'ldirib ketaqoling!» Keyin o'g'li bilan gaplashdi. Rahmatilla uchinchi sinfda o'qirdi. Esini tanib

qolgandi. Boshiga ish tushganda odam aqlli bo'lib ketarkanmi, Hamidulla xo'p dono gaplar aytdi. «Sen endi katta yigitsan, o'g'lim. Oilada sendan boshqa erkak yo'q. Opangga yordam ber, singillaringni boshini sila». O'n yashar bola onasiga qanday yordam beradi-yu, singillarini boshini silash uchun nima qilishi kerak?.. Nima desin? Bir nima deyish kerakmidi, axir? O'ylab turdi-da, qo'shib qo'ydi. «Ikki yil nima? G'iz etadi, o'tadi-ketadi. San o'g'lim, xafa bo'lma». O'g'lining yig'lab yuborishidan qo'rqqar edi. Agar Rahmatilla yig'lasa o'ziyam... Yo'q, o'g'li yig'lamadiyam, gapirmadiyam. Yerga qarab turaverdi.

Surxondaryo tomonda «axloqini tuzatishdi». Temir yo'l yaqinida. Qora paxtalik kiygan aristonlar... Kechalari og'ir g'o'ng'illagan samolyotlar, muttasil taraqa-turuq qilib o'tadigan yuk poyezdlari... Avvaliga yarmi ochiq vagonlarga ortilgan yuklarning usti brezent bilan o'rab qo'yilgani uchun hech balo ko'rinmasdi. Keyin brezent qoplamasiz tashiydigan bo'lishdi. Tanklar, zambaraklar, BTRlar. Koloniyada siyosiy axborot bo'ldi. Imperializm malaylari Afg'oniston demokratik respublikasidagi Savr inqilobini bo'g'ib tashlamoqchi bo'pti. Shonli ittifoq jangchilari o'zining internatsional burchini sharaf bilan bajarishga kirishibdi.

...O'shanda Hamidulla hech nimani o'ylamadi. O'ylab nima qiladi? Shu padaringga qusur ikki yilni omon-eson o'tkazsa, uyiga, xotini-ning, ikkita norasida qizalog'ining oldiga borsa, o'g'lini ko'rsa bas. Mashina degan palakatning

rulini ushlagan nomard! Duch kelgan yumushni qilaveradi. Zo'r kelsa, Eski shahardagi mardikor bozoriga borib, g'isht quyadi, hammolchilik qiladi. Ammo-lekin bolalarini birovga zor qilib qo'ymaydi. Qarang, bir narsa yetti uxlab tushiga kirmabdi. Oy o'tadi, yil o'tadi, payti kelib sening o'g'ling ham Afg'onistonga boradi, internatsional burchini bajaradi...

«Boshi toshdan bo'lsin ishqilib. Ko'pi ketib, ozi qoldi».

– Chekichlamaganlar o'zidan ko'rsin. Uch so'm jarima to'lasa xotiniga paypoq ololmaydi, uyida janjal bo'ladi.

«Obbo! Shang'illaverarkan-da, bu xotin, qo'limga mikrofon tegdi deb!»

«G'uncha». Nominiyam topganmi? Mayli, buyam bolalarga bir ermak-da. «Nu, pogodi» desa, jonini beradi. Bo'rini aytmay sizmi, bo'rini! Voy, qistaloq!»

Ota hovlisi shu yerda edi. Suv bo'yida. Zilziladan unchayam shikast yetmadi. Boloxonaning sinch devoridagi guvalalar to'kilganini aytmasa... Hamidulla o'shanda hali uylanmagandi. Haydovchilik kursini endi bitirgandi. Aslida-ku, tarixchi bo'lmoqchiydi. Universitetga kirishni orzu qilardi. «Kitob o'qigin, ha-a, o'qiyver, yog'i chiqadi! Otangni bekiteb qo'rgan g'aznasi bor! Qaynab chiqyapti. Seni uylantiradi, bola-chaqang bilan qo'shib boqadi! Tur o'rningdan, qulupnayni chopiq qil! Ertaga bozorga opchiqib sotsang, kuningga shu yaraydi!» (Otasining asabi chatoq edi.) Zilzila bahonasi bilan «buzdi-buzdi» boshlandi. Bu yerda ko'p

qavatli muhtasham binolar qad ko'tarar emish. Osmono'par qasrlar... Urushda bir oyog'ini tashlab kelgan otasi qo'ltiqtayog'ini do'qillatib, e, yugurdi-yal..

Hamidulla otasining cho'ltoq oyog'ini ko'p ko'rgan. Chap oyog'ini... Tizzadan yuqorisi saqlanib qolgan oyoq allaqanday ingichka tortib ketgan. Uchi to'mtoq, ko'kimtir qizg'ish rangda. Shimining pochasini qayirib, oqarib ketgan eski qayishiga qistirib oladi-da, hakkalab borib devorga tirab qo'yilgan qo'ltiqtayog'iga yopishadi. «Rezinkasi yeyilib ketibdi, – deydi to'ng'illab. – Bu onangni... dorixonada topilsa ekan!» Hassasini do'qillatib, hovliga tushadi. «Kerak bo'lsa Moskvagacha boraman», – deydi allakimga dag'dag'a qilib. – Ko'kcha mozorida otam yotibdi, onam yotibdi! Ota-buvamdan qolgan uyni buzadiganing boshi o'nta. Ana, qo'lidan kelsa remont qib bersin! O'ligim shu yerdan chiqadi. – Ikkala hassatayog'ini yerga baravar uradi – shu yerdan! Ispolkomdagi jipiriqqa gapirsam, bezrayadi. «Mayli, buzadigan yerdan joy oling, uch yildan keyin shu mahalladan dom beramiz», deydi. Uch yilgacha onangni chorbog'ida turamanmi? «Bo'lmasa, Qurbaqaoboddan yer oling» mish. Qurbaqaobod yerning kindigida bo'lsa, tilladan tog'im bormi, bir chetidan ushatib imorat quradigan. Yo'q, Moskvaga boraman. Uchinchi Ukraina frontining jangchisi, Vatan uchun qon to'kkan «Shuhrat» ordeni kavaleri xor bo'ldi, deyman. Uyim bosib tushgani yo'q, ta'miriyam boshida qolsin, buzmasin, deyman. Domini pishirib yesin, deyman».

Otasining yelib-yugurishlari shu bo'ldi-ki, uylarida chiroq o'chib qoldi. Gaz kelmay qo'ydi. Mahalladagi o'ttiz ikki xonadon «dom»ga ko'chishga rozi bo'пти. Yigirma bitta oilaga Qurbaqaoboddan yer berilibdi. Sakkiz xonadon «buziladigan yer»ga rozi bo'lib, qarindoshlarinikiga ko'chib ketibdi. Uylarga buldozer qo'yildi.

– O'lsin-ey! Muncha imillaydi bu! Aksiga oladi o'zi. Soatingiz nechchi bo'ldi, amaki?

«Amaki-ya! O'zining yuzi tegirmonchining mahsisiga o'xshaydi-ku, amaki, deydi. Upaniyam bearmon chaplabdimi? Qarilikni bo'yniga olsa o'ladi bu xotinlar! Ming so'mlik palto kiyib, gul ko'tarib yurgandan ko'ra ikki so'mning bahridan o'tsang, joniqib kutayotganingning oldiga o'n daqiqada borasan. Ana, ko'cha to'la taksi».

– Soatim yo'q, xola! Manda soat nima qilsin. Po'ristoy odam bo'lsam.

«E, o'l-a! O'zing ham ja tajangsan-da! Yosh bo'lgisi kelsa nima qilsin bu sho'rlik ...Qo'ndoqda tekkanda. Go'ring nurga to'lgur otang ham shunaqa kajbahs edi... Qiziq, bugun otang tushingga kiribdimi? Qamoqda yotganingda o'lib ketgan otang? «Qo'ltiqtayog'im qani, nega yo'qotding», deb baqiribdimi?»

Tavba, otasi mayka-tursida emish. Kesilgan chap oyog'i nuqul dikillarmish. «Top! Hozir topasan tayog'imni, bo'lmasa yo'qoriga chiqaman, men frontovikman, deymen! Sen ham arzinga quloq solmasang, Oliy Bosh qo'mondonning o'ziga arz qilaman, dermish. «E odamning tushiga nimalar kirmaydi?»

«Hamza teatri? Afishani qarang, afishani! «Xalqlar jallodi». «Ertaga premyera!» Qoyil! Ertaga odamlar yangi tomosha ko'radi....

Ana, telestudiyadan ham o'tdik. Shu... televizorni o'ylab topganniyam otasiga ming rahmat-e! Uyingda choyni ichib yonboshlab yot-e-eb, dunyoni tomosha qilasan. Oynayi jahon-da! «Otalar so'zi»ni ayting. Dilingdagi gapni topadi-ya. Baraka toping-e, otaxon! O'rtadan andisha ko'tarildi, odamlarda insof yo'q... Qarang, televizor degan narsani Toshkentda yasashgan ekan-u, mushuk anavisini bekitganidek shuniyam ovoza qilishmaydi. Ha, endi, Toshkent qoloq bo'lgan, savodsiz bo'lgan».

- O'rdada tushmaysizmi, singlim? «Ko'ringmi, darrov chehrasi yorishdi. Nari borsa o'zing tengi xotin kishiga «xola» demasang asakang ketarmidi? Shunaqa-ku, pardoz-andoz qilgan xotinni ko'rsa... O'zingning xotining boshqacha-da! Yigirma bir yil turmush qilib, bir marta labiga bo'yoq surmadi-ya. Ikki gapning birida: «Rahmatim kelsa, hafta o'tmay to'y qilamiz», deydi. Ko'rpa-ko'rpachalar tayyor, kelin sarpolar tappa-taxt. Shu kunlarga yetkazsin. Mayli, hafta, o'tibmas-ku, bahorda... Umr savdosida bu. Kelinniyam tag-taxtini surishtirish kerak. Ota-onasi kim, avlod-ajdodi kim. Rahmatilla kelishgan bola. Ichmaydi, chekmaydi, yomon yo'lga yurmaydi. Shundoq bo'lgandan keyin kelin ham... chiroyli bo'ladi, esli-hushli, uyim-joyim deydigan bo'ladi... Ertalab ishga otlanganida, «adajon, choyingiz tayyor, quymoq pishirib beraymi», deydi. E,

umringdan baraka top, bolam! Qo'shganing bilan qo'sha-qarigin, baxtli bo'l, qizim! Keyin... Nevarali bo'ladi. To'ng'ich nevarasi o'g'il bo'ladi. (Rahmatilla azamat yigit.) Uxlab yotganida qo'yniga kirib oladi. Uyg'onsaki... haligidaqa. «I-ye, polvon biz tomonga choptirib yuboribdilar-ku», desa, buvisi yupatadi: «Nevarangiz halitdan buyon tortqilaydi, uyg'onmaganingizdan keyin jahli chiqdi-da, dadajonisi!» Nevarasi «dadajonisi»ga qarab qiqir-qiqir kuladi...

– Kechirasiz, singlim, o'tib ketsam... Rahmat... «Voy-bu-u! Atirga cho'milganmi bu xotin, nima balo, dimog'ni yoradi-ya! Bola-chaqadan vaqt orttirib pardozi ko'ngliga siqqani... E, bizni xotinlarni boshidan suv o'girib ichsang arziydi. Uyim-joyim deydi, bola-chaqam deydi... Xudoyam yaxshi ko'rgan bandasidan dardini ayamasi ekan-da! Bugun tag'in nolidi: nafasim qis-yapti, adasi, yomg'ir yog'adi, shekilli. Yoqqani yaxshi bo'ldi, shoyad nafa-si qisgani o'tib ketsa. Shoshma, tag'in nima dedi? «Rahmatingiz tushimga kiribdi, oyog'im sovqotib ketyapti, adamga ayting, menga etik olib bersinlar, deyapti. Bolamning joni sog'mikan?» Xotin kishining tushi teskari bo'ladi. «Anavi yoqda» yurganida «tushimda o'lib qop-siz, o'zingizni ehtiyot qiling», deb sakkiz mar-ta xat yozgan. Rahmatillaga nima bo'lardi. Baquvvat, esli-hushli bola... Shunaqa deydi-ku bu – Afg'oniston...» Rahmatillani aeroportda kuzatayotganida qattiq tayinlagan. «O'g'lim, sen aqlli yigitsan, opangni holi o'zingga ma'lum... Mabodo Afg'onistonga tushib qolsang, xatni Termizdan deb yozaver.

Mana, ikki yilki, «Termiz»dan xat keladi. Xotini xursand. Televizorda Afg'onistonni ko'rsatsa, tavallo qiladi: «Adajonisi, peshanamiz yaraqlagan ekan, yaxshiyam Rahmatillangiz Termizda xizmat qilyapti»... Televizorni shartta o'chirib qo'ysang, xotining, qizlaringni ko'ngliga gap kelsa... Ko'raveray desang... Xayriyat, uch kun avval xat keldi: «Termizdan sog'inchli salom. Adajon, opajon, shirin singillarim – Mahfuza, Feruza... Men sog'-salomat yuribman, hech nimadan kamchilik yo'q. Xizmatlar oson. Opa! Mendan xavotir olmang. Dekabrning o'rtalarida uyga boraman».

Bugun nechanchi? O'n ikkinchi noyabrmi? Bundan chiqdi, uzog'i bilan bir oydan keyin.

– Keldinizmo', Hamidullaxon. Chaqqon-chaqqon qmirlaydo'...

Xalat qayoqda edi? Ha, mana... E, o'l-a, piyoz ivib qolibdi-ku. Bu shogird bolalar g'irt ahmoq-da! Arzimagan to'rtta qopni panaroqqa olib qo'yishga eringan. Po'konidan yel o'tmagan.

– Oxun aka! Bu bolalar...

– Hamidillaxon uka, bu yoqqa qarang, siznu bir odam chaqrvatido'. Vayenni odam...

Voyenniysi kim bo'ldi? I-ye, mayor-ku! Savlatidan arava hurkadi. Nima gunohi bor ekan? Qiziq, quchoqlashga balo bormi?

– Kechirasiz, o'rtoq nachaynik. Men sizni...

– Hamid! Tanimading-a!

«O'rgildim! Shapka kiyganlarga ko'zing uchib turuvdi! Axloq tuzatish koloniyasida ko'p ko'rgansan!»

– Qarasang-chi, yaxshilabroq, «tajang!» «Nima, «tajang» dedimi? Axir bu...»

– Maktab esingdami, tajang? Men – Muhammadminorman.

«Shoshma, shoshma... Axir, bu...»

– Tanidingmi? Muhammadminor... Men – Muhammadminorman.

– I-ye, voy, sen-ey! Voy «voyenniy-ey!» Shoshma bitta o'piy! E, shapkangni yechib turgin-da, mundoq Minorka! Mana bu boshqa gap!

Axir, bu Muhammadminor-ku. Burni tovuqnikiga o'xshagani uchun «Minorka» degan laqab orttirgan, maktabni bitirib harbiy bilim yurtiga kirgan, endi senlar bilan yigirma besh yil diydor ko'risholmayman, deb yig'lagan Minor...

– Oxun aka! Piyozni bolalar to'g'rasin. Biz... bir piyola choy...

– Shoshma, do'stim, choy-poying kerakmas. Yur bu yoqqa! Vaqt ziq.

«O'h-ho! Armiyadagi starshinaga o'xshab prikaz qiladi-ya, shovvoz! Pogon bor – zakon bor...»

– Gapimni diqqat bilan eshit. Seni zo'rg'a topdim. Mayli, gap bundamas. Diqqat bilan eshit. Hozir bir joyga boramiz. G'ing deb ovoz chiqarmaysan. Yomon bo'ladi, tushundingmi, menga yomon bo'ladi. Voyenvrach sifatida. Bo'l tez!

«Nega yomon bo'ladi? Qanaqa voyenvrach? Shoshma, Minor... Muhammadminorning mayorlik pogonida ilon rasmi bormi? Bundan chiqdi...»

– Vaqt ziq! Bugun gospital bo'yicha men navbatchiman.

...G'ishtin devor. Panjara darvoza. Devor chetidagi qo'ng'iroq. Muhammadminorga chest berib, g'oz qotgan serjant...

– Bitta xalat! Tez!

Hamidulla xalatni ming mashaqqat bilan yelkasiga ildi. Yomg'ir yog'yapti. Serdaraxt hovli. Dilni g'ash qiluvchi pastak g'ishtin binolar... Ming la'nat, qarg'a muncha ko'p! Muncha no'lish qiladi, bu maraz maxluqlar!

– Minor! Muhammadminor! Jon do'stim! Nima gap? Nima bo'ldi?

– Jim! O'n birinchi blokka boramiz. Kelishdik, ovozingni chiqarmaysan. Qo'rqma, hammasi joyida. O'g'ling...

«O'g'lim?» «Oyog'i nega chalishadi? Nega mador yo'q?» «Tezroq! Tezroq!»

Barakka o'xshash uzun palata... Ikki qator temir karavotlar. To'shaklar... Oq choyshablar... Kulrang yopinchiqlar. Bir-biriga o'xshash qiyofalar... Hammasi yosh, hammasi rangpar... Dori isi... «Bannisa» isi... Pastak derazadan tushayotgan xira nur...

– Ana! Sekin... Iltimos, shovqin solma...

– Ada!

Nahot! Nahot shu o'g'li bo'lsa! Aeroportda xayrlashayotganida «mendan xavotir olmanglar» degan, avval onasini, keyin uni quchoqlagan, quchoqlaganida belini qisirlatib yuborgan... Har safar «Termizdan sog'inchli salom» deb xat boshlagan, «opamga ayting, xavotir olmasinlar» degan, uch kun ilgari «uzog'i bilan bir oydan keyin boraman», deb xati kelgan... Qani, qani o'sha o'g'li? O'n yasharligida «onangni ehtiyot qil» deganida yig'lamay yerga qarab turgan, xizmatga ketish oldida devdek yigit bo'lib yetilgan... Tamom bo'pti-ku! Rangi dokadek oppoq... Soqol-mo'ylovi o'sgan...

– O'g'lim, jon bolam!

Rahmatilla yopinchiq tagidan qo'lini chiqarib, uning boshini siladi.

– Yig'lamang, ada.

Qiziq, nega soqol-mo'ylovi muncha dag'al? Nega oqargan? Yo Xudo! O'g'li o'zidan qarib ketibdimi?

– Bolam! Nima qildi? Nima bo'ldi senga?

– Sekin! – Hamidulla yelkasiga kimdir ohista qo'l bosganini his etdi. Ammo qayrilib qaramadi.

Ajab, o'g'lining qo'llari nega muncha ojiz? Nega qaltiraydi?

– Opamga aytmang, ada! Opamga aytmang... Sizni ko'rdim... Doktorga rahmat...

Hayajonli hayqiriq yangradi:

– Kordiamin! Sestra, kordiamin!

Rahmatillaning yuziga qon yugurgandek bo'ldi. Hatto... hatto kulimsiradi ham. Otasi buni ko'rdi. Aniq ko'rdi!

– Sestra! O'lib qoldingmi? Kordiamin!

– O'g'lim! Ko'zingni och! O'g'lim!

– Nari turing, qoching!

– Yo'q! Bermayman! Bolamni senlarga bermayman! Rahmatilla!

U jinni bo'lib qolganga o'xshardi. (Balki chindan qam esdan og'gandir.) Shitob bilan yopinchiqni yulqib chetga uloqtirdi.

– Tur bolam! Tur o'rningdan! Ketamiz! Uyga ketamiz!

Shunda... Shunda, to'shakning yarmi bo'sh ekanini payqadi. O'g'lining ikkala oyog'i yo'q edi. Tizzadan emas, undan ham yuqoriroqdan. Ko'krigidan bu yog'i doka bilan o'rab tashlan-

gan. Har joy-har joyda qizg'ishtob dog'lar. Qotib qolgan qon dog'lari.

– Qoching, xalaqit beryapsiz.

– Hamid, ket! Tushunsang-chi, do'stim, men-ga gap tegadi!

– Yo'q! – U avval temir karavot qirrasini mushtladi. – Yo'q! Yo'q! – Keyin o'g'lining soqoli tikandek o'sib ketgan yuzlaridan o'pa boshladi.

– Bolam, ko'zingni och, Rahmat!

O'sha zahoti shilq etib yerga o'tirib qoldi.

– Nega? – dedi ingrab. – Nega? Insoflaring bormi? Aytinglar, bolam nima gunoh qiluvdi?

– Yerga muk tushdi-da, namiqqan taxta polni qo'shqo'llab ojiz mushtlay boshladi.

– Nega? Nega? Nega-a-a-a!!!

1989-yil

Adabiy-badiiy nashr

O‘TKIR HOSHIMOV

BAHOR QAYTMAYDI

Qissa va hikoyalar

Muharrir
Feruz QUVONOVA

Musahhih
Sadoqat QARSHIBOYEVA

Badiiy muharrir
Uyg‘un SOLIHOV

Texnik muharrir
Surayyo AHMEDOVA

Kompyuterda sahifalovchi
Sunnat MUSAMEDOV

Litsenziya raqami: AI № 252, 2014-yil 2-oktabrda berilgan.

Bosishga 2015-yil 16-iyulda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 1\32.

Bosma tobog‘i 9.0. Shartli bosma tobog‘i 15.12.

Garnitura «Bookman Old Style». Ofset qog‘ozi.

Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 138.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yangi asr avlodi» NMMda tayyorlandi va chop etildi.
100113. Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol ko‘chasi, 60.

Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bo‘limi – 278-30-52;

Marketing bo‘limi – 128-78-43. faks – 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

**«Yangi asr avlodi» NMM
«Kamolot kutubxonasi» ruknida
quyidagi yangi kitoblarni nashr etdi:**

SHUKUR XOLMIRZAYEV

«Oʻn sakkizga kirmagan kim bor»

84x108 1/32, 388 bet, qattiq muqova

Mazkur kitobga Oʻzbekiston xalq yozuvchisi, iqtidorli adib Shukur Xolmirzayevning eng sara qissa va hikoyalari kiritilgan. Ularda sevgi-muhabbatning oʻzgacha talqini, oshiqlik va ojizlik, matonat va razolat, inson maʼnaviyati bilan bogʻliq boʻlgan ijtimoiy va axloqiy masalalar bayon etiladi.

ABDULLA QAHHOR

«Muhabbat»

84x108 1/32, 248 bet, yumshoq muqova

Abdulla Qahhorning ilk hikoyalar toʻplami 1932-yilda chop etilgan. Bugungacha boʻlgan davr mobaynida oʻzbek adabiyotida, jumladan, hikoyanavislikda juda koʻp asarlar yaratildi. Sara hikoyalar, deya eʼtirof etilgan bir qancha ijod namunalari oʻquvchilar hukmiga havola etildi. Ammo Abdulla Qahhor hikoyalari yillar chigʻirigʻini pisand etmay, hamon sevib oʻqiladi.

Adib qahramonlari oʻquvchi uchun qadrdon va ardoqli. Mutolaadan keyingi tanaffusda Unsin uchun qaygʻuramiz, Turobjonning xotiniga anor ilinamiz, Qobil boboga taskin bergimiz keladi, ming bir jonli Mastura va uning vafodor eri Akromjonga havas qilamiz. Sodda va kamtar insonlar sizni suhbatga chorlaydi. Beixtiyor yana mutolaaga shoshilasiz. Abdulla Qahhor hikoyalarida ana shunday ohan-rabo bor...

JADID ADABIYOTI NAMOYANDALARI

«Odob-axloq kitobi»

84x108 1/32, 192 bet, yumshoq muqova

O'tgan asr boshlarida yangi tuzum maktablari-ning tashkil etilishi nafaqat davr farzandlarining, balki millat bolalarining ma'naviyatida tub burilishi yasadi, desak xato bo'lmaydi. Zamon ma'rifatparvarlari o'quvchilar uchun qator darsliklar yaratishdi, risolalar chop etishdi, gazeta va jurnallar ochishdi.

Bugungi o'quvchilar aynan o'sha maqolalarni, asarlarni, kitoblarni qayta-qayta o'qishi lozim, chunki ustozlarimizni, boringki, ustozlarimizning ustozlarini ma'rifatga chorlagan, ilmga oshno qilgan, ziyoli qilgan asarlar bugungi davr uchun ham qadrlı, ham zarur.

Mazkur kitobda XX asr boshlaridagi adabiyot – ilm va chin insoniylikka chorlovchi asarlar jamlandi.

O'LMAS UMARBEOV

«Odam bo'lish qiyin»

84x108 1/32, 352 bet, yumshoq muqova

O'tgan asrning ikkinchi yarmidagi o'zbek nasri rivojida yozuvchi O'lmas Umarbekovning o'ziga xos o'rni bor. Uning yoshlar hayoti, ma'naviy-axloqiy muammolar, insonlarning murakkab munosabatlari haqida yaratilgan roman, qissa va hikoyalari bugungi kunda ham sevib o'qiladigan asarlardir. Adib bolalarning bepoyon orzular olami, yoshlarning goh lazzatli, goh iztirobli muhabbati, vafo, xiyonat, otalar va bolalar, umuman, turfa toifadagi insonlar o'rtasidagi munosabatlarni g'oyat chuqur va samimiy tasvirlaydi. Shuning uchun ham adibning asarlari hamon kitobxonlar qalbini rom etib kelmoqda.